

Evolutio és sociologia.

(*Prolegomena egy leendő sociológiához.*)

Írta: BARTÓK GYÖRGY.

»Minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a kimivelt emberfő Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs . . . A közintelligentia - értelmesség – azon jel, melyné fogvást a bölcs a nemzeteket mázsalja. S az mennél nagyobb, annál kevesebbet szorul másokra s így annál függetlenebb, szabadabb s erősb a nemzet . . . az ész erő s így az ész boldogság.Í

Széchenyi: Hitel.

A DARWIN és SPENCER biológiai elméletén alapuló sociologiai kutatások sarkpontja, mely körül az összes fejtegetések forognak, az evolutio elve. A társadalom a természet productuma lévén, a természetben pedig az evolutio elve uralkodván, világos, hogy a társadalom keletkezésében, fejlődésében és megerősödésében az evolutionak döntő szerep és fontosság tulajdoníttatik. E *Szemle* múlt évi májusi füzetében arra igyekeztünk feleletet adni, hogy miféle viszony van a természet és társadalom között; a jelen alkalommal azt akarjuk megbeszélés tárgyává tenni, hogy milyen szerepe van az evolutio elvének a társadalom életében. Elő akarjuk adni DARWIN tanát

az evolúcióról, meg akarjuk kísérelni az evolutio dialektikai vizsgálatát és vázolni óhajtjuk a társadalmi haladás természetét, eszközeit és célját. E tárgyra vonatkozó kutatásaink is egy megírandó sociologia útját egyengetik.

Az evolutio és sociologia viszonyának vizsgálata a sociologia jellemére, kialakulására, módszerére nézve rendkívüli fontossággal bír. Hiszen az evolutionak sokszor meg nem értett elvét manapság is gyakran úgy tekintik, mint minden titoknak csalhatatlan megfejtőjét, melyre a sociologusoknak egy része minden nehéz kérdés és probléma eldöntésénél legfelsőbb fórumként hivatkozik. A DARWIN formuláját legtöbb esetben minden bírálat nélkül fogadják el s igen kevés sociologusnak jut eszébe felvetni a kérdést: vajjon az evolutionak DARWIN által adott elmélete megfejtje-e a fejlődés problémáját, vajjon pusztá alkalmazkodás által jöhet-e létre fejlődés? Ez a természettudományi dogmatismus, amely kritika nélkül fogad el tételeket és tesz vizsgálódásainak alapjává, egy csöppel sem értékesebb, mint akár a philosophiai, akár a theologiai dogmatismus.

A dogmatismus kora pedig lejárt. Az emberi ész kritikájának serpenyőjébe vet mindent és ami e bírálatot ki nem állja, a felett könyörtelenül kimondja a szigorú ítéletet: »mégmérttéll és könnyűnek találtattáll«. A kritika alól" semmi ki nem vonhatja magát; az evolutio elve sem.

Lássuk tehát röviden DARWIN evolutio-tanát a fajok eredetéről írott könyve nyomán és vizsgáljuk azután a fejlődés fogalmát ismeretelméleti dialektikai szempontból s a nyert eredmény alapján vesszük bírálat alá DARWIN elméletét.

1. Darwin elmélete az evolutióról.

DARWIN tanának előadásában csak a legszükségesebbekre szorítkozunk s magát az elméletet iparkodunk lehető rövidséggel előadni. Az elmélet részletei iránt érdeklődőket magához a műhöz utasítjuk; annak olvasása közben mindenki gyönyörűséggel láthatja, miként halad egy teljesen fegyelmezett eszű férfú lépésről-lépésre tanának megalapozásában és kifejtésében. DARWIN évek hosszú során keresztül tett észleletei és

tapasztalatai alapján mindenekelött azt állapítja meg a fajok eredetéről 1859-ben megjelent művében, hogy az életnek változó körülményei a szerves lények testének majdnem minden részében bizonyos egyéni eltéréseket hoznak létre. Ehhez az első megfigyeléshez járul azután egy második. A szerves lények, melyek földkerekségünk minden pontját étellel töltik be, ha mértani arányban szaporodnának, rövid idő alatt az egész földet úgy elárasztanák, hogy a következő nemzedékek számára már nem jutna egy talpalatnyi hely sem. E mérhetetlen szaporodásnak azonban van egy erős ellenszere: a létért való küzdelem.

E két körülmény: *az alkalmazkodás és a létért való küzdelem* adja okát azoknak a változásoknak, amelyeket az állati szervezeten DARWIN oly becsületes pontossággal és türelemmel figyelt meg. Ámde ha változások történtek az állati szervezeten, kérdés: vajjon csak káros természetűek-e a változások és nincs-e közöttük olyan is, mely a szervezetnek hasznára válik s tehát az állatra nézve előnyös változás? DARWIN e kérdésre azt a feleletet adja, hogy igen rendkívüli tény lenne a szervezetnek csak káros elváltozása. Művének I. kötete 160. lapján ezt írja: »Ekét körülmény (t. i. az alkalmazkodás és a létért való küzdelem) létezése mellett legrendkívülibb tény volna az, ha ugyanoly módon, mint a többféle, az emberre nézve hasznos változások létre jöttek, ne történtek volna az állatokra nézve is hasznos változások.«*)

Az olyan egyének, melyek ilyen hasznos tulajdonságok birtokában vannak, sokkal nagyobb kilátással vehetik fel a létért való küzdelmet, mint amilyen kilátással felveszik azok a társaik, kik ezeket a tulajdonságokat nélkülözik. E hasznos tulajdonságok azután az öröklés elvénél fogva átszállanak az ivadékokra is s képesekké teszik azokat a létért való küzdelemnek sikeres megvívására.

Ezt a fentartási elvet, vagyis, amint DARWIN azt SPENCER után mondja: *a legképesebbnek életben való maradásának elvét, természeti kiválásnak* nevezi az angol tudós.

À természeti kiválás vezet minden lényt arra, hogy alkalmasabbá váljék saját szerves és szervetlen életviszonyaihoz

*) Én a fajok eredetéről írott könyv Dapsy-féle magyartalan fordítást használtam.

s így arra, ami a legtöbb esetben a szervezet előre haladásának tekinthető. (Lásd a fajok eredetéről írott könyv magyar fordításának I. k. 160. lapját.) A természetes kiválás tehát mindig minden lénynek javára és java által működik. Mert, amint PALEY megjegyzi, egyetlen szerv sem alakulhat abból a célból, hogy birtokosának fájdalmára vagy hátrányára legyen. A természetes kiválás soha sem hoz létre valamely lényben olyan szerkezetet, mely inkább káros, mint hasznos volna a lényfe nézve. Ha valamely rész időnként folyamán rossznak fog bizonyulni, akkor vagy az a szerv pusztul el, vagy ha a szerv megmarad változatlanul, akkor birtokosa semmisül meg a létért való küzdelemben.

A természeti kiválás bizonyos mértékig tehát tökéletessé teszi a szervezetet. De csak *bizonyos Mértékig*; erre a megszorításra nagy súlyt helyez DARWIN és nekünk sem szabad azt figyelmen kívül hagynunk. A tökéletesség, melyet valamely életi szervezet a létért való küzdelem folytán elérhet, korántsem lehet feltétlen, hanem csak viszonylagos. Ez a tökéletesség ugyanis abban áll, hogy a szervezet minél alkalmassabbá válik saját magának a fentartására. A természeti kiválás következtében már most a szervezet, a környék, illetve a vidék körülményeihez alkalmazkodik. Szóval: »a természeti kiválás csak arra törekszik, hogy minden lényt oly tökéletessé vagy kevésbé még tökéletesebbé tegyen, mint ugyanazon vidéknek azon más lakói, melyekkel versenyeznie kell.« És azt látjuk, hogy a természetben elért tökélynek valóban ez a mértéke. (A fajok eredetéről, magy. ford. I. 245. 1.) A természeti kiválás nem hoz létre feltétlen tökélyt.

*

Ez rövidre fogva a DARWIN evolutio-elmélete. Az állati szervezet a környék szerint, amelyben él, változásokon mehet át, tehát a változás lehetősége már benne van eleitől fogva. Annál tökéletesebb a szervezet, minél nagyobb mértékben van benne, meg a hajlandóság erre a változásra, minél inkább alkalmas az alkalmazkodásra. A létért való küzdelem azután a legalkalmassabbakat választja ki a fennmaradásra. A változásnak és egyszersmind a] haladásnak eszköze a struggle for life.

2. A fejlődés fogalmának vizsgálata.

Mindenekelőtt jegyezzük meg, hogy a fejlődés eszméje nem olyan mai keletű, mint ahogyan legtöbben gondolják s hirdetik is. Már STRAUSS figyelmeztet a »Der alte und der neue Glauben« ez. művében arra, hogy a fejlődés gondolata ott van GOETHE természettudományi kutatásaiban és biztosít arról, hogy senki sem örvendett volna jobban, mint GOETHE a DARWIN felfedezéseinek. (Lásd i. m. 55. §.) De nem csak GOETHÉNÉL, hanem a königsbergi philosophusnál, KANT Immánuelnél is találkozunk e gondolattal, HEGEL pedig egyenesen a szellem *fejlődéséről* beszél, mint a történelem tartalmáról. »Die Weltgeschichte ist der *Fortschritt* im Bewusstsein der Freiheit, – ein Fortschritt, den wir in seiner Notwendigkeit zu erkennen haben« – mondja történet-philosophiai művének bevezetésében a szellem természetének elvont elemeit tárgyalva. A különbség csak az, hogy HEGEL a *szellem* fejlődését tartja szem előtt, míg DARWIN a *természet* fejlődését akarja vázolni.

Annyi azonban kétségtelen és tagadhatatlan, hogy a fejlődés elve DARWIN fellépése után lett a szellemi élet terén uralkodó és igen sok ideig egyedül uralkodó.

Ha a fejlődés elvét szigorú vizsgálat tárgyává akarjuk tenni, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy *a fejlődés és növekedés nem egy és ugyanaz a dolog*. Mást fejezünk ki, mikor valamely dolognak növekedését és ismét mást akkor, mikor valamely dolognak fejlődését megállapítjuk. Valamely dolog növekedhetik a nélkül, hogy fejlődnék és viszont, a fejlődéssel nem jár együtt a növekvés, sőt igen sok esetben a növekvés a fejlődés hátrányára van, mikor is az erők feleslege nem a minőség javára fordul, hanem a mennyiség mér"tekét növeli.

A növekvés tehát csupán *mennyiségbeli* gyarapodás; a fejlődés pedig ezzel szemben nemcsak mennyiségbeli, hanem egyszermind *minőségbeli* gyarapodás is, nemcsak quantitative, hanem qualitative növekedés is.

De kellő különbséget kell tennünk a *fejlődés és változás*

között is. Ha valamely dolog fejlődik, akkor kétségtelenül változik is, tehát a fejlődés mindig változással jár. Ámde már megfordítva nem ervenyes a tétel. A változással nem mindig jár együtt a fejlődés. Változhatik valamely dolog oly módon, hogy a mennyisége megy valamely átalakuláson keresztül.

Ha a dolog mennyisége haladó irányban változik, akkor növekedésről szoktunk beszélni, ha a mennyiség akként változik hogy a változás iránya a térben visszafelé menő, akkor *csökkenésről* beszélünk. Ha pedig a növekedés hirtelen abba-marad, a háromszéki székelly ezt *megcsökésnek* nevezi s a kicsinek maradt növényről azt mondja, hogy *megcsókolt*. Látható tehát, hogy a változás hozhat magával növekedést és csökkenést, különösen az élő lények világában, de nem jár vele együtt mindig a minőség változása, amely pedig a fejlődésnél elmaradhatatlan.

Azt hiszem, hogy e megkülönböztetések kiemelése után könnyebben megállapíthatjuk a fejlődés igazi természetét. Fejlődésről csak ott beszélhetünk, ahol valamely dolog nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is gyarapodott. Amíg valamely szervezet tehát csak mennyiségileg változott át, addig növekedhetett, esetleg csökkenhetett, de nem fejlődött semmi esetre sem. Egy nemzet például heringmódjára szaporodhatik, de ezért még nem mondjuk róla, hogy fejlett nemzet. Az egyén is pompásan kifejlett izomzattal bírhat s erő dolgában versenyezhet a medvével, de nem mondjuk róla, hogy a fejlődés magas fokán áll, ha csak ereje és izomzata versenyez az állatéval. Ha azonban valamely állatnak, például egy lónak fejlődéséről beszélünk, akkor már az erőnek, gyorsaságnak, kitartásnak mennyiségét vesszük tekintetbe; ha az agár fejlettségét akarjuk meghatározni, akkor gyorsaságát vesszük vizsgálat alá. Szóval: *ha valamely élő szervezetnek fejlődéséről vagy fejlettségéről beszélünk, az illető szervezetnek mennyiségbeli és minőségbeli állapotát tesszük vizsgálat és bírálat tárgyává. A fejlettség fokát pedig annak a tulajdonságnak vagy szervnek fejlettségi foka dönti el, amely tulajdonság vagy szerv az illető szervezet jellemző sajátosságát és kiválóságát képezi.* Az a versenylő áll a fejlődés legmagasabb fokán, amelyiknek kitartó gyorsasága a legnagyobb. A postagalambok közül is azokat mondjuk legfejlettebbeknek, amelyek a kiszabott utat leghamarabb és legbiztosabban teszik meg.

Ha a fejlődésnek ezt a fogalmát helyesen felfogtuk, akkor világos, hogy a fejlődés fokának mérője igen különböző lehet a szerint, amint a tökéletesség eszméjét megállapítjuk. A fejlődés pedig nem egyéb, mint előrehaladás a felállított eszmény felé, még pedig akként, hogy a szervezetben belékvő minőségi potentia mind nagyobb és nagyobb mértékben fejlik ki és közelíti meg a tökéletesség eszményét. Ha ez a minőségi potentia hiányzik a szervezetből, akkor természetesen fejlődésről szó sem lehet, mert hiszen nincs, ami fejlődjék. Másfelől hiában van meg a szervezetben a potentia, ha nincs meg a fejlődésre való készség és ha a fejlődésre nézve kedvező körülmények hiányzanak.

A fejlődés irányát – amint láttuk – a tökéletesség ideája szabja meg. Kell lennie egy célpontnak, mely felé ez a fejlődés halad, különben fejlődésről tárgyalni hiábavaló beszéd. A célfogalom, az eszmény, a tökéletesség pedig értékfogalmak *s értékfogalom maga a fejlődés is. A »van-tól a »kellőhöz« a fejlődés ver utat«* – mondja BÖHM Károly egyik értekezésében s ez által határozottan reámutat a fejlődésnek axiológiai jellemvonására. *Ha valamely változást megbecsülvén, úgy találjuk, hogy ez a változás a tökéletesség eszméjének javára történik, akkor e változást fejlődésnek nevezzük. Amikor tehát fejlődésről beszélünk, értékelünk.*

Amde, ha így áll a dolog – vethetik ellen némelyek – akkor ismét nyakig vagyunk a teleológiában, amelytől pedig éppen a darwinismus volt hivatva, hogy megszabadítsa az emberi nemzetséget. Erre az esetleges ellenvetésre azt jegyezzük meg, hogy teleologia és teleologia között nagy különbség van. A teleológiának ez a fajtája, amely *külső célt* tesz meg valamely dolog előállításának vagy fejlődésének *okául*, a teleológiának ez a fajtája KANT óta minden hitelét és erejét elveszítette, habár itt-ott kísértő árnya meg is jelenik s polgárjogot követel. Az ilyen vissza-vissza járó kísértetektől az energikus értelem nem ijed meg, hanem üres és testetlen mivoltukat egyszersmindenkorra megállapítván, leszámol velük. A leszámolást elvégezte a königsbergi bölcs s az ő útmutatása mellett nálunk az »Ember és Világa« írója. A »Kritik der Urtheilskraft« és az »Ember és Világa« I. kötetének megfelelő részeihez utasítjuk a részletekre is sóvárgó olvasót; mi magunk

csak rövid vázlatot adunk a teleológia helyes értelméről saját elméletünknek igazolására.

Ha a fejlődés fogalmáról adott fejtegetéseink azt tanítanák, hogy a szervezetek fejlődésének s általában a fejlődésnek *oka* valamely külső cél lenne, mi magunk is a helytelen és jogosulatlan teleologia híveivé szegődnénk, s megérdemel-nők méltán az elítéltetést.

Előbbi fejtegetéseink talán elég világosan mutatják, hogy a mi felfogásunk és magyarázatunk szerint a cél, mely felé a fejlődés halad, nem külső, hanem belső, immanens cél. Nem külső cél, amely szüli a fejlődést, amely mozgatója, oka annak, hanem belső cél, amely nem egyéb, mint a szervezet lényegének teljes kifejtése. *Az élő lény annál magasabb fokán áll a fejlődésnek, annál tökéletesebb, minél inkább érvényre jut benne a szervezetében levő potentia.* Mi nem mondjuk azt, hogy az állat lételének csak egy célja van, melynek elérésére törnie kell, az t. i. hogy az embernek táplálékul szolgáljon. Mi nem akarunk mindent, ami él és létezik, egy külső cél igája alá hajtani, hogy annál jogosabbnak lássék az embernek önző, uralmi törekvése. Mi nem akarjuk a célt odatolni szülő-ökül az egész mindenség elé, mert tudjuk, *hogy a célszerűség csak projectiók eredménye.* Tudjuk, hogy éppen a természet s a természeti tárgyak megértése céljából vetíti ki elménk a célszerűség viszonyait a természetbe. Arról is meg vagyunk győződve, hogy az egész teremtettségnek nem lehet célja az, hogy hasznot húzzunk belőle, mert a *lények célja önmagukban van.*

3. A Darwin evolutio-elmének bírálata.

A fejlődés fogalmát eképpen megállapítván, mérjük hozzá DARWIN evolutio-elméletét és lássuk, hogy ez az elmélet mennyiben állja ki a bírálatot. Amint már mondtuk, a dogmatismus ideje lejárt s az evolutio elmélete is megérett a bírálatra.

Az itt következő kritika azonban nemcsak DARWIN taná-nak, hanem DARWIN azon „követőinek is bírálata leendő, akik HESSE szerint »az átváltozásnak és továbbfejlődésnek minden

tényét a természeti kiválásra akarják visszavezetni és annak mindenhatóságáról beszélnek» (lásd »*Abstammungslehre und Darwinismus*« ez. művének 72. oldalát. Megjelent a mű 3. kiadása Teubnernél Leipzigban, 1908-ban) és akiket APÁTHY e *Szemle* múlt évi áprilisi számában közzétett felolvasásában »orthodoxus hyperdarwinistáknak« nevez. Esetleges természet-tudományi megjegyzéseinket HESSE-nek és APÁTHY-nak e két munkájából vesszük át. HESSÉ, úgy látom, inkább a zoológia köréből vett tapasztalatok alapján teszi DARWIN kiválás-tanát bírálat tárgyává, APÁTHY pedig túlnyomóan logikai érvekkel igyekezik DARWIN tanát corrigálni. A két mű mintegy kiegészíti egymást.

HESSE mindjárt bírálatának elején DARWIN-nak azt a feltevését teszi vizsgálat tárgyává, amely szerint a szervezetek egyformán engednének a környezet variáló hatásának. Példákkal igyekezik igazolni, hogy a természeti kiválás igen sok esetben erőtlennek bizonyult arra, hogy átalakításokat eszközölködjön bizonyos élő lények szervezetén, amely élő lények megváltozott életfeltételek közé kerülve, elpusztultak. Ilyenek például azok a növény- és állatcsoportok, amelyek kihaltak anélkül, hogy a környékhez alkalmazkodott utódokat hagytak volna hátra. Nem kis számmal vannak továbbá olyan állatok és növények, amelyeknek változékonysága rendkívül csekély. A lúd pld. a domesticatio alatt is megőrzi nagy egyformaságát. Röviden: a példáknak egész serege bizonyítja, hogy a természeti kiválás nem minden helyen és nem minden időben, valamint nem minden állatnál lép fel sikerrel, nem mindenütt történik meg a szükségesnek vélt változás. Különösen a szabad kereszteződés, vagy panmyxia lép fel a természeti kiválással szemben mint conserváló tényező.

De ha megengedjük is, hogy a variabilitás az állatvilág minden fajánál egyformán megvan, tehát a természeti kiválás sikerrel léphet fel minden fajjal szemben, még ekkor is kérdés, hogy vajjon a természeti kiválás által minden élőlény szükségszerűen tökéletesedik-e? Kérdés, hogy vajjon a kiválás folyamata egyszerismind a tökéletesedés, a fejlődés folyamata-e? E kérdésre APÁTHY is, HESSE is a leghatározottabb nimmal felel és fennebbi fejtegetéseink alapján a leghatározottabb nimmal felelünk mi is.

HESSE szerint, ha tökéletesedésről lehet szó, úgy ez a tökéletesedés csak viszonylagos, amennyiben valamely élő lény a természeti kiválás által képessé tétetik arra, hogy alkalmazkodjék a maga különös életfeltételeihez. A galandféreg például úgy van berendezve, hogy a gerinczes állatok belében pompás parazita-életet folytat, de már a gazdája nélkül való életre szervezete merőben alkalmatlan. Az alsóbb szervezeteknek az az igénytelensége, melynél fogva képesek elélni a bűzös és piszkos vizekben, bizonyos tökéletesség, mert hiszen a természetben olyan helyet töltenek be, melyet felsőbb szervezetű állat betölteni nem képes.

HESSE *fejtegetéseinek eredménye abban concludal, hogy a természeti kiválás nem olyan terjedelemben érvényesül, a mint azt DARWIN hitte.*

HESSE-nek itt röviden előadott kifogásai a DARWIN tana ellen világosan mutatják, hogy a természettudósok józanabb része nem ragaszkodik olyan merev dogmatizmussal a DARWIN selectio-elvének betűihez, mint azok az »organicista« sociológusok, akik azt hiszik, hogy a selectio fogalma bűvös kulcsként megnyitja minden társadalmi probléma ajtaját és akik a társadalmi fejlődés folyamatát a szerves lények átalakulásának elve alapján szeretnék megoldani.

APÁTHY ISTVÁN még nagyobb határozottsággal és világossággal hangsúlyozza és mutatja ki a természeti kiválás elégtelenségét a fejlődés megmagyarázására. Rektori beszédén és az Erdélyi Múzeum Egylet vándorgyűlésén tartott felolvasásain kívül a Darwinismus problémáival foglalkozott APÁTHY a Magyar Társadalomtudományi Egyesület II. rendes közgyűlésén tartott felolvasásában is, mely e *Szemle* múlt évi áprilisi füzetében jelent meg. Ez a felolvasás összegezi az előbbi értekezésekben mondottakat is, ezért mi erre támaszkodva adjuk elő APÁTHY felfogását, amely a fejlődés elvére nézve csaknem teljesen megegyezik a mi felfogásunkkal.

APÁTHY úgy a DARWIN-, mint a LAMARCK-féle elvre nézve határozottan kijelenti, hogy a fejlődés tényének megmagyarázására egyik sem alkalmas. »Az átalakulás ugyanis még nem szükségképen fejlődés, maga az alkalmazkodás pedig sohasem az« mondja említett felolvasásában. A mi a szerves fejlődést a többi más jelenségtől megkülönbözteti, az a dar-

winismusban magyarázatlanul marad s APÁTHY a továbbfejlődés lényegének magyarázatát, valódi okainak kutatását egy olyan időre kívánja halasztani, a mikor tudásunk mezeje szélesebb leendő.

A fejlődés fogalmának viszonylatában APÁTHY is arra az eredményre jut, hogy a fejlődés az adott tulajdonságoknak csupán mennyiségbeli megváltozásából még nem érthető meg, sőt mennyiségek és minőségek együttes megváltozására sem bontható fel magyarázhatatlan maradék nélkül.

Tehát a tulajdonképeni fejlődést, melynek lényege az egyszerűtől a bonyolultabb, az összetett felé való haladás, a természeti kiválás elve megmagyarázni nem képes. Ennek az elvnek alkalmazása a fejlődés megértésére éppen olyan elégtelen a természettudományokban, mint amilyen elégtelennek mutatkozott a társadalomtudományban.

És a társadalomtudomány mégis természettudósi »komoly-ságot« mímelve, mindegyre az evolutio darwini elvéhez fut segítséget kérni s ezzel az elvvel akarja magyarázni azt is, aminek magyarázatára DARWIN még csak nem is gondolt. Ideje volna, hogy a sociologia is józanabb útra térjen. Úgy tetszik azonban, hogy erre a kijózanodásra nem engedi politikai háttere, amelynek ha törik, ha szakad, osztályharczra van szüksége.

A két természettudósnak, HESSENEK és APÁTHYNAK, fejtegetései kézzel foghatóan bebizonyítják, hogy a fejlődés tagalma nagyon reá szorult a revisióra. Dolgozatunk 2-ik címe alatt igyekeztünk e revisiót megkísérlem. E kísérletet kiegészíti DARWIN elvének alább következő bírálatos taglalása.

DARWIN a fajok keletkezését és fejlődését két körülmény hatásának tulajdonítja. E két körülmény az alkalmazkodás és a létért való küzdelem. Az élet tehát, amelynek kifejlődni kell az alkalmazkodás és a létért való küzdelem rendén, mindenütt egy és ugyanazon minőségű. Ez a minőség azután a sokszoros változás és alkalmazkodás révén differenciálódik s ad létet más, különb és tökéletesebb fajnak. DARWIN maga még a célt is megjelöli, mely felé a fejlődésnek haladni

kell s ez a cél nem egyéb, mint a szervek speciálisodása. »Mivel a szervek speciálisodása – úgy mond DARWIN a fajok eredetéről írott könyv I. k. 153. lapján – minden lényre nézve előny, úgy látszik, hogy a *természeti kiválás célja* e speciálisodás felé törekvő változatok fölhalmazódása.«

Világos tehát, hogy DARWIN sem száműzött minden teleologikus mozzanatot az ő kutatásaiból s amint az eredmény mutatja, a cél fogalmát sikerrel alkalmazta heuristics elvül. Ilyen teleologikus mozzanat az ő tanításában az is, hogy az embert az eddigi fejlődés tetőpontjául tekinti, holott szigorúan természettudományi alapon az *értékelés* teljességgel ki van zárva. Itt csak a *vant* kell megállapítani és törvényt szabni rá. A *kell* megállapítása azonban már nem a természettudomány feladata.

A természeti kiválás célja a szervek speciálisolása; ez a cél nem a természettől merített cél, hanem az emberi projectionnak eredménye. Az emberi szervezet a legtökéletesebb szervezet és a legbonyolultabb szervezet. Ebből azonban semmiképpen sem következik, hogy az a legtökéletesebb szervezet, amelyik a legbonyolultabb. A legtökéletesebb szervezet az, mely a lény fenntartására legalkalmasabb. Ha a lét fenntartására egyszerű szervezet a legalkalmasabb, úgy ez a legegyszerűbb szervezet a legtökéletesebb az illető számára. Ha pedig mi ezt az egyszerű szervezetet kevésbé tökéletesnek mondjuk, világos, hogy értékelünk, egy felállított normához vagy eszményhez mérjük azt a szóbanforgó egyszerű organismust s ennek a mérésnek alapján ítéletet mondunk róla.

DARWIN elmélete is amellet tesz bizonyosságot, hogy a fejlődés fogalma értékelés eredménye; a fejlődés értékfogalom. DARWIN maga is értékelt: megbecsülte az egyes organismusokat, mikor azt állította, hogy az egyik szervezet kevésbé tökéletes, mint a másik. A célszerűség és értékelés szoros összefüggésben van egymással.

E kitérés után forduljunk ismét a selectio kérdésének tárgyalásához. DARWIN, amint már többször említők, a szervek speciálisolódásának okául a selectiot állítja oda. Kérdés azonban, hogy vajjon van-e ilyen élő szerv, az organismusnak csak amolyan appendixe, amely alkalmazkodás útján minden

nehézség nélkül jön létre? Azt hiszem, nemleges lehet csak a felelet. *A környék, a külső körülmények semmi olyant létre nem hozhatnak, ami a szervezetben lenne nem volt.* Ha lehetséges volna a szervezképződésnek ilyen módja, akkor ismét *teremtéssel* állanánk szemben, mert hiszen a külső körülmények olyan valamit szültek, ami sehol még eddig meg nem volt, tehát teremtettek. De különben is a szervezképződésnek ilyen felfogása teljesen ellentétben áll az oktörvénnyel, amelynek értelmében az okozat nem lehet több, mint az ok és az ok csak azt szülheti, ami benne már ott van. Amikor tehát a szervezet kifejlődik, akkor tulajdonképpen saját lényegét fejt ki teljesebb mértékben; azok az erők, amelyek benne eddig *csak* potentialiter voltak meg, virtualissá, hatékonyá lettek. A mennyiségi változás a minőségi változással járt együtt. A szervezet nemcsak megnőtt, hanem ki is fejlődött.

A környezet tehát nem szülő oka a szervezet kifejlődésének, hanem indító oka. Hogy modernül fejezzem ki magam: a környezet csak »kiváltja« a szervezetből azt, ami már a csirában praeformálva volt.* A fejlődésnek ezt a nemét nevezi APATHY a független továbbfejlődésnek, »melyet ugyan külső tényezők váltanak ki, de lényegére, faji sajátosságára nézve nem irányítják. Ellenben irányítják a kezdő sejteknek első földi létrejöttüktől fogva meglévő és tovább nem kutatható tulajdonságai.«**

A fejlődés ilyen értelemben véve – és csak ez az igazi értelme – nem pusztán szenvedőleges természetű processus a fejlődő szervezet javára, hanem olyan folyamat, melyben a fejlődő szervezet cselekvőleg is részt vesz. A természet reáhatása, a természeti kiválás mássá egyetlenegy szervezetet sem fejleszthet, mint ami annak lényege. Az alkalmazkodás másként alakíthatja a szervezetet, esetleg erősítheti, gyengítheti, de minőségbeli változást rajta nem eszközölhet.

Az alkalmazkodás és a létért való küzdelem tényezője ugyan a fejlődés, de nem döntő tényezője, nem főtenyezője. Főtenyező az a tulajdonság, mely egy szervezetben benne

*) Az evolutio természetére nézve lásd Böhm Károly: »Ember és Világa« I. kötet 232-233. I. H. kötet (1892) 15-16. oldalain.

***) Apáthy cikke a Szemle II. évfolyam 320. oldalán.

volt már akkor, mikor az még csak csira alakjában élt és létezett. Ebben a kis csirában levő, mintegy eddig elrejtett minőséget napfényre hozhatja az alkalmazkodás és természeti kiválás, *de csak ezt a minőséget hozhatja napfényre*. A szervezet, amennyiben ez a minőség, mely később kifejlődhetik, benne van már elejétől fogva, *független* a környezettől; amennyiben azonban ezt a benne meglevő minőséget a környezet mintegy kényszeríti a fejlődésre és kifejlésre, annyiban függ a környezettől. Az organikus szervezetről e szerint azt sem állíthatjuk, hogy feltétlenül függő, azt sem, hogy feltétlenül független. Amennyiben független, ezt önmagának köszönheti.

Az alkalmazkodás és létért való küzdelem azonban, ha nem is eredményezi a fejlődést, de biztosítja azt, gondoskodván arról, hogy a szervezet önmagát fentartsa, conserválja. Az önfentartás és conserválás pedig előfeltétele a fejlődésnek.

A DARWIN természeti kiválásról szóló tana megmagyarázza a fajok fenmaradását, de nem azoknak keletkezését és fejlődését.

4. A kiválogatódás tana a sociológiában.

Azok a sociologusok, akik a természet és társadalom között felállított hírheft analógiát túlságosan komolyan vették s abban a sociologia sarkkövét látták, mely ha egyszer megvettetett, a sociologia büszke épülete egy-kettőre emelkedik az ég felé, ezek a sociologusok a biológiai törvényeket és hypothesiseket minden behatóbb vizsgálat nélkül alkalmazták a társadalmi tünetmények magyarázatában.

A biológiai alapon álló sociologia hívei megfordítva jártak el kutatásaikban. Nem a sociologiai tünetmények vizsgálták először s nem arra törekedtek, hogy gondos, beható elemzés útján bontsák fel a társadalmi hálózatnak egyes szárait, hanem már előre kimondták a társadalomnak biológiai természetét (*kimondták* és nem *megállapítottak*) s azután minden aggodalom nélkül építették fel a sociologiai rendszereket, egyiket a másik után. Ez az eljárás pedig a módszer feje tetejére állítása. Az ilyen módszerrel való munka igen sokszor, sőt a legtöbbször a sophistika határát érinti,

mivel egy előre kimondott tételt akar mindenképpen bizonyítani.

A módszeres munka menete a következő lett volna: mindenekelőtt megállapította volna a társadalmi tünetmények természetét, a társadalmi tünetmények egymáshoz való viszonyát, a társadalmi alakulatok formáját, a társadalmi élet nyilvánulásának mikéntjét s csak ezek után gondolt volna arra, hogy mint végeredményt megállapítsa: milyen tehát a társadalom jellege, physikai-e, biológiai-e, lélektani-e? Ilyen módon talán más eredményre jutottak volna a sociológiai kutatások.

Az adaptatio törvényét SPENCER tette a sociológiai tünetmények magyarázatának alapjául. A socialis élet nem egyéb SPENCER szerint, mint a belső viszonyoknak külső viszonyokhoz való alkalmazkodása, tehát merőben mechanicus folyamat, amelyben az ember éppen oly szenvedőleges szerepet játszik, mint az állat a természeti alkalmazkodás folyamatában.

SPENCER elméletében az ember önkéntes tevéken³sége a lehető legkisebb mértékre száll alá, s voltaképpen nem is egyéb, mint olyan amilyen visszahatás a külső tényezőkre. Úgy látszik, hogy ebben az individualista sociológiában az embernek egyetlen feladata van, az t. i. hogy az állam mindenhatósága ellen küzdjön, annak beavatkozását visszaverni törekedjék. És csodálatos dolog, hogy míg az egyén teljes erejéből küzd az állam ellen, addig SPENCER nyugodt lélekkel teszi ki a természet külső hatásának, a »milieu« hatalmának az egész emberi társadalmat.

SPENCER-nek az alkalmazkodás törvényére épült sociológiája erős visszhangot keltett különösen azoknak körében, akiknek ez a tan kapóra jött a maguk politikai törekvéseinek támogatására és igazolására.

De erős visszhangot keltett a spencerianismus komoly tudományos körökben és ott van például a német PAUL VON LILIENFELD, akinél természet és társadalom teljesen congruensek, vagy SCHÄFFLE, az organicismusnak tősgyökeres képviselője; nálunk a végletekben járó MÉRAY-HORVÁTH KÁROLY és követőinek egész serege.

A selectionak az elméletét nemcsak a társadalom lényegének, keletkezésének, hanem a *társadalom fejlődésének* magya-

rázatára. is felhasználták a biologikus sociologia emberei. A socialis evolutio párhuzamosan halad a szerves evolutioval. A socialis haladás semmivel sem tartalmaz többet, mint az organicus tökéletesedés; »ami a socialis haladás tartalmát teszi, az nem gazdagság, nem valamely találmány, nem is valamely maxima, hanem csak az a haszon, mely belőle a társadalomra háramlik« – mondja PIOGER »La vie sociale« cz. művének 183. lapján.

E biologikus sociologia evolutio-elméletének bírálatába e helyen nem bocsátkozunk. Előző fejtegetéseinkből úgyszólván kiviláglik elégséges módon a mi álláspontunk. Itt csak reá akartunk mutatni ismételten az elsietett általánosításoknak és erőszakolt analogizálásoknak hátrányára.

Csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy a sociologusoknak igen tekintélyes része elégtelennek tartja a spenceri adaptatio elméletet a sociologiai tényeknek magyarázatára és határozott kifejezést ad ebbeli elégtelenségének még akkor is, ha egyébiránt a SPENCER-féle irányzattal rokonszenvez. így például LETOURNEAU, a kiváló francia sociologus egyik művének előszavában azt mondja, hogy a SPENCER sociológiája »bizonyos csaldóást idézett elő a közönség körében, amely jobbat várt a szerzőtől« s így folytatta: »a tényeknek kifejtése kevésbé methodikus és a szerzőt igen gyakran zavarba ejtették aprioristikus conceptiók« »a socialis organismusoknak a biológiai organismusokkal való "összehasonlítása nem tartható fenn«.*)

Az organikus élet evolutio-törvényének a társadalmi élet fejlődésére való alkalmazásában ismét az analógia vitte a főszerepet. Ha a társadalom Organismus, világos, hogy az organikus élet fejlődése azonos a társadalmi élet fejlődésével. Amit SPENCER angol óvatossággal mondott ki, azt követői túlozva rendszerük élére állították s egyiknek sem jutott eszébe felvetni a kérdést: vajjon az evolutio-elmélet megmagyarázza-e a fejlődést, vajjon a természet és társadalom azonosak, illetve congruensek-e?

A társadalom és az emberiség fejlődését a darwin-spenceri alapon megérteni és megmagyarázni nem lehet. Innen van

*) Sociologie d'après l'ethnographie. 3. ed. VIII. lapon.

az hogy az ilyen fajta sociológiákban nem is találkozunk magyarázatokkal, hanem lapról-lapra *leírások* terhesítik a folyton növekvő kötetet, s mikor a sok közgazdasági, philosophia-történeti, jól-rosszul *kiírt* vallástörténeti adatokon keresztül-gázolva, a munka végére értünk, megismertünk ugyan egy csomó érdekes dolgot, de egyszersmind az a meggyőződés ver lelkünkben gyökeret, hogy tehát a sociologia régiségek lom-tára. Adat adat mellé sorolva, tény tény mellé állítva, de ezentúl a munka nem igen halad. Pedig igaza van POINCARÉ-nak: »a tudósnak rendeznie kell; a tudományt akként készítjük tényekből, mint a hogyan a házat csinálják kövekből; de a tényeknek halmozása egy csöppet sem inkább tudomány, mint ahogyan egy kőcsomó nem ház.« (La science et l'hypothèse 168. lapján.) A biologikus sociologia pedig igen sokszor csak tény-halmaz, minden terv és összekötő eszme nélkül.

A biologikus sociologia teljesen átadva magát a biológia hatalmának, nem veszi észre, hogy a társadalmi életben és az emberiségnek életében, vannak bizonyos olyan hatékony erők, melyek az organikus életben ismeretlenek. A sociológiát a biológiával szinte azonosítván, abban a hitben él, hogy a biológiai törvények egyszersmind a sociológiai törvények is. Természetes dolog, hogy a sociologia tüneményei nem lehetnek olyanok, melyek ellentmondanak a biológiai törvényeknek, mert hiszen a társadalom, alkotója, az ember, biológiai lény is, de másfelől az is bizonyos, hogy a biológiai törvényeken kívül lehetnek, sőt vannak más törvények is, amelyek az ember szellemi életét szabályozzák.

A biologikus sociologia éppen úgy félreismeri az ember lényegét, mint a biologikus psychologia, amely ideglökésekből akarja megszerkeszteni a lelket. Mindkettőnek alaptévedése az a mechanikai felfogás, amely egyenesen az evolutio-elmélet következménye. Az ember szellemi karakterének félreismerése eredményezi azt, hogy a biologikus sociologia a szellemi erőknek semmi fontosságot sem tulajdonít az emberiség és a társadalom fejlődésében. Az ember csak a természet kényszere alatt áll, anélkül, hogy képes volna arra vissza is hatni. Fejlődését nagyobb részét, sőt a sociológiának egyik iskolája szemében, teljes mértékben a gazdasági tényezők szabják meg.

A biologikus sociologia minden eszmét kizár a fejlődés

menetéből, pedig eszmék nélkül még a természettudomány sem képes megélni. Egyik legkiválóbb jelenkori matematikus, a francia EAUTURAT mondja: »Les idées sont le fondement même de la réalité«, (De l'infini mathématique 560. lapján.) ami paradoxonnak látszik ugyan, de igaz.

A biologikus sociologia pusztán az érzéki szemlélet adataiból akarja megállapítani a fejlődés menetét, pedig az tisztán lehetetlenség. Ott van a fejlődés egész folyamatában az eszméknek csak eredményeikben látható működése, amely a fejlődésnek irányt jelöl s jelleget ad. Az eszmék azok a láthatatlan erők, amelyek az emberiségnek egész életét mozgatják. Ezeket az erőket pedig sem meglátni, sem megfogni nem lehet; nem lehet azokat microscopium alatt sem vizsgálni, mert ezek az erők csak a kutató ész előtt jelentkeznek. Aki nem keresi meg azokat, nem is fogja megtalálni. Az eszmékre éppen úgy szükségünk van a szellemi fejlődés megmagyarázásában, mint ahogyan szükségünk van erőkre a physikai magyarázatokban. Ismét egy természettudóst idézek, akinek nem lehet szemére vetni, hogy »ideológus«, HELMHOLTZ a »Handbuch der physikalischen Optik« 2(3,8., lapján így ír: »Minden physikai magyarázatnak erőig kell-eljutnia, és ezek természetesen nem lehetnek az *érzéki szemlélet* tárgyai, hanem csak a *megértő értelem* objektumai.« (Idézve: Chamberlain: Kant, 126. oldalán.)

Bármilyen »jóltevő« is legyen, a természeti kiválás az emberi fejlődésre nézve annak tódító oka, sőt szülője nem lehet. A biologikus sociologia ezt elmulasztván megvizsgálni, nem képes megérteni a társadalom haladását másként, csak úgy, ha az egyének, osztályok örökös harcban állanak egymással s az egész társadalommal. Hadd düljön hát a harc, mely az erősebb győzelmével fog végződni. Az állam pedig álljon félre, ne elegyedjék e küzdelembe a gyengék javára; ne akarja feltartóztatni a természet menetét és rendes folyását. Ámde az a kérdés, hogy vajjon ez a küzdelem az erősek győzelmével ér-e véget és nem a gyengék lesznek-e a győzők? NIETZSCHE e kérdésre nézve egészen más véleményben volt, mint SPENCER s úgy tetszik nekünk, hogy itt NIETZSCHE helyesebben látott, mint az angol gondolkozó. Ha az erőt az izmok kötélvastagsága teszi, akkor bizonyára mindig az erősek maradnak a küzdőtér birtokában. De ha az izmok ereje mellett

számításba vesszük az értelmiség erejét is, akkor a múlt tanúbizonyysága szerint, igen gyakran az erősek maradnak a csatater porában s a győzelem a gyengék homlokát díszíti babérral. SPENCER és hívei helytelen értékeléssel mérik a világtörténet folyását s a hasznost, a nyers erőt állítják fel értékmérő gyanánt. És hiában beszél SPENCER az erkölcsi törvény uralmáról, arról az erkölcsi törvényéről, mely a természeti törvénynek egyszerű és tiszta folytatása, mert ezzel csak leplezi értékelésének helytelenségét és röghöz ragadt voltát. Ok nélkül várjuk, hogy a természet értékeljen helyettünk és a természet tökéletesítsen minket akár alkalmazkodás, akár természeti kiválás útján, mert úgy járunk, mint a Horatius parasztja, aki a folyó partján várja a víznek lefolyását. A Horatius parasztja is csalódott, de az emberiség is erősen csalódna a maga várakozásában.

A biologikus sociologia nem képes az emberiség és a társadalom fejlődésének elfogadható magyarázatát adni, mert a DARWIN selectio-elveire támaszkodva, a természetre és a társadalmi környezetre akarja bízni azt a munkát, melyet az embernek kell elvégeznie. A biologikus sociologia helytelenül fogja fel a fejlődés természetét, mikor annak tényezői közül száműz minden ideologikus elemet s egyedül a kíméletlen harcot állítja eszközül előtérbe. A társadalmi fejlődés képének vázolását tehát más alapon kell megkísérlelnünk a fejlődés fogalmáról adott fejtegetéseink segítségével. A következőkben feladatunknak erre a részére térünk.

(Folytatás következik.)

Társadalmi és nemzeti assimilatio.

Írta: BALÁS KÁROLY.

A népesedés terén való vizsgálódásnak azt az irányát mélyítette ki főleg a tudomány, amely a népességszám gyarapodásának és apadásának közgazdasági és socialis hatásaihoz és következményeihez fűződik. Az az irodalom, amelyet a népesedés kérdése irodalmának nevezünk, a malthusianismus, az antimalthusianismus és neomalthusianismus, főleg ebben az irányban mozog.

Mihelyt azonban a népesedés problémájába beleállítjuk a faji és nemzeti szempontokat is, azonnal világossá válik, hogy a népesedési problémák tárgyalásánál is új csapásokat kell törnünk, új irányt kell kimélyítenünk e téren való vizsgálódásainkban.

Az elméletnek tehát nem csupán új nézőpontok szerint kell csoportosítania azt a statisztikai, népesedéstörténeti és tapasztalati anyagot, amely egyébként a népességi probléma kutatóinak rendelkezésére áll, hanem tovább kell mennie ennél: a nemzeti, faji és nyelvi tekintetek nézőpontjából, más oldalról más természetű okok és okozatok figyelembe vételével kell elméletileg is rendezni és okozatilag tisztába hozni az ott észlelhető előzményeket és következményeket s a múlt fejlődésén okulva, következtetést vonni a népesedési folyamat *nemzeti vagy faji jelentőségű* szabályszerűségeire, vagy legalább tanulságaira.

Mert vegyük figyelembe azt a körülményt, hogy a népesedés problémáinál nem csupán gazdálkodó emberek s a társadalom alkotó részeit képező egyedeknek szaporodásá-

val, csökkenésével, helyváltoztatásával s mindezekhez fűződő egyéb körülményekkel állunk szemben, hanem szemben állunk az egyes emberekkel, mint különböző nemzetekhez, fajhoz tartozó egyénekkkel és összességekkkel is.

Amikor például a neomalthusianizmus cathorikus általánosítási modorban állítja fel az ő tantételeit: hogy az emberiség legnagyobb érdeke, hogy a jelenleg észlelhető népszaporodás helyét egy sokkal lassúbb, az egyén és a család által tudatosan megakasztott népesedési menet foglalja el, azonnal füleinkbe csendül az a kérdés, hogy mi lesz például egy kicsiny számú csekély nemzetből akkor, ha a környező nagy tömegű vetélkedő népek között elsőnek honosítja meg a maga kebelében az egy gyermekrendszert? Vajjon nem lesz-e felszívás, beolvadás ennek a vége?

Íme tehát máris egy fontos szempont, amely a népesedési kérdésnek a *faji és nemzeti tekintetek szerint való ki-mélyítését* sürgeti. Mindenesetre akadnak olyan emberek is, akik ezt a kérdést megmosolyogják, mert előttük a nemzeti és a faji szempont közömbös; azonban ezek az emberek nagyon is felületesen látnak bele a népesedési problémába, amikor azt hiszik, hogy az csupán társadalmi, vagy társadalomgazdasági kérdés. Az ilyen emberek egyoldalú ideológusok, akiknek agyvelejét egyoldalú feltevések és kiindulási pontok szempontjából kiépített gondolatbeli irányok itatták át és befolyásolták oly módon, hogy a saját felfogásuk keretébe bele nem illeszkedő egyéb szempontok mérlegelésére vagy egyáltalában nem képesek többé, vagy pedig annyira előtérben áll a népesedési érdekeknek a saját ideológiájuk rendezte csoportosítása az ő felfogásukban, hogy az általuk egyoldalúan elgondolt úgynevezett *társadalmi* szempontokon kívül egyéb tekintetek már kívül is esnek azon a látkörön, amelyen belül a figyelembe veendő körülmények még szeméikbe ötlhetnek.

Pedig a népesedési statisztika sehol sem számol be első sorban arról, hogy a társadalom tagjai mint szaporodnak vagy fogynak, hanem első sorban beszámol arról, hogy a magyar, német, francia nemzet tagjai, vagy a fehér, a sárga, vagy a színes fajok tagjai mint szaporodnak vagy fogynak.

A társadalom egysége fictio; a valóságban különböző nemzetek, népek és fajok társadalmában élünk, amelyeket az

elmélet a maga gondolatilag létező világában fest egységgé. Vajjon tehát fontosabb volna a társadalomnak abból a szempontból való kizárólagos megítélése, amelyet egy társadalomtudományi fictio oltott be a modern gondolkodásba, vajjon mint kérdem, fontosabb volna-e az ebből az elvonás útján készített szempontból való tekintése a társadalomnak azoknál a nézőpontoknál, amelyeket a való élet lépten-nyomon élénkbe tár, amelyeket lépten-nyomon érzünk, látunk és hallunk? Az előbbi, a társadalmat egységesnek feltüntető vélekedés nem egyéb elméletnél, a *valóság* ezzel szemben az, hogy különböző nyelveken beszélő, sőt különböző fajokhoz tartozó nemzetek, népek és ilyenek által benépesített államok területén belül élő összességekkel állunk szemben.

Aki a társadalmat elvont egésznek, egységesnek képzei el, s azt hiszi, hogy ezen az előfeltételen alapuló következtetései megállanak a való életben is, az logikai hibát követ el. Míg az elmélet a társadalomban élő emberek összességét – hogy úgy mondjam – matematikai természetű egységnek veszi, amelynek részei közt csak az egyneműséget látja meg, de nem egyúttal azok annyira különmemű természetét, mely az egyszerű matematikai összegezést már eleve kizárja, addig a való élet nem egységes társadalmat, hanem a föld különböző részeit megszállva tartó népeket, nemzeteket és fajokat ismer, akiknek közös emberi érdekeik lehetnek ugyan, *de akiknek legfontosabb érdekeit mégis csak a saját és hozzátartozóik, valamint közelebbi környezetük érdekei alkotják.*

Az angol emberre nem közömbös az, hogy Nagybritannia angol-szász polgára-e ő, vagy pedig valamely hindu falunak nyomorult szülöttje, hogy ekként az uralkodó, vagy a kizsákmányolt fajhoz tartozik-e. Pedig elvontan mindkettő a társadalom tagja. Az ausztráliai Egyesült-Államok angolszász polgárait nézve szintén nem közömbös az, vajjon az angolszász faj tartja-e megszállva Ausztrália gazdag területét, vajjon az terjed-e el ottan vagy pedig Keletázsia sárga népeinek fiai népesítik-e azt be, s azok szorítják-e ki a fehér embert a megélhetési alkalmakból.

A nemzeti és faji szempontok fontos voltát népesedési téren csak elvakult ideológusok tagadhatják, vagy olyanok,

akiknek a faji és nemzeti szempontok leplezése maguknak is érdekükben áll. Az ausztráliai törvényhozás például kiparancsolja a színes munkásokat s ne ni engedi, hogy Ausztrália azoknak a szaporodási területe legyen, mert tudja jól, hogy azok versenye kényelmetlenebb, nehezebb megélhetést jelent a fehérre nézve s hogy azok jelenléte és megszorodása a faji és gazdasági ellenségeknek a lassan történő behúzóását és folytonos térfoglalását jelenti.

Vajjon közömbös-e most már a lassan szaporodó, neomalthusianista ausztráliai államok sorsára az, hogyha a szomszédságukban búján szaporodó hatalmas sárga birodalmak alakulnak ki, amelyek népessége alig várja, hogy a gazdag ausztráliai területről, ahol annyi kiaknázni való van még, ki ne legyen szorítva többé? Vajjon nem-e a két faj a a jövőben való összecsapásának árnyékát veti előre ez a körülmény? Az ausztráliaiak gyakorlati érzéke nem bolondul el az ideológiáktól s habár a saját fajtájabeliek között széles mederben igyekeznek is törvényhozóik az egyenlőséget kiépíteni, jól tudják azt, hogy az idegen faj korlátlan versenyének megengedése saját legfontosabb érdekeiken volna érvágás.

A társadalmi és népesedési problémák tehát fontos nemzeti, sőt faji szempontokkal vannak összeszővődve, keresztül-kasul összeboronálva. Különösen áll ez a népesedési problémákról, mert hiszen a népesedés mozgalmait első sorban a nemzetek szerint csoportosuló és jogilag jellegzett emberek élik végig. Az emberiség eddigi múltjának legfontosabb tartalmát nem csupán az egyének egyénnel szemben való megélhetési küzdelmei töltik meg, hanem a népeknek, nemzeteknek és fajoknak a jobb hatalmi, és ezzel majdnem kivétel nélkül együtt járó jobb gazdasági helyzetért, sokszor pedig a létért való küzdelmei is.

Vannak optimisták, akik abban a hitben, talán ábrándban élnek, hogy lesz idő, amikor örökös béke fog uralkodni ezen a földön, amikor az egyes nemzetek között összhang fog uralkodni és nem lesz közöttük többé éles küzdelem. Azt mondhatjuk erre, hogy vagy úgy lesz ez majd, vagy nem lesz úgy. Addig azonban, amíg a nemzetközi örök békének, még pedig nem csupán katonai, hanem társadalmi és gazdasági

értelemben is vett örök békének korszaka el nem érkezett, amely lényegesen redukálja annak idején – ha ugyan elkövetkezik az – a nemzeti és faji szempontok jelentőségét, addig bizony ezek a faji és nemzeti szempontok fontos tekintetei maradnak az emberi társadalomnak, melyeket tehát a társadalmi tudományoknak figyelmen kívül hagyniok nem lehet.

Népességtani tekintetben ekként nem csupán azok a körülmények nevezetesek, amelyek szerint a társadalom egyes részeinek, osztályainak növekedése, csökkenése stb. stb. megy végbe, hanem azok is, amelyek a nemzetbeli, fajbeli és nyelvbéli állapotokra is átváltoztató befolyást gyakorolnak.

Azok közül a tényezők közül, amelyek a faji, nemzeti és nyelvbéli állapotokban és az emezekkel egybekötött társadalmi, sőt társadalomgazdasági viszonyokban is átalakító folyamatot idéznek elő, különösen figyelemreméltók a népesedésben *assimilatio: a leolvadás és beolvasztás* szempontjai.

Ha beolvadásról és beolvasztásról beszélünk népesedési kérdésekben, akkor meg kell különböztetnünk *a faji* beolvadást és beolvasztást *a nyelvbeltől*. Míg a faji *assimilatio* valóságos vérkeveredést jelent, addig a pusztán nyelvbéli *assimilatio* mellett vérkeveredés nem történik, csupán a nyelvért teszi anyanyelvévé az egyik nép vagy társadalmi réteg a másikkal.

Faji és nyelvbéli beolvadás együtt is járhat, de megtörténik az egyik folyamat a másik nélkül is. Lehet továbbá úgy a faji, mint a nyelvbéli *assimiláció* egy öntudatosan folytatott küzdelemnek, érvényesülési harcznak az eredménye, vagy végbemehet az szinte öntudatlanul a történelemnek arra kedvező korszakaiban. Nagyon fontos jelenség az *assimilatio* jelensége ott, ahol különböző fajok és különböző nyelvek állanak egymással szemben s ahol az állami határokon belül jelentékeny heterogén nyelvterületek vannak vagy ahol heterogén fajok és nemzetiségek élnek összekeveredve.

Azok a nemzetiségi állapotok, amelyeket az egyes államok statisztikái tárnak elénk, hosszú időn keresztül mindig változást szenvednek. A való életben a nemzetiségi szám- és erőarányok folytonos változásnak vannak alávetve. S ez nagyon természetes is. Hiszen éppen az volna a különös, hogyha a

különböző nemzetiségek vagy fajok számbeli erőarányai hosszú időközön, századokon át ugyanazok maradnának. Ilyesmire példát nem is mutat a történelem.

Magyarország nemzetiségi statisztikája is folyton változó arányokat mutatott eddig, s fog mutatni ezentúl is, az egyes nemzetiségek számbeli, sőt területi eloszlása tekintetében is. Az a kérdés csupán, hogy ennek a változásnak az iránya a jövő századaiban a magyarság javára vagy kárára alakul-e? Ettől függ nemzeti és faji életünk vagy eltűnésünk a jövőben, vagyis attól, vajjon – bármily lassú, vagy lassan kezdődő ütemben is – *beolvasztunk-e, vagy beolvadunk-e?* Létünk vagy nem létünk kérdése fűződik tehát ezen folyamat mikéntjéhez.

Láthatjuk ezekből, hogy különösen a heterogén, a nyelvi és faji versenyben álló népeségű országokban egyik vagy másik nép, faj vagy nemzet jövőjére nézve a szaporodás, a be- és kivándorlás mellett a beolvasztás és beolvasztás folyamata bír a legnagyobb jelentőséggel a népesedési jelenségek között.

Mindenütt, ahol a heterogén fajok és nyelvek vannak, egy ország, egy állam határai közé szorítva, van beolvasztás és van beolvasztás kisebb vagy nagyobb mértékben.

A népesedésbeli assimilationnak tulajdonképpen három változatát lehetne megkülönböztetni, u. m.: a beolvasztást, a beolvasztást és az egybeolvasztást. Mind a három folyamat vagy fajilag vagy nyelvbileg megy végbe. Sőt az is lehetséges, hogy a nyelvbileg beolvasztó elem faji szempontból beolvasztónak tekinthető. Ilyen például az az eset, amikor egy oly területen, ahol a néger lakosság van erős többségben, a néger a fehér nyelvét sajátítja el, de fajilag azért magába olvasztja azt.

Megjegyezzük, hogy tökéletes beolvasztás csak nyelvbileg szokott előfordulni, a fajbéli beolvasztás többé-kevésbé egybeolvasztás, melynek egy új keverékfaj az eredménye. Csak nyelvbileg szempontból győzhet teljességgel az egyik nyelv s tűnhetik el egészen a másik. Faji keveredésnél a beolvasztó faj is vesz fel valamit a másiktól véréből s az új keverékfaj már mind a két keveredőnek jellegéből vesz magába valamit. A legteljesebb egybeolvasztás az, amikor az egyik érint-

kező elem, a másik nyelvének elfogadása mellett azzal fajbelileg, vérben is teljesen összekeveredik.

Az assimilációra nézve tehát, figyelembe véve annak nyelvbéli és faji oldalait egyaránt, a következő változatokat állapíthatjuk meg:

Azt az esetet, amikor a két érintkező elem vérbelileg teljesen egybeolvad, egy új fajt hoz létre s emellett a két érintkező nyelvből is egy új nyelv keletkezik. Ez a legteljesebb egygyéolvadás. A másik eset az, amikor az érintkező elemek közül az egyiknek nyelvét fogadja el a másik, de azért a fajbéli különállás, a két különböző faj továbbra is megmarad, s legfeljebb bastard elemek keletkeznek a két határozott fajú tömeg mellett. S végre a harmadik eset az, amikor a fajbéli, a vérbéli összekeveredés megtörténik, de nem történik meg a nyelvbéli assimilatio, hanem azért a két érintkező nyelvnek egymással való szemben állása, önállósága megmarad.

Az első eset a modern világban nem igen fordul elő többé. Annál gyakoribb a két utóbbi.

Ma már a modern nyelvek annyira ki vannak forma, azoknak az uralkodási köre, jellegzetessége annyira határozott, hogy új modern nyelvek keletkezése fejlett műveltségű társadalmakban nem megy végbe többé. Legfeljebb a kezdetlegesebb társadalmi viszonyú népeknél, továbbá a nyelvhatárokon történik új keveréknyelvek, új szólásmódok képződése. Ha egyik modern nyelv számos szót vesz át a másiktól, ez a legkevésbé sem tekinthető nyelvösszekeveredésnek vagy új nyelv képződésének, mert azért mind a két nyelv kultúra, irodalom, tudomány s az azt beszélő társadalom tekintetében külön egyéniség marad.

A régi népeknél, illetve a legkezdetlegesebb műveltségű, a kevésbé kiforrott társadalmi embercsoportoknál az új keveréknyelvek képződése sokkal természetszerűbb volt. Hiszen akkor nem voltak még az egyik és a másik nyelvet beszélő társadalomnak iskolái, nyelvképző, nyelvfentartó intézményei, kultúrája, stb. s az így érintkező kezdetleges társadalmaknál a nyelvbéli összekeveredés szinte észrevétlenül, akadályok nélkül ment végbe. Hiszen akkor nem folyt még a harc a nyelvbéli érvényesülésért s azok a nagy szempontok, amelyek ma a különböző nyelvekhez fűződnek, alig voltak még még

akkor. Az a népesedési jelenség, amikor az érintkező elemek közül az egyiknek nyelve teljesen győztes lesz s azt a másik teljesen a maga anyanyelvévé teszi, de azért a fajbeli különbségek megmaradnak, olyan társadalmaknál actualis különösen, ahol teljesen heterogén fajok élnek együtt. Amerika mutat erre kirívó példát. A legnagyobb ellentétet a fehér és fekete faj szembenállása mutatja. Hasonló ehhez a fehér és sárga faj esete.

A most említett állapotot a *pusztán nyelvbeli* beolvadás és beolvasztás esetének, azt pedig, amikor a faji keveredésczárára megmarad a nyelvbeli különállás, a *pusztán faji beolvadás és beolvasztás* esetének tekinthetjük.

Vegyük szemügyre most már a két különböző népesedési jelenséghez fűződő fontosabb következményeket.

A *pusztán nyelvbeli* beolvadás meghozhatja a nemzeti, a politikai, a vallási egygyéolvadást, de magában véve sohasem hozza meg a társadalmi téren való egygyéolvadást, egygyéválást. Ez olyan társadalmi alapigazság, amelyet letagadni nem lehet, akár milyen kevésbé örvedetesnek is tűnjék fel az. Külön faj – értve ezalatt mindig a különböző jellegű, különböző arczformájú, színű, tehát külsőleg is feltétlenül felismerhető fajokat – külön társadalmat jelent. Nem áll feladatunkban ennek mélyebb okát kutatni, *de a társadalmi tudományoknak hypocrisis nélkül nem lehet ez előtt a társadalmi jelenség előtt szemet hunyni.* Az amerikai fehér s a néger egyaránt az amerikai nemzethez tartozónak érzi magát, kifelé ugyanazokért a politikai és közgazdasági érdekekért küzd mind a keltő, de társadalmilag az ugyanazon *egy* nyelvet beszélő nemzetben belül egy teljesen különálló faji jellegű társadalom a négerék és a fehérek társadalma. Annyira megy ott a társadalmi különbség a fajbeli különállás következtében, hogy amerikai felfogás szerint a fehér koldus előkelőbb tagja a társadalomnak a néger milliomosnál.

Az ilyen erős társadalmi ellentétekben álló fajoknál az összeházasodások igen nehezen mennek s a keverékfajúak ezért nagy részben törvénytelen viszonyok gyümölcsei. Ennek folytán ezeknek a keverékvrűeknek a helyzetük társadalmilag a lehető legrosszabb. Az uralkodó, az előkelőbbnek tekintett faj megveti és minden tekintetben az ellenkező faj cathegoriájába

sorozza azokat. Amerikában például a mulatt épp olyan megvetett a fehér ember részéről, mint a néger.

Épp úgy meg van egyéb fajok közt is a társadalmi ellentét a faji különbség következtében s ez a fajbéli különbség és jellegzetesség nagyságával mondhatjuk, hogy egyenes arányban áll.

Viszont minél kisebb az egyes együtt élő, egymással érintkezésben levő fajok között a különbség vérbelileg, physikai és somatologiai tekintetben, annál kisebb az ezen alapuló társadalmi ellentét s annál kevesebb akadályul szolgál az a fajbéli egybekeveredésnek. Ezt mutatja a legtöbb európai állam népeinek a példája, ahol a physikai külsőben is erősen kidomborodó faji különbségekről összehasonlíthatatlanul kisebb mértékben beszélhetünk, mint például a fehér, sárga és néger fajok között.

A különböző fajok mint ilyenek közti társadalmi ellentéteket a faji egybeolvadás megszünteti, de *csakis ez* szüntetheti meg teljesen.

Hogy az egymással érintkező s egymástól jellegzetesen különböző fajok közti antagonizmus az ember természetével egybeforrott tulajdonság-e, vagy pedig hagyományoknak, múltnak, régi és új küzdelmek emlékeinek a folyománya-e, oly kérdés, melyre nehéz volna megfelelni. De minket itt nem ezek az indító okok érdekelnek e részben, *hanem a meglévő társadalmi jelenség* s az ehhez fűződő következmények.

Tény az, hogy a különböző szín, a ferde szemek az érintkező társadalmaknál már magukban véve, szinte öntudatlanul is felköltői a faji idegenkedésnek és elhatárolói a társadalmi érdeksoportoknak. És ez annál inkább van úgy, minél nagyobbak aránylag az ellentétes fajbéli tömegek, minél sűrűbb érintkezésben és gazdasági vagy politikai versenyben állanak egymással. így például nem ott van négergyűlölet, ahol curiósumként látni néha csupán egy-egy négert, hanem ottan, ahol a fehér fajú emberek együtt élni és sűrűn érintkezni kénytelenek a négerekkel.

Ahol ilyen erős fajbéli különbségek mutatkoznak, ott lehet actualis az az esete az assimilationak, amikor az egyik faj teljesen átveszi a másiknak nyelvét, de a fajbéli különállás továbbra is megmarad.

A beolvadás és beolvasztás szempontjából továbbá vannak olyan tényezők a faji ellentétek mellett, amelyek ezeknek az előbbieknél akadályozó hatását erősítik vagy csökkentik. Vannak pedig igen nagy számban, úgy, hogy azok kimerítő felsorolása igen nehéz volna. Ott például, ahol a faji ellentéteken kívül specifikus gazdasági ellentétek, továbbá az egyes hivatások s foglalkozási ágak szerinti merev elkülönzés is szerepelnek, a faji ellentétek hatása erősödik, míg csökken az ott, ahol közös gazdasági foglalkozás vagy érdekkörbeli tényezők tompítják ennek az élet.

Ebben a tekintetben klasszikus például szolgálhat az európai, illetőleg a magyarországi zsidóság esete. Íme egy közeleső példa ez arra, hogy a nyelvbéli beolvadás mellett változatlanul fennállhat a faji különállás. E miatt a faji különállás, a vérbéli össze nem keveredés miatt, melyet a vallási különállás is erősít, továbbá sok tekintetben a gazdasági verseny terén gyakran zárt sorokkal védett érdekbéli különbségek azok, amelyek miatt a zsidóság akárhány európai államban is az egészszel egybe nem olvadó elkülönzött társadalmi réteg jelle gével bír.

De a zsidóság beolvadásának néhol s Magyarországon is úgyszólván legnagyobb akadály az, hogy a zsidóság foglalkozási ágak szerint való összetétele és aránya egészen más, mint a népesség többi részéé. A zsidóság ugyanis túlnyomóan a többé-kevésbé intellectualis és nyereséges foglalkozások felé törekszik számbelileg, míg a keresztény társadalom zöme a fizikai munka felé. Magyarországnak például 19 milliónyi keresztény lakossága könnyen magába olvaszthatná annak nem is egy milliónyi zsidóságát, vagyis eltekintve a vallási különbségtől, fajilag könnyen felszívhatná azt, *hogya ez az egy millió a társadalomnak valamennyi osztályában volna egyenletesen és aránylagosan elhelyezkedve*. De nálunk a társadalom legnépesebb osztályához, a parasztsághoz nem tartozik a zsidó, a középső osztályok pedig viszonylag kis tömegűek ahhoz, hogy egy ilyen nagy számot beolvasszanak. S így számos társadalmi, vallási stb. stb. ok mellett a nagy szám is közrehat mint a faji beolvasztást hátráltató tényező.

Az említett okok által elősegített társadalmi ellentétek igen gyakran maguk után vonják a társadalmi érdekek külön-

válását, vagy megakadályozzák azok egygyéválását, ami a modern viszonyok között a gazdasági téren jut a legérzékenyebben kifejezésre. S így arra kell rájónnunk, *hogy gazdasági téren, nevezetesen a gazdasági küzdelem mezején rendkívül erős kihatással bír az a körülmény, hogy valamely nemzet társadalmán belül az egyes fajok közötti assimilálódás befejezett dolog-e már, illetve milyen stádiumban van ez.* A népesedési okok tehát e részben is a mindennapi életben milliányi változatban jelentkező társadalomgazdasági okozatokat szülnék.

Nézzük most már a második tipikus esetet, azt t. i. amikor faji tekintetben csekély különbség, vagy többé-kevésbé bevégződött egybeolvadás mellett a nyelvbeli különbségek állanak egymással szemben.

Előrebocsáthatjuk, hogy – talán a legkülönállóbb (fehér, fekete, sárga) emberfajták közti ellentétektől eltekintve – a nyelvbeli különbség az, ami a modern életben a legjobban elválasztja s külön érdektáborokra bontja az emberiséget. Hiszen ha nem is mondjuk azt, hogy a nyelv teszi a nemzetet, de már maga az a körülmény, hogy csaknem minden nemzet sorsa elválaszthatatlanul össze van forrva ama bizonyos nemzetnek a tulajdonképeni nemzeti nyelvét beszélő népesség sorsával és megfordítva, már magában véve mindennél többet mond, ha meggondoljuk, hogy a mai nemzet mennyire gazdasági érdektábor is, és hogy a nemzet gazdaságilag előrehaladt vagy fejletlen állapota mennyire gyakorol befolyást az egyén életmódjára, megélhetéseért való küzdelmére.

Az az állapot tehát, mikor a fajbéli csekély különbség, vagy többé-kevésbé összekevertség daczára a nyelvbeli különállás megmarad, nem csupán nemzeti és politikai tekintetben bír mindenekfeletti fontossággal, hanem társadalmi, gazdasági és culturalis szempontból is messzemenő következményekkel jár. Ezeknek a következményeknek a megtestesítői azok, az európai közéletben oly mindennapos küzdelmek is, amelyeket a magyar a nemzetiségi küzdelmek kifejezésével szokott megjelölni. A beolvadás és beolvasztás ezeknek a messzemenő következményeknek alakulása, ezeknek a küzdelmeknek lefolyása és eredménye tekintetében ugyancsak döntő coefficiens. Hiszen amely nemzetnek népesedési folyamatában a nemzetiiségi beolvadás, az egybeolvadás, szóval valamely assimilálódás

az eredmény, ott elnémulnak a jelzett küzdelmek. Ellenkező esetben tovább folynak azok.

Az úgynevezett nemzetiségi ellentétek tehát, ha azokat a beolvadás és beolvasztás szempontjából vesszük vizsgálat alá, a nyelvbeli különbözőségnek a következményei. E küzdelmek szintén ki lehetnek vallási és társadalmi ellentétekkel élesítve, de azért mégis a nyelvbeli különbségekkel járó ellentéteket korántsem jellemzi annyira a *társadalmi* antagonizmus makacsságának, illetve eltüntetése nehéz voltának az a foka, mint a faji ellentéteket. A nyelvbeli különbség ennél fogva könnyebben eltüntethető, mint a fajbeli, de azért a nyelvbeli különbségekhez fűződő érdekek mégis a legerősebbek. Míg tehát a faji különbségeknek a társadalmilag való idegenkedés, az intimebb életben egybeolvadástól való tartózkodás a jellegzetessége, addig a nyelvbeli különbségeknél a nemzetiségi, a politikai harc lép előtérbe.

A nyelvbeli beolvasztásnál valamely nyelvnek anyanyelvvé tévése a lényeges. Az egységes nyelvhez fűződő tekintetek fontosságát csak akkor múlják felül a faji szempontok, ha nagyon jellegzetesen elütő emberfajok vannak egy nemzet társadalmában.

A nyelvbeli beolvasztás annál könnyebben megy véghez, minél nagyobb a beolvasztó társadalom tömege. A nyelvbeli beolvasztásnak sokkal több segédeszköze van, mint a fajbelinek. Az első lépés ezen a téren a nyelv megtanítása, a másik pedig az eredeti anyanyelvnek a felcseréltetése. A beolvasztó társadalom ezt a két dolgot végzi el a beolvadóval szemben.

A modern állami és társadalmi életben ez a nyelvbeli terjedés, vagy térvesztés bír a legnagyobb jelentőséggel. A nyelvért folyó küzdelem a legnevezetesebb része a közélet harcainak.

A nyelvbeli beolvasztást nem lehet csupán az állami apparátusnak, a közoktatási és egyéb intézményeknek elvégeznük, ahhoz a társadalomnak a magánélet terén való erős közreműködése is feltétlenül szükséges. Tehát az a nemzeti elem, amely a heterogén nemzetiségű tömegekkel szemben érvényesülni akar, az államnak és a társadalomnak együttes közreműködésére van rászorulva. A modern

állam, amelynek kezei az életnek úgyszólván valamennyi fontosabb viszonyába belenyúlnak, a nyelvterjesztésnek a leghatalmasabb eszközeit tartja kezében. Ezek pedig az iskola, a hadsereg, a hivatalnoki apparátusok. Ha valamely állam komolyan reá van szorulva arra, hogy a nemzeti fajt nyelvének terjesztésében támogassa, ezeknek az intézményeknek nemzetivé tétele nélkül, a nemzeti nyelvnek ezekben bevitele nélkül a nemzeti faj szempontjából csonka állam csupán.

A nemzeti nyelv erősítése, terjesztése és védelme érdekében minden eszközt meg kell ragadni, mert az ezen a téren való mulasztás, a nemzeti faj életfeltételeinek erősítése szempontjából ki nem magyarázható, meg nem bocsátható.

A nyelveknek erős váruk továbbá az egyház. Azért a nemzeti faj érdekeit tekintve, egy hazafiasán vezetett egyház kimondhatatlan szolgálatokat tehet. Az egyházi szónoklatok nyelveinek változatai a legbiztosabb iránytűi az egyes nyelvek térfoglalásának vagy térvészésének. De amint a nemzeti nyelv érdekeit felkaroló egyház a legerősebb támogatója talán a nemzeti nyelvnek, éppen olyan akadályozói, ellenségei annak a más nyelvnek érdekeiért küzdő egyházak. Általános európai jelenség, a vegyes nyelvű államokban, hogy a nemzeti nyelv terjedésének az idegen élő nyelvű egyházak a legerősebb akadályai. A beolvadás sok helyt akadálytalanul menne véghez ezek nélkül. Ez a körülmény a nemzeti faj és nyelv érdekeit előmozdító állam s a nemzeti társadalom részére népesedési szempontból mindjárt megadja az e részben egyedül helyesnek tekinthető egyházpolitika irányát.

Nagy általánosságban úgy tekinthetjük a vallásbeli különbséget, mint amely a legfontosabb elválasztó tényezők mellé sorakozik mindig az egyes emberi csoportoknál. Ha tehát hasonló fajú társadalomban van vallási különbség, de e mellett nyelvbéli különbségek nincsenek, akkor a faji s nyelvbéli egybeolvadás tekintetében közömbös' a vallási különbség, mert egyazon fajú s nyelvű embertömegek közt forog fenn. Itt legfeljebb társadalmi kihatása lesz ennek ezenfelül. Ha ellenben különböző fajú s különböző nyelvű társadalomnak ellentéteihez járul még a vallási különbség is, akkor, ha a fajbeli különbség erős, a vallási ellentétek csak

élesíteni fogják a faji ellentétes jellegnek társadalmi ellentéteket ébresztő tulajdonságait. Ahol különböző nyelvű, de homogén fajtájú népek élnek egy-egy államban, ott a vallási ellentétek a nemzetiségi különbségekhez hasonlóan fognak hatni, hogyha a különböző nyelvű nemzetiségek különböző felekezetekhez is tartoznak. Ez az utóbbi állapot például a legaktuálisabb Közép- és Kelet-Európa nemzetiségi viszonyai között.

A közös vallás tehát mindig elősegítője a beolvadásnak, a különböző vallás pedig gátlója annak. S minél alacsonyabb fokon áll az illető együttlakó elemek műveltsége, annál nagyobb akadályokat gördít a beolvadás elé a vallásbeli különbség, míg a műveltebb elemek nemzeti s társadalmi egybeolvadásánál a vallási különbségek jelentősége egyre csökken.

A vallásnak a népesedésben való assimilatio terén elfoglalt szerepét úgy jellemezhetjük legrövidebben, hogy a beolvadás és beolvasztás elé annál nagyobb akadályokat gördít a vallásbeli különbség, minél inkább kísérője az a nyelvbéli és a faji különbségeknek.

Az állam és egyház tehát hatalmas segítséget nyuthatnak intézményeikkel az assimilatio folyamatához, az oroszlán-részt azonban mégis a nemzeti társadalomnak kell elvégeznie.

Azok a nemzetek, amelyek saját nemzeti társadalmuk erős beolvasztó tehetségére támaszkodhatnak, magában véve a nemzeti faj fentartásának összehasonlíthatatlanul erősebb eszközeit tartják kezeikben, mint azok, ahol az ebbeli kötelesség főleg az államra van hárítva. Mert a magánélet terén lehet legjobban elérni azt, hogy az egyén az idegen nyelvűekkel való érintkezésben mindig vagy túlnyomóan a saját maga nyelvét használja s ne a másikat. Az egyénnek nyelvéhez való következetes ragaszkodása, annak érvényesítése a magánéletben, de emellett a társadalmi békének s a jó viszonynak fentartani tudása az idegen nyelvű elemekkel szemben: az a tulajdonság, mondhatjuk ösztönszerű assimiláló művészet, amely valamely nyelvnek ellenállhatatlan terjedését biztosítja. Ha ellenben az egyén és az egyik nyelven beszélő társadalmi rétegek a magánéletben erősen ragaszkodnak nyelvükhöz, azt minden áron érvényesíteni akarják, de emellett a társa-

dalmi békét is megbontják erőszakosságukkal, – akkor a másik részen is feltámad a reactio s kitör a nyelvek harcza, anélkül, hogy egyik vagy másik nyelv lényegesen hódítana. A kis nyelvszigetek természetesen nem állják ki ezt a helyzetet, de a nagyobb nyelvterületek annál erősebben érvényesítik nyelvüket. Ausztria példája mutatja nagy részben ezt az állapotot.

A beolvasztás nagy munkájához tehát a nyelvhez való következetes ragaszkodás mellett békés hajlamok s a heterogén elemekre nézve vonzó természet, nem pedig azokat elidegenítő tulajdonságok szükségesek a nemzeti faj részéről s ha ezek megvannak, akkor nem lesz a nyelvért folytatott küzdelem kenyértörésre jutásának színhelye minden kávéház vagy korcsma, hanem sokkal simábban végződik el a nemzeti assimilatio nagy munkája. Ott ugyanis, ahol a nyelvviszállyok kiélesedtek, alig lehet többé társadalmi úton való assimilatoról szó. A nemzeti assimiláló politika főfeladata tehát az, hogy annak a társadalom részéről simán való véghezvitelét könnyítse meg lehetőleg, aminek a nemzeti társadalom békés hajlamaiban, intelligensebb elemeinek tapintatosságában, de emellett a nyelvbéli nagy érdekek öntudatos felismerésében van a legnagyobb biztosítéka. Pedig ott, ahol a nemzeti állam kezében vannak az iskolák, akár közvetve a felügyelet folytán, akár közvetlenül, nem is nehéz dolog a nemzeti társadalom miatyánkjává tenni azt az elvet, hogy *sehol, senkivel szemben és semmi körülmények között nem kell a nemzeti nyelvet háttérbe szorítani hagyni*. Ha most már mindamellet a nemzeti faj társadalma nem lép fel ingerlőleg, nem utczai botrányokkal s verekedésekkel, hanem a békés kitartás következetes eszközeivel, az emberi természetnek pszichikai tulajdonságainál fogva célzott kell érnie a nemzeti nyelv szolgálatában álló s e mellett még az állam intézményeivel is elősegített ily társadalmi iránynak. Egy idegen nyelvű czégtábla erőszakos letépése, összezúzása, például felingérii a másik nyelven beszélő lakosságot, felkelti, a kereskedő rosszindulatát, beavatkozásra készíti a hatóságot, s ezzel fel van kavarva a helyzet. Míg ha békésen kérik egyesek, hogy távolítsa el az üzlet tulajdonosa a bántó czégtáblát, mert különben kerülni lesznek kénytelenek ezt az üzletet, a legtöbb esetben

czélra fog vezetni, anélkül, hogy utczaiz zavar s a békének megbontása volna szükséges.

A beolvastás sikerének kritériuma a beolvastó elemmel való egygyéválás. Egy közös fajhoz, egy közös anyanyelvhez tartozóvá válás jelenti a beolvadás megtörténtét. *Beolvadott-nak az tekinthető tehát, akinél nem- forognak már fenn elütő fajbeli vagy nyelvbeli tulajdonságok a többivel szemben.*

Az, hogy valaki megtanulta a tulaj donképen i nemzeti nyelvet, még nem jelent beolvadást az illető nemzeti társadalomba. A nemzeti nyelvnek rendes társalgási nyelvvé kell válnia, hogy nyelvbeli beolvadásról szólhassunk.

De a beolvadásnak erős gazdaság-társadalmi szempontjai is vannak, melyek ellenére nem történhetik sikeres assimilatio. A teljes és harmonikus egygyéválás nem következhetik be akkor, ha a beolvadásra szánt vagy beolvastani akart elem gazdasági érdekeiben ellentétes irányú a tulajdonképeni nemzeti tömeggel. Ha például a nemzeti népesség túlnyomóan földmívelő, a heterogén elemek pedig kizárólag iparosok vagy kereskedők, akkor nagyon nehéz lesz az egybeolvadás, *mert a két elem ellentétes gazdasági termelési ágakat űző társadalmi osztályokhoz tartozik.* Ellenben, hogyha a beolvastandó tömeg is egymástól hasonlóan különböző foglalkozásokra s hivatásokra oszlik, akkor ennek a két heterogén nyelvű vagy fajú társadalomnak szembenállása nem lesz annyira kifejezsedett, mert a faji s a nyelvbeli érdekeket minden irányban keresztezik a foglalkozások, élethivatások gazdasági érdekei és lehetetlen lesz elválasztani, kihámozni többé a heterogén elemek gazdasági s társadalmi érdekeit a tulajdonképeni nemzeti népesség érdekei közül.

Ha a beolvadó rész között éppen úgy akad arányosan megosztva földmívelő, ipari munkás, hivatalnok, kereskedő stb., mint a beolvastok részén, akkor igen gyorsan egygyé kell fornia a két elemnek, mert legkülönbözőbb érdekeik számtalanféleképen kapcsolódnak össze. A társadalom összeolvastására pedig az érdekek közösségénél, különösen a gazdasági érdekek közösségénél alig gondolható el alkalmasabb és hathatósabb eszköz. Ellenben ha az egyik rész kizárólag egy foglalkozási agat, egy társadalmi osztályt képvisel, *5 ha a heterogén beolvastandó elemek* nyelvbeli és faji különbözőségükön kívül

úgy jelentkeznek, mint egy gazdaságilag is ellentétes érdekű társadalmi osztály, akkor a beolvadás, az egygyéválás teljesen sohasem állhat be.

Hiszen ha a beolvasztandó heterogén fajú, vagy nyelvű népességi réteg túlnyomóan vagy kizárólag kereskedő, vállalkozó, az intelligens foglalkozásokat űző osztályhoz tartozik, s ezekben a társadalmi osztályokban számbeli túlsúlyllyal bír a beolvasztásra hivatott nemzetnek vagy társadalomnak kereskedő, vállalkozó stb. osztályaival szemben, akkor a beolvadás csak látszólagos, *mert voltaképen az uralkodó osztályokban nem a befogadó társadalom tagjai vannak túlsúlyban, tehát ez utóbbival szemben csakis a heterogén – mint az uralkodó gazdasági vagy társadalmi osztályokban többségben levő – réteg lehet az, amely a többi magába olvasztja.* A népesség fizikai munkából élő zöme ilyenkor urat cserél s a társadalmi osztálykülönbségek mellé kísérőleg lép oda még a vagyonos és a vagyontalan osztályok közti fajbeli különbség is.

A beolvadás és beolvasztás faji és nyelvi szempontjaihoz odasorakoznak tehát annak *socialis osztályszempontjai* is.

Ezek a szempontok melyek eddig alig voltak megvilágítva, mutatják meg, hogy valamely nemzet csak akkor végez sikeres munkát az assimilatio terén, hogyha abban nem csupán faji és nyelvi szempontból, hanem a *társadalmi osztályokba tagozódás terén is győzedelmes marad.* Ha tehát a beolvasztandó heterogén társadalmi réteg *a maga számára hódítja el az uralkodó osztályokat,* a befogadó társadalom pedig kifordul azokból, akkor a nyelvi egygyéválás daczára sem lehet igazi assimilatióról beszélni, mert voltaképen a nemzeti fajnak vereségéről van szó. Már pedig a nemzeti beolvasztás fogalmának a nemzeti faj győzelmét kell jelentenie, ami csak akkor következhetik be, ha a beolvasztás nem csupán nyelvbéli, hanem társadalmi és gazdasági assimilatio is. A társadalmi assimilatiót pedig egyenesem lehetetlenné teszi az, ha a beolvasztandó heterogén réteg nem helyezkedik el egyenletesen valamennyi társadalmi osztályban, hanem csupán egyes előnyösebb helyzetű gazdasági socialis rétegeket kizárólag magának sajátít ki.

A nemzeti és társadalmi assimilatio némely szempontjának kifejtését részben a népesedésről irt könyvemből vettem

át, hol azzal bővebben foglalkoztam. Legyen tehát szabad az eddigiekhez még hozzáfűznöm azt, amit az említett munkámban némi példával való illusztrálás gyanánt felhoztam abban a tekintetben, hogy a beolvasztás esélyeire nézve nem a beolvasztásra hivatott egész nemzetnek abszolút lélekszáma az irányadó, hanem csupán azoknak a társadalmi osztályoknak tömegbeli nagysága, amelyek keretében a beolvasztandó elem elhelyezkedik, továbbá, hogy az *assimilatio* társadalmi és gazdasági oldalai is mily kölcsönhatásban állanak a nyelvbelleikkel.

Vegyük például azt, hogy *A* volna a nemzeti faj, a nemzeti nyelven beszélő népesség, *B* pedig az az idegen nyelvű vagy fajú része az állam lakosságának, amelynek beolvasztásáról, *assimilatio*járól van szó. Ha most már az *A-hoz* tartozó népességnek a fele földművelő, negyede iparos, tizede értelmiség stb. s *B-nél* hasonló az arány, akkor az egygyéválás csakhamar bekövetkezhetik, mert a társadalom minden rétegében érintkezik a beolvasztó társadalommal ez a beolvasztandó elem s nem fog egy különálló gazdasági s társadalmi érdekekkel bíró réteget alkotni, hanem minden téren érintkezésben, érdekösszeszőződésben lesz az a nemzeti népesség tulajdonképeni zömével.

Ellenben ha például *A-nál* nyolcztizedrész földművelő, egytized az intelligencia s valami elenyésző csekély rész a kereskedő vagy iparos, míg *B-nél* kilencztized rész a kereskedő s intelligens elem, vagy az iparos elem, akkor a beolvadás úgyszólván elháríthatatlan akadályokba fog ütközni. Az *A* elem nem tudja ilyen esetben *B-t* felszívni, mert a társadalmi helyzet az lesz, hogy az *A* nemzetiséghez vagy fajhoz tartozókkal, túlnyomóan földműves elemmel, egy *B* nemzetiségben kizárólag iparos vagy kizárólag kereskedő elem áll szemben, tehát nemcsak külön faj, vagy külön nemzetiség, hanem egyúttal külön társadalmi osztály is, amelynek egészen más a gondolkodása, iránya, célja, különösen pedig a gazdasági érdeke. A földművés, őstermelő népességet ebben az esetben az *A* nemzetiséghez tartozóak tennék ki, míg az iparos- és kereskedő-osztály, tehát az a társadalmi osztály, amely a mozgékonyabb termelési ágakat, tehát főleg a tőkét tartja a kezében, a *B* heterogén népességből kerülne ki. Itt azután

nemcsak a nyelvbeli, esetleg faji különbségek, hanem mindennekfelett a gazdasági élet terén való s napirenden levő összeütközések akadályoznák meg az egybeolvadást. Egy ilyen nemcsak nyelvre és fajra nézve, hanem gazdasági érdekek, célok tekintetében is heterogén elem csak akkor olasztható be teljesen, ha igen kis tömegű. Ellenkező esetben a dolgok természetében rejlő akadályok gátolják meg a nyelvbeli, íaji s társadalmi egygyéolvadásnak valamelyikét, tehát a teljes és tökéletes egygyéforrást. Ily körülmények között antagonizmusnak kell a társadalomban uralkodnia, különösen a gazdasági élet terén, mely antagonizmust a népesedési viszonyok egészségtelen volta, nevezetesen az érdekkörök, hivatások, foglalkozási ágak, nemzetiségek és népfajok szerint való aránytalan megoszlása okozza.

Ha tehát a beolvadó kisebbség politikai vagy gazdasági téren uralkodó akar lenni, akkor semmi sem lesz a teljes, különösen a társadalmilag való egybeolvadásból. Egy nagyobb heterogén nemzetiség csakúgy válhat egygyé a tulajdonképeni nemzeti fajjal, ha ugyanolyan gazdasági és hivatásbeli osztályok lesznek meg az utóbbiban is. Vagyis a beolvadó elem ne akarjon továbbra is ellentétes gazdasági érdekű társadalmi osztályt alkotni, mert az örök akadálya az egygyéválásnak, hanem nyugodjék meg abban, sőt törekedjék arra, hogy a nemzeti társadalomnak lehetőleg valamennyi rétegében helyet foglaljon s ne csak a legelőnyösebbeket igyekezzék kiaknázi a maga számára.

Ez pedig annak folytán érhető el, ha a heterogén nemzetiség vagy éppen faj a nemzeti fajjal szemben nem ismer többé külön 'nemzetiségi, faji, felekezeti érdekeket, ha a nemzeti fajhoz tartozó egyént nem tekinti a saját közelebbi nemzetiségéhez vagy fajához tartozóval szemben távolabb állónak, mert ez a felfogás, ez az érzület az egygyé nem válásról, a különállásról tesz még tanúságot. A beolvadó elem az általános és egységes nemzeti érdekekkel szemben tehát csak egyéni érdekeket ismerjen s ne külön nemzetiségi vagy faji érdeket.

Aki be akar olvadni, annak meg kell tagadnia vagy el kell felednie eredeti fájának vagy nemzetiségének a nemzeti érdekekkel ellentétes érdekeit. A beolvadásnak ez a kulcsa s

a heterogén elem csak akkor érett meg a nemzettel való egygyéválásra, ha ennek a beolvadandó tömegnek, mint ilyennek, mint egésznek nincsenek többé a nemzeti és közgazdasági érdekekkel és törekvésekkel ellentétes érdekei s törekvései, hanem ha amazokkal egygyé és közösekké váltak, úgy, hogy ha a beolvadó elemhez tartozó egyénnek *egyéni* érdekei s céljai vannak csupán, éppen úgy, mint a tulajdonképeni nemzeti eredetű népesség bármelyik tagjának, de nincsenek külön gazdasági, politikai s társadalmi érdekei és céljai az általános nemzeti érdekekkel szemben, úgy mint egy szűkebb külön nemzetiség vagy faj tagjának.

A beolvadás és beolvasztás szempontjainak mérlegelésénél a faji, nyelvbeli, gazdasági s társadalmi tényezők vizsgálatánál sohasem szabad figyelmen kívül hagynunk és szem elöl tévesztenünk azt, hogy e részben nem csupán a politikai, a nemzeti téren, hanem még gazdaságilag is a legelső, a legfontosabb a nyelv szempontja. A modern világban az emberiségnek nemcsak érzelmei, hanem *érdekei is* nyelvek szerint csoportosulnak. A társadalomgazdaság minden cosmopolita jellege daczára is a főként nyelvbeli különállással elhatárolt 'ember tömegei szerint oszlik érdekcsoportokra. Az emberek különállását tehát a faji és nyelvbeli különbözőség adja meg első sorban. Európai viszonyok között, Európán belül a nyelvbeli különbség a főszempont. A beolvadás és beolvasztásnál, a nemzeti faj életében, érvényesülésében, jövőjének megmunkálásában a nemzeti nyelv térfoglalása a legfontosabb.

Amíg tehát a társadalom s az egyén legnevezetesebb és szakadatlan küzdelmei a gazdasági téren mennek végbe – azt, hogy az egyén vagy valamely embercsoport a gazdasági legfőbb érdekeknek melyik táborához tartozzék – első sorban a nyelv és részben a faj határozza meg. A nyelvbeli különbségekhez tehát gazdasági érdekek fűződnek s ez teszi olyan nagygyá a nemzeti nyelvek, a különböző nemzeti nyelvekhez való tartozás jelentőségét.

A beolvadás és beolvasztáshoz tehát erős gazdasági szempontok is fűződnek. A gazdasági érdekek éppen úgy egybekapcsolódnak ezekkel, mint a hogy a nemzeti érdekek a közgazdasági érdekekkel állandóan egybeszövődnek. Azért nagyon helytelenül gondolkodnak azok, akik azt hiszik, hogy

a nemzeti nyelv érdekeit istápoló politika nélkül nemzeti szempontból helyes közgazdasági politikát lehet folytatni ott, ahol a nemzet úgy nyelvbőlileg, mint gazdaságilag erős küzdelmeknek, érvényesülési nehézségeknek van kitéve. A nemzeti nyelv érvényrejutásának segítése a legnevezetesebb és elengedhetetlen eszköze az illető nemzet gazdasági érdektáborának megalkotására, megnagyobbítására. Ugyanazon nyelv összehozza ugyanazoknak a társadalmi osztályoknak gazdasági érdekeit is, a különböző nyelv elválasztja azokat. (Gondoljunk csak itten az erdélyi oláh takarékpénztárakra.) Nemzeti politikát gazdasági téren is csak a nemzeti nyelv érdekeinek előmozdításával lehet űzni, mert a nyelv nem csupán nemzeti és nemzetiségi, hanem közgazdasági érdekcsoportokra is osztja az embereket. Nagyon el van maradva a világtól az, aki a modern gazdasági életben nem bírja észrevenni a különböző nyelveknek különböző gazdasági érdekeket szülő jelentőségét. A beolvastás és beolvadás tehát a gazdasági, nevezetesen nemzetgazdasági szempontoktól sohasem választható el s a nyelvbéli egygyéválás a közgazdaság terén is számos érdekellentét megszüntetését eredményezi. Az olvaszt be, aki nyelvét érvényesíti. A beolvastó elem pedig a beolvastottnak nem csupán nyelvét és érzületét, hanem gazdasági erejét és anyagi javait is a maga számára foglalta el.

Spanyol socialis elfajulások.

Írta és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1909. évi október hó
27-én tartott ülésén felolvasta

FRÁTER ALADÁR.

A távíró drótján repülő villamos szikra egy hírrel száguldotta be a nyáron a földkerekséget, eljutva mindenüvé, a hol a távírópóznák, a műveltség eme mértföldmutatói szegik a haladás utait. A hír Spanyolországból érkezett. Egy nagymultu és nagyra hivatott nemzetnek a halálos vonaglásáról szólott ez a hír; vérről beszélt, jobbra-balra osztogatott gyilkos sebekről; fölrobbanó aczélszöges bombákról; vérbíróságok sziklakemény, lecsapó ökléről; egy egész, összeomlóan levő országról beszélt a hír, egy országról, a melyben véres összelelekezéssel néptribunok és zsarnok miniszterek, bombavető és hadvezérek, a szellem apostolai s a papok, vesztőhelyre hurczolt próféta és remegő király járják a legborzalmasabb *danse macabre*-t.

Jött a hír s az öreg, a furfangossá érett Európa felöltötte a résztvevő ábrázatát. Szegény Hispánia! Szegény spanyolok! A francziák egyenesen véres könnyeket sirtak s még a fákat is kidöntögették a párisi boulevardokon. De mintha valamiről elfeledkeztek volna. Nem is kell éppen visszamenni száz évre és fölemlgetni azt, hogy az újabb kor legszörnyűbb, legállatibb vérengzését éppen a francziák követték el és éppen a spanyolokon Zaragoza ostrománál, meg Madridban a hírhedt május 2-án, a mikor halomra lövöldözték és kaszabolták a védtelen spanyolokat. Megborzongott Európa

akkor is és 1823 őszén is, a mikor Angoulême herceg a francia hadsereg élén végiggyilkolta az egész ibériai félszigetet s rendezett Cadizban olyan vérfürdőt, a mely miatt nemcsak a fákat, de a házakat is érdemes lett volna ledöntögetni Parisban.

Ismétlem, nem szükséges ennyire visszanyúlni a múltba, hogy a kellő világításba helyezhessük a francziáknak éppen mostanság olyan nagy garral megnyilatkozott s a spanyoloknak szóló részvétét. Tudvalevő, hogy a spanyolok a múlt nyár óta háborút viselnek Marokkónak Rif nevű tartományában. Arról, hogy van-e oka, vagy célja ennek a háborúnak, még szó lesz. Itt csupán azt a kérdést kell fölvetni: van-e *lehetősége* Spanyolországnak arra, hogy akár megfelelő *casus belli* alapján, akár pedig csak harcos kedvtelésből háborút viseljen s esetleges nemzetközi bonyodalmakba keveredjék? Habozás nélkül megállapítható, hogy Spanyolországra nézve egy hosszadalmas és költséges háború körülbelül egyenlő az öngyilkossággal, amint azt szomorú élénkséggel igazolják a közelmúlt s a ma tragikus bonyodalmai egyaránt. Nos tehát a résztvevő, a boldogtalan spanyolokon szánakozó francziák egyenesen tüzelik a spanyol hivatalos köröket a harczra. Franciaország részéről egyetlen szó elég lett volna és elég volna ma is, hogy a spanyol hivatalos körök háborús szomjúságát lehűtse. Az algezirászi nevezetes megegyezés értelmében Spanyolországnak nincs joga ahhoz, hogy hatvan-ezer katonát mozgósítson egy kis kabil törzsnek a megfenyítésére, a miért ezek a kabilok Melilla környékén néhány spanyol bányamunkást megöltek. Németország föl is emelte már a tiltakozó szavát, ám a francziák – a helyett, hogy ehhez a békés irányú actióhoz csatlakoznának – ellenkezően, olajat csepegtetnek a tűzre. D'Amade tábornokot, a ki szintén rámutatott a spanyolok túlkapasáira: megfosztják a hadseregben elfoglalt és tekintélytől övezett állásától s a spanyolokat nap-nap után ingerlik a hadjárat folytatására. Önkéntelenül fölmerül a kérdés: Miért? Mi hasznuk van a francziáknak abból, ha a spanyolok Marokkóban még inkább tönkremennek s ha ezzel még közelebb jutnak az anyagi és erkölcsi teljes összeomláshoz? Tehát: igen nevezetes hasznuk van ebből a francziáknak. Marokkóval határos óriási afrikai

birtokaikon éber szemmel figyelik az arab berberék és kabilok küzdelmét. Ha Spanyolország gyöngének bizonyul, ha bármily oknál fogva csak egy talpalattnyit is enged a móroknak: egészen bizonyos, hogy Algírban is menten fölüti fejét a lázongás. A francia republika pedig most nincs abban a helyzetben, hogy nagyobb szabású hadi műveleteket megkockáztathasson. Spanyolország a maga nyugalmit, vérét, pénzét most tisztára francia érdekekért áldozta föl. És francziák voltak azok is, a kik valaha vaslánczokkal zárták el Marseille bejáratát a spanyol hajók elöl, mígnem az aragonok, a középkor emez angoljai, ketté nem szakították a kereskedelem bilincseit jelképező lánczot.

Fölöttébb nagy óvatossággal kell fogadnunk Európának a részvétét, a mikor hangos zokogással elsiratja a spanyol forrongás áldozatait és épp oly gyanúval kell fogadnunk azt is, a mikor ez a vénhedt földdarab bosszút sürget és halált kiabál a »spanyol zsarnokok« fejére. Mert az egész csak képmutatás. Európa remeg attól a gondolattól, hogy azok az úgynevezett zsarnokok valóban porbahulljanak. Európa sok-sok milliárdnyi aranyának a sorsa van odakapcsolódva a mai spanyol rendszerhez, a mely, ha elbuknék, csakugyan óriási, de most már őszinte zokogást támasztana a francia, a német s az angol keblekben. A míg csak spanyol vér megy veszendőbe, addig nem kell félni Európa fölzúdulásától. Addig csak Muley Hafid kap diplomatiái jegyzékeket az európai hatalmasságoktól, a miért Bu-Hamárát, a trónja ellen törő rogit megölette. Ellenben fenyegetse csak a legkisebb veszedelem Európa millióit, a miért Spanyolország kamat fejében odaad mindent, a mit a föld színén, a föld alatt s a tengerek mélyén termel és talál: majd akkor tud reácsapni Európa a maga vasöklével a spanyol hatalmasságok kapujára, hogy tudomásukra adja: elég volt. A míg az egymás életével, országotok jövőjével játszottatok: szemet hunytunk. De a garasainkat nem engedjük. így véljük körülbelül jellemezhetni Európa álláspontját ez ügyben.

És éppen úgy nem vehetjük komolyan Délamerika fölháborodását sem. A délamerikai spanyol köztársaságok – a mint híre járt – bojkottálni szándékoztak a spanyol hajókat, a spanyol portékát. Az országok hipokrizisének a leghihetet-

lenebb példája ez. Délamerikában aratás idején évről-évre beállítanak Buenos-Ayres kikötőjébe a spanyol hajók. Egyik a másik után. Argentína népe, a bankárok, a kormára egyformán lázas izgatottsággal várják ezeket a spanyol hajókat. Jönnek-e és hozzák-e azt az árúczikket, a melyet hiába várnának akár Angliától, akár Francia-, akár Németországtól; a legértékesebb, de egyúttal legolcsóbb árúczikket: a lélekző, eleven embert. Ezt a portékát Spanyolország szállítja Délamerikának. S ezt akarná bojkottálni Argentína? Az az Argentína, a melynek mérhetetlen pampaszán a nyári negyven, ötven fokos melegben spanyol páriák gyűjtik kérébe az ezer milliókat érő gabonát, a mi lábon maradna s elrothadna, ha azok a spanyol hajók egyszer csakugyan elmaradnának.

Mi magyarok, önmagunkat a népek óceánjában álló magányos szigetnek nevezzük. Ez a hasonlat tökéletesen reállik Spanyolországra is. A nyelve a római nyelvek közül való, de ez nem jelenti a lelki, a vérségi rokonságot is egyúttal. A spanyol nemzet múltja néprajzi szempontból még nincs teljes bizonyossággal földerítve. Csupán annyi kétségtelen, hogy ama legősibb kortól fogva, a melyről már van némi történelmi tudásunk, a hány hatalmas nép Európában és Afrikában keletkezett, a hány pusztító néphorda végigzúdult Európán: az látogatásával, dúlásával okvetlenül megtisztelte az ibériai félszigetet is. Előbb mindegyik elpusztította az előtte ott járt nép uralmának a nyomait s azután reáütötte az ország képére a saját jellemének a pecsétjét. Egymást váltották föl a phöníciai, a karthágói hadseregek és kufárok. A punok innen indultak római hadjárataikra, a római légiók innen mérték a végső csapást Karthago világhatalmi törekvéseire. Hispánia római provinciává lett, a rengeteg számú római katonaság elterjesztette a római köznép nyelvét s ez az a rokonság, a mely a spanyolokat a többi latin nyelvű néphez fűzi. De mennyire eltörlődött idők során a római bélyeg, a római hatás! Jöttek az ó-svéd germán hordák, keresztül a Pireneusokon, majd a vandálok, alánok, gótok. És végezetül jöttek az arabok, a hetedik század végén és urai maradtak Spanyolországnak csaknem nyolczszáz teljes éven keresztül. A mai spanyol nyelvben kimutathatóan kétezer arab szó van. Mennyi lehet tehát az arab vér a mai spanyol nép ereiben! Ezt a kérdést Spanyolországban fölvetni egyenlő

volna a legnagyobb sértéssel. De kétségtelen, hogy nem a húsból és vérből való ember sértődne meg az arab rokonság vádjára, hanem csak az úgynevezett erkölcsi, keresztényi érzés, a mely utálná a mohamedán afrikait, ha az testben és formákban a legszebb és legtökéletesebb volna is. Mindenesetre, a túlzás veszedelme nélkül elmondható, hogy jellem dolgában Spanyolország népe sokkal közelebb rokonságot mutat Marokkó megfélemlített és európai értelemben vett állam alakítására képtelen arab lakóival, semmint azokkal, a kiket az általános fölfogás a spanyol nép egyenes testvéreinek tart: a francziákkal és az olaszokkal. S innen van, hogy a míg például az olaszok és francziák elég jól megférnek egymással, viszont a spanyolok és francziák, vagy spanyolok és olaszok között soha jelentősebb vonzódás nem keletkezett.

S ezt az egyedülvalóságot, ezt a rokonalanságot mindenkor érezte és érzi ma is a spanyol nép. Mintha csak egy európai kínai nemzetet alkotna, valósággal elzárta és elzárja magát ma is minden európai szellemi áramlattól. A pireneusi hegység nemcsak két különböző ország, hanem valósággal két különböző világrész között alkotja az elválasztó határt. A múltjára, a nemzeti nagyságára elképzelhetetlenül büszke spanyol nép, amikor látta, hogy végképpen el kell hagynia azt a világuralmi posztit, amelyet évszázadokon keresztül elfoglalva tartott: igazi hidalgó büszkeséggel végképpen visszavonult a nemzetek színpadáról. Elzárkózott a világtól, physikailag, szellemileg egyaránt. Vasúti hálózata minden okosság ellenére, a helyett, hogy a külföld felé gravitálna, céltalanul és az egész ország jóvátételére kárára, ott centralódik Madridban, ennek a nemes és szép országnak a szép, de nemtelen fővárosában. Aki ránéz Spanyolország vasúti térképére, akaratlanul is arra a gondolatra jut, hogy Madrid egy óriási polyp, amelynek a mindenfelé szétágazó vasúti sínek a hatalmas, ragadozó karjai, amikkel elzsákmányolja és magához vonzza az egész ország termő erejét, éltető nedveit, utolsó falatját. Akik annak idején megalkották a spanyol vasutak terveit, valóságos nemzetgyilkosságot követtek: el. Az első, a legirtózatosabb bűnük az volt, hogy a vasúti vágányokat szélesebbre építették, mint az Európa egyéb országaiban szokás és ezzel a közvetlen, az életerős nemzetközi forgalom lehetőségét

tönkretették. A spanyol vasúti kocsik nem gurulhatnak idegen ország sínein s ennél fogva mindent, ami Spanyolországból külföldre megy, a határon át kell rakni. Ez még azoknál az árucikkeknél is nagy baj, amely árucikkeknek jelentős belső értékük van, mint például az olajbogyó, a selyemfonál, a mazsola s a nemesfajú szőlők esetében. Elvégre aratás vagy szüret után mindenki eladni akar s az ily esetekben összehalmozódó óriási árutömeg – ha már maga tönkre nem megy is – de mindenesetre veszít az árából. Halálos csapás azonban a vágányoknak ez a különböző rendszere például az okáért a széntermelés, avagy a vasércz-bányászat esetében. Két olyan termelő-ág, amely Spanyolországnak óriási jövedelmet hozhatna. Azonban a szénnek is, a vasércznek is a belső értéke olyan csekély, hogy nem bírja meg a körülményes szállítással kapcsolatos kiadásokat. Mikorra Francia-, vagy Németország ipari góczpontjain megjelenhetnék, már nem bírná a belga s az angol versenyt. Ezt a vétküket azzal mentik és magyarázzák a spanyol intéző körök, hogy annakidején azért építették szélesebbre a szokottnál a spanyol vasutak vágányait, mert ezzel elejét akarták venni egy esetleges francia katonai megrohanásnak. Gyöngé mentség, mert a történelem folyamán eléggé kitűnt már, hogy a természet nem tud akkor a gátakat emelni, amelyeken a Hannibálok és Napóleonok féktelen hódítóvágya keresztül ne törne. Gyöngé mentség, de mentség. Megbocsátani nem lehet az elkövetett bűnt, de megérteni esetleg lehet.

Azonban nézzünk körül magában Spanyolországban. Ott talán becsületesen, okosan s az ország népének a javára építették a vasutakat? Korántsem. Valamennyi sin Madridban fut össze, mintha az volna az ország szíve, mintha onnan áramlanék szét az erekbe az életet adó vér. Ez olyan arculütése a logikának a kormányzó becsületeségnek, olyan gáncsvetés az ország fejlődő képessége számára, ami egymaga igazolná – ha egyéb bajok nem volnának, is – Spanyolország állandó, elkeseredett forrongását. Mert arról van szó, hogy spanyol földön nagyobb utat megtenni nem lehet anélkül, hogy az ember Madridot ne érintené. Az örök városról szól az a szállóige, hogy minden út Rómába vezet. Ez azonban nem igaz. Viszont Hispániában igaz, hogy

minden út Madridba visz. Olaszországban rengeteg azoknak a száma, még a művelt, sőt jómódú társadalmi osztályok tagjai sorában is, akik Rómát holtukig meg nem ismerik. Viszont Spanyolországban alig van ember, aki – ha már a maga szülőfalujából vagy városából kitette a lábát – Madridot elkerülte volna, Barcelonában maiglan is úgy emlegetik azt a sínpárt, amely a katalón fővárost a kasztíliai fővárossal összeköti, mint a legnagyobb csapást, amely a katalón népet érthette. Szerintök, ami könnyelműség, fényűzés, hivalkodás, társadalmi baj és politikai fölfordulás újabban úrrá lett Katalóniában, azt mind Madridból hozta a vasút.

Tudni kell, hogy Madrid Spanyolország gazdasági életében az elképzelhető legjelentéktelenebb szerepet játsza. Nincsen egy valamire való ipartelepe, egy nagyobb gyára, hacsak a gyáripar körébe nem sorozzuk a könnyű és frivol zárzuélák, a húsz-harmincz perczig tartó apró operettek termelését, amikkel Madridból árasztják el egész Spanyolországot. A kék, homoksivatagszerű Kasztília közepén, négy-ötszáz kilométernyire a legközelebb eső tengeri kikötőktől, természetes helyzeténél fogva nemcsak székhelye, de még jelentősebb városa sem lehetne Madrid Spanyolorzágnak. Kétségtelen, hogy az az álmodozó lelkű, nyilván mistikum felé hajló hajdankori fejedelem, aki itt ütötte föl először a királyi sátrát, éppen azért vonzódott ehhez a vidékhez, mert kietlen volt, természetes gazdagságok nélkül való, aminél fogva azután remélhette, hogy a zsákmányra éhes barbár hordák elkerülik majd azt a sivár és legföljebb koplalással biztató vidéket. Igazi, nagy fővárossá a XV. században lett Madrid, akkor azonban még nem voltak olyan kirívóak természetes fogyatkozásai. Akkor indult meg Spanyolország felé az újonnan felfedezett világrészből az az aranyfolyam, amelyhez foghatót sem azelőtt, sem azóta néphódítók s rabszolgatartók összeharácsolni képesek nem voltak. Mai értékebecslés szerint ötvennégyezer milliót ért az az aranytömeg, amelyet gályaszámra hordottak Hispániába az amerikai conquistádorok 1500-tól 1700-ig. Meggondolva azonban, hogy akkor a pénznek hasonlíthatatlanul nagyobb értéke volt, mint ma, érthető tehát, hogy ez a lávaszerű aranyzuhatag tébolyodott gyönyörűséggel töltötte el egész Spanyolországot, ahol ettől fogva megszűnt a

tisztes munkának, a szerény életmódnak a becsülete. Az arabokat, akik közömbösek maradtak, végképpen kiűzték az arannyal jól tartott spanyol csapatok s ezzel eltűnt Hispánia földjéről a tökéletesség fokáig emelkedett mór ipar és földművelés. A feljűk hömpölygő s természetes optimismussal kifogyhatatlannak tartott aranyfolyam láttára sutba dobták a kenyeret adó szerszámokat, ellenben megépítették Sevilleben a *Torre del Oro*-t, ahová az új világ kincseit összehordották, mint manapság egybehordják a magtárakba a gabonát. Ez időben határozta el a sevillei káptalan, hogy új székesegyházat emel. Vajjon isten nagyobb dicsőségére? Oh nem! A káptalan az alapkö letevésekor őszintén kijelentette, sőt írásba is foglalta: Olyan templom építéséhez fogunk, amelynek láttára az utókor föl fog kiáltani, hogy akik ezt építeni kezdték, okvetlenül – bolondok voltak. Ez időtájt igen természetesen, Madrid is együtt úszott még az árral. Elvégre, akkor egy város sem dolgozott s ilyenformán Madrid is kitűnően beleillett az általános hangulatba. Jóformán nem is volt egyéb tennivalója Spanyolország népének – nem számítva a külső országokkal való örökös háborúkat – mint hogy hajókat építsen, pilótákat és matrózokat neveljen, akik két-három amerikai út után mint jómódú polgárok végképp otthon telepedhettek. Kirtották csaknem az összes erdősegeket, hogy legyen miből hajót építeni s állítólag ez is egyik oka Kasztília terméketlenségének. Annyi bizonyos, hogy Madrid mellett az Escoriaált annak idején még sűrű erdőség közepén építették, manapság pedig az egész csak egy puszta, sivár gránitkolossus.

Lassanként azonban kiapadtak az aranyforrások; az amerikai gyarmatok lázongani kezdtek s hova-tovább már az anyaországnak kerültek pénzébe és véérébe, ahelyett, hogy továbbra is a fejős tehenek szerepét játszották volna. Végre azután sorra el is szakadtak Spanyolországtól. Először a dél-amerikai országok, Csile, Argentina, Peru, Bolívia, azután lassanként Kuba, a Fülöp-szigetek, a Karolinák, mígnem egyszerre csak azon vette magát észre Spanyolország, hogy magára maradt, mint az ős-nemes sarjadék, aki elpazarolta minden örökségét és dolgozni kénytelen, dolgozni azonban nem tud. A henyélésben, az örökös és túlságos élvezetekben elerőtlenedett, sőt elfajult spanyol nép máról-hónapra kénytelen

volt újra megfogni az eke szarvát, ám nem volt még – ekéje sem. Házi szerszámait megette a rozsdá, földjei elvadultak, elfelejtette még azt is, mikor jobb vetni, mikor kell aratni s ezenközben – éhezett. Akikben amolyan patkánytermészet lakott, azok elmenekültek az összeomlás elől. A XVI. század kezdetét még tíz millió lakossal köszöntötte Spanyolország, a XVIII. század elején azonban már csak hat millió ember élt a hatalmas félszigeten. Azok is, akik otthon maradtak, akik a ragyogó, szinte álomszerű korszak után hirtelen arra ébredtek, hogy nincs kenyérük, hogy a szó igaz értelmében éheznek, azok is, ahelyett, hogy vállvetve az ország egyetemes boldogulására törekedtek volna: szembe fordultak egymással, ádáz gyűlölettel kölcsönösen egymásban látták a balsors okát s az egyszeri magyar paraszt módjára, ők is, amit a jégverés még meghagyott a termésből, elvakult dühökben a tulajdon kezükkel verték pocsékká. Az arany varázsa egy táborba terelte a spanyol *nemzetiségeket*, amíg a zsákmányolás tartott, addig édes barátság fűzte össze a különben heterogén elemeket – ám a nyomorúsággal együtt beköszöntött hozzájuk a visszavonás, az egymással szemben való engesztelhetetlen gyűlölet is. Újból elemeire bomlott Spanyolország és világossá lett, hogy a félszigetet nem egy nagy, erős nemzet, egy egységes nyelvű és közös célokért küzdő nép lakja, hanem több apró, különböző nyelvű és különböző jellemű néptörődék, amely egy újabb Amerika fölfedezése és egy újabb aranyáradat nélkül soha többé szerves egésszé tömörülni nem fog. S ezzel megérintettük Spanyolorzágnak azt az ősi és soha be nem hegedő sebét, amelynek gyötrelmeitől állandóan vonaglik s a sír szélén jár Hispánia nemzeti élete immár több mint kétszáz esztendő óta.

Mert igen nagy tévedés volna azt hinni, hogy a spanyol nép akár a faj, akár a nyelv nézőpontjából egységes. Igaz, egész Spanyolországban értik és beszélnek a spanyol nyelvet, de ez részint a célszerűség, részint a kényszerűség eredménye. Spanyol nyelv voltaképpen nincs is hanem van az úgynevezett kasztíliai spanyol nyelvjárás. Velem gyakran megtörtént a következő jellemző apróság. Spanyol embereket, akikkel először beszéltem, megkérdeztem:

– Habla usted espanol? (Beszél ön spanyolul?) Amire

csodálkozva, tágranyitott szemmel adta meg a feleletet az illető, szintén kérdés formájában:

– El *castellano*, quiere decir usted. Es verdad? (A kasztíliai nyelvet kérdezi, nemde?)

Éppen úgy, amint spanyol nyelv, azonképpen spanyol ember sincs Hispánia fiai számára. Valahányszor kasztíliai embertől az kérdeztem: Es usted espanol? Spanyol ember ön? Feleletül azt kaptam: Yo soy castellano! Kasztíliai vagyok. És hasonló módon, ha egy katalántól kérdezzük, spanyol-e azt feleli: nem! Yo soy catalan. A baszk tartomány szülötte azt válaszolja, Yo soy vasco! Az aragon: Yo soy aragonés. És ez nem ethnographiai tudatlanság, sem pedig amolyan Don Quijote-szerű büszkeség Spanyolország fiai részéről. Tudományos igazság, hogy például katalánok, kasztíliaiak, baszkok és gallegok között élesen elhatárolt faji és nyelvi különbségek vannak. Igen is, van egy katalán nyelv, amelyet Madridban nem értenek. Van katalán irodalom, amelyet spanyolra lehet és szokás lefordítani. Van egy baszk, amelynek ismét semmi rokonsága nincs a kasztíliai nyelvvel, de meg a katalán nyelvvel sem. Sőt egészen valószínű, hogy az erőstermetű, kékszemű, fehérarcú baszk nép teljesen más törzsből való, mint például a kasztíliai. Hasonlat kedvéért megemlíthetem, hogy a kasztíliai, vagyis spanyol nyelv, meg a katalán és baszk nyelvek között sokkal jelentősebb a különbség, mint például a szláv nyelvcsalád cseh, horvát, bolgár s egyéb nyelvei között. De ezzel még nem adtuk teljes képét Spanyolország nyelvi tagoltságának. Ott van a két millió gallego, az ország északnyugati részén, a félsziget legszegényebb, legnyomorultabb, legtudatlanabb része, amelyet a büszke madridi egyszerűen csak a *los miser os*, a nyomorúságos jelzője alá foglal – s amelynek szintén saját nyelve van, inkább hasonló a portugálhoz, semmint a spanyol nyelvhez. Aki ismerni akarja az ókori páriák szörnyűséges helyzetét s a modern, be nem vallott, de valóságos rabszolgaságot, annak elegendő bejárnia a spanyol-galiciai tartományt. Két milliónál több paraszt él ott olyanformán, hogy nem ismeri a tulajdon fogalmát. Földbirtoka körülbelül egynek sincs, háza is kevésnek. Az egész föld s a községek házainak óriási része egy-egy nagybirtokos kezében van, aki kimondhatatlan zsarnok-

sággal szipolyozza és gyötri a szegény gallego népet, amely immár tagadhatatlanul nagyon elkorcsosodott, legalább is szellemi nézőpontból. A gallegóknak alig néhány százaléka tud írni, olvasni s bizony már-már csakugyan reájuk illik az a véres szatíra, amit velük szemben a madridiak gyakorolnak. Egy spanyol úriember ismerősöm, akinek vendége voltam, ebédnél, az ügyetlenül fölszolgáló gallego inas előtt hozzám fordult:

– Sabe usted, señor – kérdezte tőlem – cual es el animal lom as parecido al hombre? (Tudja, uram, melyik állat hasonlít leginkább az emberre?) Én gyanútlanul és szilárd meggyőződéssel válaszoltam:

– Tudom, uram. A majom.

– Téved – felelte spanyol barátom. – Az az állat a gallego. . . Még nekem is fáj ez a durva éle, azonban nem tagadhatom, hogy van benne legalább is annyi igazság, amennyi – tréfa.

A nagy vagyoni összeomlás után, amely egyformán sújtotta az ibériai félsziget minden részét és minden néptörredékét, különböző energiával és különböző lehetőségekkel fogtak a regeneráláshoz az egyes országrészek. A Földközi-tenger mentén elhúzó Katalónia, Valencia kedvező földrajzi helyzetüknél fogva csakhamar talpra állottak. Murcia, Andalúzia s az Estremadura részben szintén tengerparti fekvésüknél, részint egyéb a természet nyújtotta képességeiknél fogva szintén elviaskodtak valahogy. Ám a félsziget belső részein elterülő tartományok, mint a két Kasztília, Navarra, meg Aragónia, amelyek javarészt alig megtermékenyíthető, vagy egyáltalában terméketlen földekkel vannak megverve: ezek a hatalmas tartományok – bátran elmondható - manapság halálos dermedtségben élnek. Minden ipart és kereskedelmet a katalánok ragadtak magukhoz, akik szívós, vasakarátú emberek s akiket Spanyolország zsidóságának neveznek, mivel tudvalevően Hispániában négy-ötszáz valószínű zsidónál több nem él. A földművelés leginkább szintén csak a tenger mentén virágzik, ahol az arabok annak idején létrehozták az úgynevezett *huerta* gazdálkodást, a kert-, vagy belterjes rendszert, amelynekja tradíciói szerint virágzó földművelést űznek a mai spanyolok is. A többi tartományok

azonban mostoha, homokos földjükön csak keserves, veritékes munka árán adnak aratást, az ilyen munkához azonban honnan értene az elpusztult kasztíliai, aki a kardforgatásnál és gitárpengetésnél egyébhez soha nem is értett, de érteni nem is akar ma sem. A küzdelmes évszázadokban nyilvánult meg legszembeötlőbben a különböző országrészek népeinek egymástól elütő faji sajátossága: az északon élő aszturiaiak, akik leginkább mentesek maradtak az arab vérkereszteződéstől, hegyeik kincseiből, meg tengerük halaiból szegény, de tisztos életmódot szereztek maguknak. A baszkok makacs, sziklás földeiket kimondhatatlan munka és küzködés árán egy óriási, virágzó kertté varázsolták. A katalánok lázasan tanultak, a modern ipart, a technika csodáit ők vitték el és gyökerez-tették meg Spanyolországban.

A két Kasztília és velük együtt Madrid azonban igen szomorúan jártak. Ipar, kereskedelem, földművelés sohasem virágozott a földjükön, de ha nem arathattak kaszával, arathattak legalább a karddal. Most már az az idő is elmúlt. A nagy armada elpusztulása, a tráfalgari ütközet, az Olaszországból való kitakarodás óta a spanyol fegyvereket máinem kísérte sem a szerencse, sem a dicsőség. A világhatalmasságból szerény, nagyon szerény ország lett, amelynek le kellett mondania arról, hogy ott arasson, ahol más vetett s ott szedjen gyümölcsöt, ahol fákat nem ültetett. S ennek a különben természetes körülménynek a fölismerése után kezdte meg a két Kasztília, de legfőképpen Madrid az ország egyéb részeivel szemben azt a kalóz kormányzást, amely létrehozta és életben tartja a félszigeten dülő lázas, forrongó anarchikus helyzetet. Madrid, meg Kasztília, meg a feudális nemesek rengeteg tábora megmaradtak régi elveik, költséges örömeik, henye életmódjuk mellett, azzal a különbséggel, hogy amit azelőtt idegen világrészekben az őslakóktól raboltak el, azt most odahaza, a saját országukban, a saját honfitársaiktól ragadták el, nem fegyverrel, bár olykor, például a karlista háborúban fegyverrel is, hanem furfangosan megalkotott törvények s vértelen, de a kard élénél nem kevésbé veszedelmes eszközök útján. Kasztíliából kerültek ki a politikusok, a senatorok, a ministerek, a clerus főbb tagjai, ami csak természetes, hiszen Madrid közel ötszáz éve gyűjtő-

pontja az ország nemcsak politikai, de szellemi életének is. S nyilvánvaló, hogy a Madridban született, ott felnőtt, ott boldoguló politikusnak első és legfőbb gondja az, hogy éppen ez a nagy és gyönyörű város fejlődjék, amely városban a kasztíliai efféle újabb Rómát lát, a műveltség, a tudomány, a művészetek, a politika és nem utolsósorban az élvezetek, a gyönyörúségek afféle tökéletes gyűjtőtelepét látja, amelynek főtartásáért érdemes fölládozni egy műveletlen s ámbár keresztény, de mindazonáltal félig barbár országot, az igavonó Hispániát. Hiszen elvégre – mondják – Madrid nem tehet arról, hogy odaépítették, ahol van; arról sem tehet, hogy a vidéke terméketlen; hogy az ivóvizét is kilenczven kilométernyiről kell megszereznie. Rómát is mocsaras, nyomorult föld vette körül, amelynek pestist és sárgalázat lehelt ki a rothadó, ingovánj-os talaja. Aki ott egy lehelletnyi tiszta levegőt akart, annak legalább is Anzioig kellett elmennie, vagy föl a szabin hegyek közé.

Azt mondhatnók, hogy a kasztíliai, mint kasztíliai, érthetően, logikusan, sőt helyesen cselekszik; ám ha Kasztíliát is csupán Spanyolország egy részének, a többinél semmivel sem különb részének nézzük, amint hogy kell is annak néznünk: akkor lehetetlen észre nem vennünk, hogy amit csinál, az nem egyéb közönséges szipolyozásnál, sőt rablásnál, amit csupán az ökológus hatalmával magyarázhat. Szükséges volt ez a gazdaságtörténeti visszapillantás, hogy érthető legyen Madrid helyzete, amely egy világbirodalom fővárosának minden fényét és pompáját mutatja, szemben egy kiuzsorázott, nyomorult országgal, amely a száraz kenyérré váló jólakást már ünnepnapnak tartaná. S ezzel eljutottam ahhoz a ponthoz, amikor megszólaltathatok egy-két beszédes számot s egyben, a gazdasági okok föltárása után reátérhetek a politikai és társadalmi elfajulások vázolására, amely elfajulások Spanyolország züllött és veszedelmesen, szinte orvosolhatatlanul súlyos bonyodalmaikhoz vezettek.

Magyarország, amely a lakosság számát nézve, körülbelül egyenlő Spanyolországgal, 1890-ben kikerekített összegben kilenczven milliót fizetett ki az államadósság kamatai fejében. Ugyanabban az évben Spanyolország 283 milliót fizetett ki erre a célra, tehát több mint háromszorosát a mi

terheinknek. Ez az összeg nem is egészen tíz év alatt már 324 millióra növekedett, s az 1908. évben eljutott a 404 milliót meghaladó hihetetlen összegig, holott például Magyarország ebben az évben csupán 199 milliót irányzott elő erre a célra. Bővebb magyarázat nélkül is szembeötlő Spanyolország végzetes pénzügyi helyzete, de mintegy illusztrációképpen megemlítem, hogy Anglia ugyanabban az évben 528 milliót fizetett adósságai után, tehát mindössze 124 millióval többet; fejenként 12 frankot, míg a spanyolok fejenként 21 frankot fizettek. Figyelembe véve Angolország mérhetetlen gazdagságát, valóban megdöbbentő az aránytalanság. Tíz évvel ezelőtt Spanyolország nyugdíjak fejében ötvennyolcz milliót fizetett ki s a kétannyi lakosságú Franciaország mindössze 77 milliót, vagyis csupán tizenkilencz millióval többet. A hadsereg 170 millióba került, az adókezelés pedig 28 millióba, holott az egész bevétel abban az évben 841 millió volt. Százalékokban így fest a kimutatás: Az egész budget 40%-a államadósság kamataira és törlesztésére kell; további 20% hadi célokra; 10% nyugdíj és adókezelés; 7% az igazságszolgáltatásra fogy el. Ez összesen 77%, ami valójában és nagyrészt meddő kiadásnak mondható, a meddőséget a gazdasági fejlődés nézőpontjából fogva föl. A fönmaradó 23%-ból, amely mintegy 200 millió, kellene fedezni mindazt a költséget, amely az elmaradhatatlanul szükséges dolgokra volna fordítandó. Az oktatás ügye, a közbiztonság, a közegészségügy, az elmaradhatatlan beruházások mind kellene, hogy abból a 200 millióból teljenek, végezetül említve csupán a hihetetlenül nagy bürokratitát, amely maga könnyen fölemészténé azt a különböző étvágyakhoz mérten vajmi nyomorúságos 200 milliót. Ilyenformán éppenséggel nem csoda, hogy az általános műveltség rendkívüli alacsony fokon van Spanyolországban. Hivatalosan is bevallanak körülbelül ötven százalék analfabétát, ez azonban a spanyolok egy szemérmes és érthető csalása. Közelebb jár az igazsághoz, ha mintegy 70%-ra tesszük az írástudatlan spanyolok számát. Papiroson mintegy harminczötezer népiskolája van Spanyolorzágnak, ami valóban fényes helyzet lenne, ha igaz lenne. De sajnos, nem igaz. Ez iskolák igen nagy része csak ürügy arra, hogy a különböző vidékeken afféle oktató szerzetesrendeket lehessen elhelyezni,

amelyek szerzetesrendek ugyan, de egyáltalában nem foglalkoznak oktatással. Már a középiskolai oktatásnál kevésbé alkalmazhatnak szemfényvesztést és hamis adatokat a spanyol kormányok. Az igazság pedig – szomorú. Állami középiskola csupán 63 van, ezzel szemben van 48 a papok kezében s azonfelül 59 papi seminarium, vagyis összesen 107, tehát 44-gyel több, mint az állami középiskola. Itt említhetjük meg, hogy a spanyol clerus ma körülbelül így alakul: van 9 érsek, 54 püspök, 33.000 pap, tízezer apáca s azonfelül bizonytalan számú szerzetes. Ez hivatalosan úgy 44.000 egyházi személyt adná, de a valóságban sokkal több, meggondolva, hogy a Franciaországból kiűzött szerzetesek közül igen sokan telepedtek meg Spanyolországban. A papok száma mostan hasonlíthatatlanul kevesebb, mint csak hetven évvel ezelőtt is volt, amikor 175.000-nél többen viselték az egyház köntösét Hispániában. De viszont a papság tábora ma is két és félszer akkora Spanyolországban, mint például nálunk, holott hiányosságról ezen a téren mi sem panaszkodhatunk. Igen nagy tévedés volna azonban azt hinni, hogy a papság a száma miatt okoz manapság bajt Spanyolországban. Elvégre egy közel húszmilliónyi nemzet kell, hogy megküzdjen tudjon egy 40-50.000 főből álló bármily hatalmas érdekkörrel.

Hanem igenis másutt, mélyebben rejlik a magva a spanyol clerikálizmus kérdésének. Általános szállóige mindenütt az egész világon, ahol lapokat, még pedig különböző pártállású lapokat adnak az olvasók kezébe, hogy Spanyolország romlását a papság idézi elő. Az egyházellenes lapok szerint a spanyol clerus egy hatalmas, pompásan fegyelmezett testület, amely markában tartja a spanyol kormányt, a gyöngé, fiatal spanyol királyt, magát a katonaságot is. Következésképpen minden baj, minden forrongás egyszerűen az úgynevezett »fekete csuhások« számlájára írható. Ezzel szemben a világsajtó katolikus orgánumai épp oly hárczias szenvedelmességgel védik a spanyol clerust, mint ahogyan ezt az ellenfelek támadják. E másik szélsőség szerint a spanyol papság semmiről sem tehet, ártatlan mindenben, szóval: nyugodt lélekkel moshatja a kezét. Mind a két álláspont hamis. A helyzet ma a következő:

Nem a papság tartja a kezében a spanyol kormányokat, hanem a spanyol kormányok egyik leghatalmasabb ütőkártyája a spanyol katolikus egyház. A spanyol clerusnak a vétké éppen abban rejlik, hogy odaadja magát eszközül a mindenkori kormányoknak oly czélok elérésére, melyeket azok a világi hatalom eszközeivel, katonasággal, törvényekkel elérni nem tudnának. Spanyolország kormányai, amelyek tisztára kasztíliai és madridi politikát űznek, egy hatalmas érdekháló szöttek és vetettek ki az egész országra s eme hálózatnak a legfőbb erői a papok, akik egy minden politikai és gazdasági kérdésen fölülálló erővel, a hit erejével terelik egy táborba, egy jámbor és szelíd táborba Spanyolország egyébként annyifelé húzó és másként meg nem szelídíthető néptöredékeit. S a spanyol papság, ha csak önmagát megsemmisíteni, vagy a népet egy destruktív forradalomba belekergetni nem akarja: kénytelen eltűnni és támogatni a spanyol kormányok perfid politikáját. A spanyol pap ma vagy a spanyol kormányok engedelmes eszköze, vagy nincs más lehetősége, minthogy a nép élére álljon s azt forradalomba vezesse a mai spanyol uralmi rendszer ellen. Az elmúlt korszakok beigazolták, hogy Madrid nem ismer kíméletet semmiféle irányban. Amikor az ország pénzügyei a múlt század folyamán túlságosan megromlottak: egyszerűen elkobozta a papság vagyonát s az első nagy katolikus állam, amely ezt megcselekedte, éppen Spanyolország volt. S bármily híres is a spanyol bigotéria, mégis Hispánia volt az az ország, amely másodíknak sietett törvénybe iktatni a polgári házasságot. Ez a két példa is eléggé bizonyítja, hogy a papság nem olyan dédelgetett szervezet Spanyolhonban, amint azt a külföldön gondolják.

De viszont az a körülmény, hogy csupán eszköz, nem menti a legkevesbbé sem a spanyol clerus nagy nagy bűneit, Kétségtelen, hogy a tulajdon existenciája forog kockán, mert ha a nép mellé szegődik, a kormány zúzza össze, ha pedig a kormánynyal tart, akkor az egész országon elhatalmasodó anarchia végül őt, a clerust is elsodorja: kétségtelen, hogy jobbról is, balról is követetlen veszedelem fenyegeti, mindazonáltal erkölcsösebb és talán okosabb is volna, ha a spanyol papság nem folytatná tovább azt a szemfényvesztő játékot,

amely a clerust ijesztő hatalomnak mutatja, holott bizony inkább a hatalom ijedt eszköze. Érdekes most már megtudnunk, mikép érték el a spanyol kormányok azt, hogy a saját bűneikért a felelősséget is, az ódiomot is oly ügyesen reáharították a papság vállaira. A magyarázat igen egyszerű. Spanyolország törvényei szerint a népoktatás ügye az egyes tartományok belső autonóm hatalmi körébe tartozik. Ennek a törvénynek, amelyet a haladottabb elemek csak hosszas parlamenti harcz után engedtek megszavazni, kettős a rendeltetése a spanyol állam szempontjából: először is meglehetősen nagy anyagi tehertől szabadítja meg a budget-t, másodszorban pedig így a kormány átjátszhatta a papság kezére az egész népoktatást, a nélkül – és ez a Mefisztószerű boszorkányság – hogy a spanyol közoktatásügyi törvényekre reáolvasson lehetne a clerikális irányzat vádját. Mert annak a nyomorult kisközségnek a lakossága, amely a kenyeret is alig tudja megszerezni: igazán képtelen föntartani egy iskolát. Mit cselekszik tehát az ilyen község? Elmegy szépen a senior cura, a plébános úr házába és szépen, igen szépen megkéri a tisztelendő urat, hogy tanítsa ő az apróságokat, vagy gondoskodjék valamiképen a kis nebulók szellemi táplálásáról; S a jó plébános úr gondoskodik is. Nyomban kéznél van egy kispap, esetleg egy szerzetes, aki hajlandó tanítani egy kevés búzáért, kukoriczáért. Következésképen spanyol földön megvan a legclerikálisabb népoktatás és ugyanakkor van igen szép, igen modern, egészen szabad-
elví népoktatás ügyi – törvény.

Az azonban – méltóztassanak elhinni – csak mese, hogy az abc, meg a zsoltárok oktatása elegendő volna arra, hogy a papság úrrá, megdönthetetlen hatalommá váljék Spanyolországban. Hogy valóban hatalom legyen, arra egyéb módot adott a papságnak a spanyol kormányzó hatalom. S ez a dolog ismét pokoli ravaszsággal van kieszelve. Nevezetesen, a katonáskodást illetően két különös törvény van Spanyolországban. Az egyik törvény szerint az az ifjú, akit a sorozó bizottság alkalmasnak talált a szolgálatra; megválthatja magát 1500 pezeta megfizetésével. Utálatos dolog, de végtére is, az élet nem csupa gyönyörűség. Ám van egy másik törvény is, amely szerint nem sorozzák be sem a szerzeteseket,

sem a papi semináriumok végzett növendékeit. Most már rögtön érthető lesz, micsoda szörnyű dilemmában sodródik a szegény spanyol paraszt lelke. A hároméves katonáskodást - természetesen - mindenki szeretné elkerülni. Az egyik mód, a váltságdíj lefizetése, csak a gazdagoknak való. Arról álmodni sem lehet. De igen is, ha a plébános úr olyan kegyes volna, és a fiút bejuttatná a semináriumba, vagy valamelyik kolostorba, csak addig is, amíg a sorozás felhői eloszlanak: az azután gyönyörű módja volna a szabadulásnak. És íme, meg van az egyik materiális, kézzelfogható oka a spanyol pap mindenhatóságának. És nyomban megérthető, mi oknál fogva tódul annyi ember a papi pályára Spanyolországban, holott az a pálya az alsópapság részére nyomorúságnál egyebet nem kínál.

Talán fölösleges is külön reámutatni arra, hogy ez az egész *kegyes katonaszabadítás* csak egy szemérmetlen szemfényvesztés, amelyet a spanyol papság a saját számlájára, de a kormányok hasznára gyakorol. Mert a spanyol államhatalomnak ezzel a törvénnyel egészen különleges céljai vannak. Ez a törvény a legkényelmesebb eszköz arra, hogy az állam a saját polgárait - megrabolja. Főlháborító adat, de valóság, hogy a spanyol kincstár évenként 150,000.000 pezetát zsarol ki a nép zsebéből ezen a címen. Ez a visszaéléseknek olyan óriási tömegére vall, amelynek a láttára lehetetlen észre nem vennünk egy hihetetlenül nagy, maffia-szerű szövetséget, amelynek élén a mindenkori spanyol kormányok állanak, közreműködő tagjai pedig az egész burokrácia, az egész, kasztíliaiakból toborzott államszervezet, sőt maga a spanyol parlament két háza is. Hogy ezt az óriási összeget az ország amúgy is üres zsebéből kipréselhessék, a sorozások alkalmával boldog-boldogtalant alkalmasnak kell nyilvánítani, talán még a sántákat, a púposokat, a vakokat is, föltéve, ha meg tudják fizetni az ezerötszáz pezetát.

Midőn Marokkóval háborúba kezdett a spanyol kormány, az elégedetlenség s a forrongás láttára *pro forma* visszavonták a törvényt, azzal, hogy még ebben az évben érvényben marad, mert a költségvetés egyensúlyát felbillentené az elmaradó százötven millió. Természetes. Jövőre majd ismét meghosszabbítják egy évre. Azután ismét. Hogy med-

dig? Nem sokáig. Elvégre a legjámborabb birka is ágaskodni kezd, ha a gyapjúnyíró olló belevág a húsába. A spanyol nép pedig nem is olyan túlságosan – jámbor. A spanyolok találták ki valamikor és emelték irigyelni való tökéletességre az emberi lélek legrejtettebb titkainak fürkészésére szolgáló eszközt: az *inquisitiót*. Mostan viszont megalkották ennek az ellenkezőjét, a *censurát*, s ép oly remekül tudnak most titkot megőrizni, mint tudtak valamikor titkot – kicsikarni. Ilyenformán esett, hogy a világ máig sem látja tisztán, miért borult lángba Spanyolország a nyár folyamán s miért hágtak épen a Marokkó ellen vívott háború során oly magasra az elégedetlenség hullámai. Egyszerű, de szomorú a magyarázat. Maura kormánya közhírré tette egy tervét, amely a következőben állt: Mindazoknak, akik 1903. óta váltságdíj révén megmenekültek a katonaságtól, pótlásképpen ismét fizetniük kell 500 pezétát, még akkor is, ha az illetők némelyike nem Spanyolországban, hanem külföldön tartózkodik. Ez a zsarolás nem kevesebb mint 300 milliót hozott volna a kormány céljaira, viszont mintegy 600 ezer családnak földülta volna a békéjét, mert a terv szerint azokat akik nem fizettek, nyomban vitték volna a marokkói küzdőterre. A tudatlan, igában nyögő spanyol nép kevéssé fogékony az elvont politikai kérdések iránt; nem tud különösebben föllekesedni sem a köztársaság, sem a királyság eszméjeért: amikor azonban azt látja, hogy hatalmas urai a legsivárabb gonosszággal valóságos fegyvert szögeznek a mellének: akkor a legjámborabb és legtudatlanabb paraszt is megérzi, hogy gyalázatosan bántak vele, hogy az ostobaságára spekuláltak és ettől – érthetően – megvadul. Ez a vakmerő terv volt az újabb spanyol forrongás esetében az a bizonyos classicus vízcsepp, amelytől már kicsordult a pohár.

Nyilvánvaló, hogy ha van Spanyolországban anarchia, úgy ezt egyedül a kormányok s a parlamentek hozták létre, s egyedül ők felelősek a spanyol társadalmat gazdasági és erkölcsi szempontból egyaránt végső veszedelemmel fenyegető bajokért. Bizonyíthatnám ezt számtalan adattal, meggyőző okfejtéssel, de ez a bizonyítás, gondolom fölösleges. Untig bizonyos immár, hogy Spanyolország szegény tudatlan, de nemes élethivatású népe ma a jóvérű, szép származású telivér

sorsára jutott, akit hirtelenül nehéz igába fogtak. Nem szokta meg a súlyos munkát, de tudna beletörődni a sorsába. Csak egy kevés jóság kellene, a gyeplő tartói részéről. Csak egy kevés kíméletesség, hogy ne hajszolják a kifulladásig és még azon is túl. Csak egy kevés önmérséklet kellene a korbáccsal való bánásmódban. Csak el kellene hitetni, hogy nem csupán azért húzza az igavonó az igát, hogy a gazdájának legyen miben dőzsölnie, hanem azért, hogy neki, az igavonónak is jusson egy falat. A spanyol kormányzó és politikus urak azonban minderre nem gondolnak. Erőszakkal, millió címen zsarolják a nyomorultakat. Sőt még a millióegyedik módot, a spanyol nép gyéren kínálkozó derűs perczeit is felhasználják egy kis érvágásra. Nagy, nagy ünnep Hispániában a karácsony, a *navidad*. Ennek az egy-két napjára mindenki elüzni iparkodik agyából a gondokat, lelkétől a szomorúságot. S a spanyol kormány erre az áhítatos, zsolozsmás, szent hangulatra, erre a leggyönyörűbb *treuga Dei*-re is reá tette a maga Shylock karmait. Ezen a napon rendezi a nagy sorsjátékot, amelynek *locheria de Navidad* a neve. Szinte mesébe illő, ha azt mondom, hogy ennek a sorshúzásnak a főnyereménye négy millió pezeta; a második nyereménye két millió, a harmadik egy millió és így tovább. Kiszámíthatatlan az az összeg, amelyet ezen a réven présel ki Spanyolország kormánya a szerencsétlen páriáktól. Természetes, hogy kicsiny zsákmányért ilyen óriási csalétket nem alkalmaznak. Ha semmi bűn nem terhelné is a spanyol intéző hatalmak lelkét, ez az egy elég volna, hogy a művelt világ megvetését hívja ki. Akinek említsem, hogy a mióta ezt a karácsonyi sorsolást életbe léptették, azóta teljesen elveszítette vallásos jellegét a kicsiny Jézus ünnepe. Az egész országban halálosan megfeszített idegekkel, kimondhatatlan izgalomban várják a híradást, – nem a betlehemi pásztoroktól, akik legendás dalban elmondanak, milyen szépséges kis gyermek született a nyomorúságos istállóban, – nem ezt, hanem egy másik híradást amely arról szól: kihúzták-e a drága, a kenyér árán vett sorsjegyet. S ha nem! Szegény kicsi Jézus, mit kell neked hallanod ezeken a napokon egész Spanyolországban. Szőke, aureolás fejedre de sok csúnya átkot mondanak ezek a szegény spanyolok, akiknek a rossz urai még azt sem en-

gedik meg, hogy tiszta lélekkel örüljenek a te kicsiny jászolbölcsöd mellett. Íme, így ünneplik meg szent karácsonyt a katolikus Spanyolországban, ahol – amint mondják – a papok az urak.

A kormányzás ilyen elvei és eszközei láttára érthetetlen dolognak tetszik, hogy miképpen nem akad kellő hatalmú és erejű parlamenti párt, amely a Cortes és a senatus porondján izról-porrá zúzná ezt az egész szomorú, bűnös országrontó rendszert. Magyarázatért meglehetősen mélységekbe kell aláereszkednünk. Mindenekelőtt félre kell vetni minden optimismust és kurtán megállapítani, hogy manapság, de már hosszú idő óta, a politika a legerkölcstelenebb mesterség Spanyolországban. Akik erre a pályára lépnek s rajta boldogulni akarnak, mindjárt az elindulás pillanatában keresztút előtt állanak. Az egyik út a kormányzó hatalom felé vezet; akik ezen indulnak el, azokról feltételezni is lehetetlen egyebet, mint azt, hogy a saját javukra akarják kiaknázni mandátumok erejét. Az elmondottak után ez oly nyilvánvaló, hogy fölösleges tovább szót vesztegetni a bizonyításra. A másik út pedig a – forradalom felé vezet. Sok évtizedes tapasztalás szerint a spanyol kormány okulni nem tud, bizonyára okulni nem is akar. Parlamentáris, békés úton a legcsekélyebb eredményt sem lehet elérni. Általában a parlamentáris rendszer oly grotesk képződésű, hogy már külső formájában is nyilvánvalóvá teszi belső értéktelenségét. Magyar fül talán el sem tudja hinni, hogy valaki egyszerre lehessen képviselő és – senator. Hogy egy ember ma törvényt hozhasson a képviselőházban, és holnap ugyanaz az ember szentesítse ugyanazt a törvényt a főrendiházban. Lehetetlen, absurd dolog, ennél fogva Spanyolországban így van. Vagy nemde, az is gyönyörű helyzet, a mikor a senatus tagjainak nagy része activ tábornok, sőt maga a senatus elnöke, *Ancárraga*, szintén – generális. Ez is Spanyolországban divat. És ugyancsak Hispániában a senatus tagjainak a felét a király nevezi ki. Méltóztatnak felfogni, milyen tökéletes egy alkotmányosság ez. Ha a senatus fele, egyetlen ember kivételével ellenzéki volna, annak az egy embernek a révén mindig, és örökké a kormány akarata lenne a megdönthetetlen. Ezek után érthető, hogy Spanyolországban csak két párt képzelhető: kormánypárt és forradalmi párt. S

mivel ez utóbbi párthoz tartozni fölöttébb kényelmetlen, mert igen könnyűszerrel lecsukják, esetleg föbe is lövik az embert – *uti figura docet* – tehát azok a spanyol politikusok, akinek már nem jut hely – bocsánat a trivialitásért – a húsos fazekak mellett, vagy akik ősi ellenzéki kerületben kaptak megbízó levlet: azok sem mennek a koczkázatos, legszélsőbb útra, hanem szépen beállanak műoroszlánoknak. Ez igen előkelő dolog s azonfölül olykor jobban fizetik mint a leghűségesebb mamelukot.

Kétségtelen, hogy a spanyol politikusok táborában is vannak becsületes, nemesen érző, népük sorsát szívükön viselő emberek. Ám eredményes munkát ők sem végezhetnek, részint, mert kevesen vannak, részint pedig mert Spanyolország sorsát ma már nem emberek, hanem az elmúlt századok történelmének következtetéseiről irányítják s bármily aggasztóak, sőt tragikusak ezek a következtetések, Hispánia fiait el nem menekülhetnek előlük. Az apák gazos magvakat vetettek: a fiaknak kell megküzdeniök a burjással. A czéltalanságnak, a bizonyos eredménytelenségnek a tudata okozza, hogy még azok a spanyol politikusok sem fejtene ki nagyobb mértékű munkásságot, akikben képesség is, hajlandóság is volna az ország becsületes vezetésére. Így amint van, a spanyol parlament egy méhkas-hoz hasonlít, amelyben a herék óriási zümmögéssel pocsékolnak el időt, mások gyűjtötte mézet és – pont. Nincs tovább. Az egyetlen munkájuk az lesz, amikor szertefutnak, ha egyszer – előbb vagy utóbb – közéjük csap a spanyol nép rettenetes ökle.

Ennek a vázlatos, lehetőségig rövidre fogott tanulmánynak a végére értem. A spanyol chaos mélységeit föltárni nem, csupán jelezni volt módomban, de talán ezzel is sikerült némiképpen hozzájárulnom a fogalmak tisztázásához. Csak arról kell még röviden szólnom: mi lesz, vagy legalább is: mi várható a közel jövőben az ibériai félszigeten? Nem akarok próféta lenni, noha egy jogczímem volna hozzá, nevezetesen az, hogy nem a magam országáról akarok jövendőlni. De mindenesetre vannak oly logikus következtetések, amelyek bátran levonhatók. És pedig: rosszabbá a helyzet már nem igen válhat Spanyolországban. A kormányok már

veképpen kimerítették a nép adózó képességét és erejét. Nemcsak a só a gyújtó, a dohány, s a bányák nagy része monopóliuma az államnak, de ma már adót fizet a spanyol nép még a tej után is. Ezen túl azután már nem következhetik rossz. Borát az ország a külföldnek adja el. A spanyol almabort iszik. Vágómarháját Anglia veszi meg, a spanyol ember kenyeret eszik, ünnepen pedig egy-egy juhot, amely már fogyatékosan adja a finom merinoi gyapjút. Birtokot a földműves nép nem szerezhet, a legtöbb, amit elérhet, az, hogy a bérletet a fiú örökli az apjától, amit egyszerűbben jobbágyságnak nevezhetünk. A kivándorlás évről-évre fokozódik s meghaladja a százezer főt. Akik örökre távol maradnak az országtól, azok veszteséget, akik pedig visszatérnek, azok veszedelmet jelentenek Hispániára nézve. Ezek a vándor-*madár*hoz hasonló emberek, akik nyáron ideát aratnak, télire pedig Dél-Amerikába vonulnak, ahol viszont akkor van nyár és aratás s akiket *los nombres de las dos cosechas*, a kétszer arató embereknek, vagy *los hombres de las cosechas permanentes*, az állandóan arató embereknek neveznek – visszatérve a szabad, a munkát s a munkást megbecsülő köztársaságokból, Argentínából, Uruguayból, Csileből, az elégedetlenségnek s a kivándorlásnak a legveszedelmesebb terjesztőivé válnak. Az elégedetlenség, a nyomorúság, a lelkek keserősége elérte immár a legfelsőbb fokot. A helyzet már nem rosszabbodhatik, s mivel sem a természet, sem a társadalmak élete a mozdulatlanságot nem ismeri: ha nem rosszabbodhatik okvetetlenül – javulnia kell a helyzetnek. A mód megvan reá. Spanyolország népe alkalmas arra, hogy erős, nagy, sőt hatalmas nemzet váljék belőle. Minden balsors ellenére is, számuk közel jár a húsz millióhoz. Katalóniában, a baszkok földjén, sőt némiképp Asturiában is, van virágzó ipar, van kereskedelem, van fejlődésre alkalmas munkásnép, sőt tőke is akadna az esetleges vállalatokhoz, ha az országot nem fenyegetné állandóan a forradalom. Sajnos, abban kevés a reményesség, hogy az ország a haladás, a boldogulás útjára nagyobb megrázkódtatások nélkül lépjen. Ehhez egy vasakarátú, nagy képzettségű, sőt népszerű uralkodó kellene, aki az ország vezetőivel szemben és azok ellenére is megvédené az országot s ezzel a saját trónját. XIII. Alfonzban nem láthatjuk ezt a

rendkívüli kvalitásos uralkodót, sokkal fiatalabb és sokkal megviseltebb idegzetű, semhogy amolyan kemény öklű fejedelemmé válhatnék. Viszont azonban nem lehetne azt sem mondani, hogy ő akadályos volna a békés, vértelen kibontakozásnak. Amennyire Spanyolországban uralkodó manapság népszerű lehet, annyit Alfonz király is elért. Sőt fiatalsága, szép családi élete egy kevés érzelmi kapcsolatot is teremtett közöttük s népe között. A spanyol nép szemében a fiatalság a legkedvesebb, a házasság a legszentebb valami: bármit diktál is tehát a politikai megfontolás, a spanyol nép vonzódik a fiatal királyhoz, aki résztvesz a szantanderi regattán, födetlen karral, vázonnadrágban ott evezve az ország többi legényével egy sorban. És bátran, szép, komoly bátorsággal elmegy Barcelonába is, ahol pedig – jól tudja – nem egy, nem tíz, még csak nem is száz bomba les az életére. Nem szeretik Alfonz királyt, mert királyt ma spanyol ember nem szerethet. De ha egyszer, csak egyetlen egyszer beigazolja, nem szóval, hanem cselekvéssel, hogy Spanyolország jövődjét ő is a lelkén viseli: az ország is, de a Bourbonok dinastiája is szebb napokat fog látni. Viszont, ha a fiatal király akár tudatosan, akár öntudatlanul belesodródik még egy olyan helyzetbe, amely az elmúlt hetekben annyi izgalmat keltett nemcsak Spanyolországban, hanem az egész világon: akkor a forrongás alig lesz ismét megállítható egy ministerium feláldozásával.

Spanyolország, ha egyszer belezökken a kerékvágásba, megállás nélkül haladhat előre a vagyonosodás s a hatalom útján. Földje nem terméketlen, csak elhanyagolt. Bányái kincsekkel teljesekek, csak kiaknázatlanok. Népe szívesen dolgozik, ha veritéke összes eredményeit el nem ragadják tőle. A földadat egyelőre az volna, hogy kitakarítsák a spanyol politikai élet Augias-istállóját. Utána következnek néhány évtizedes szorgalmas, becsületes munka és Spanyolország, ez a mai koldustelep, a jólét, sőt a gazdagság földjévé változnék. Végül pedig ott várja őket Mexikótól a Tűzföldig egy óriási spanyol néptömeg, amely készörömet vásárolná minden szükségletét Európa és Amerika egyéb nemzetei helyett spanyol testvéreitől, akik létrehozhatnák ilyformán a világ egyik legnagyobb kereskedő- és export-államát. így lehetne és így volna természetes is.

História magister vitae, tanították az ó-kor bölcsei. A történelem az élet mestere – mondták. Kétes, vagy legjobb esetben is csak féligazság. Mert vagy a történetírás bizonyult rossz oktatónak, vagy az emberiség rossz diáknak: de annyi bizonyos, hogy népek vezetésében, országok kormányzásában nap-nap után annyi hibát és balfogást követnek el királyok és államférfiak egyaránt, hogy az ősi latin mondást immár bátran anachronismusként nézhetjük. Mindazonáltal bölcs dolog megfigyelnünk más nemzetek vergődését, küzdelmeit. Ha már ők nem okultak, legalább szolgáljanak okulásul a mi számunkra, akiknek semmennyi lecke elegendő nem lehet.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Egyetemes társadalomtörténet.

Új könyv a Balkánról.

(Paul Dehn: Die Völker Südosteuropas und ihre politischen Probleme.
Halle a. S. 1909.)

Az utolsó időben ismét a Balkán felé fordult a közfigyelem s a Bosznia és Hercegovina anektálását követő harci zaj és készülődés egyrészt, a török monarchia politikai átalakulása másrészt, éppen olyan mély nyomot hagyott az idevágó irodalomban, akárcsak néhány évvel ezelőtt az orosz-japán háború. A folyton vajúzó »keleti kérdés«, megszűnt nálunk tisztán külpolitikai kérdésként szerepelni; a legújabban bekebelezett »Kelet« a magyar s az osztrák monarchiába is beledobta a viszály, a közjogi harc üszkét: kinek jusson a legújabb Eris almája?

S miközben gombamódra szaporodnak az irányművek, s megrajzolják a Habsburg birodalom triáosztérképét, mialatt régi történeti jogokra támaszkodva követeljük azt a tartományt, melyet osztrák tőke, osztrák ipar és kereskedelem *tényleg* elhódított tőlünk, délszláv szomszédaink egy nagy, az egész Balkánt felölelő birodalomról álmodoznak, melynek egyik alkotórésze lenne Bosznia.

Ezeket az aktuális kérdéseket tárgyalja vázaltszerű rövidséggel legújabb könyvében DEHN Pál. A munka az v alkalmazott földrajz (Angewandte Geographie) című gyűjteményes vállalatban jelent meg, s e cím teljesen megmagyarázza célját, irányát és tartalmát. A szerző ethnographiai, politikai s socialis térképet akar néhány vastag, de találó vonással falravetni.

A Balkán s az azzal határos Középeurópa színe? sakk-tábla, amelyen sok, sok figura mozog. Mindenekelőtt ezeket kell csoportosítani. A tekintetbe jövő népek három nagy osztályba sorozhatók; északi szlávok, nem szlávok és déli szlávok, s számszerű eloszlásukban a következő képet nyújtják:

Oroszok	}	. . . 88 millió	Németek	12 millió
Ruthének			Magyarok	9 »
Lengyelek		15 5 »	Románok	10 »
Csehek		6 »	Törökök	1 »
Tótók		2 »	Albánok	2 »
Szerbek és			Görögök	5 »
horvátok		8·3 »		39 millió.
Bolgárok		6·5 »		
Szlovének		1·3 »		
		127·6 mill.		

A szlávok számszerű túlsúlya s emellett széjjelszaggatottsága természetszerűleg a *pánszlávizmus* gondolatának adott létet. A pánszláv mozgalom a XIX. század 40-es évei óta kísért. Bismarck szerint az oroszországi *lengyelek* a pánszlávizmus főagitátorai, hogy a germán s az orosz viaskodás közben esetleg új életre keltsék Lengyelországot. A nyolczvanas években intransigens csehek a pánszlávizmus harcosai, kik a szláv népszövetség élére az osztrák császárt kívánják állítani, 1908-ban pedig KRAMARZ osztrák (cseh) képviselő az, aki a »szláv solidaritás« jelszavát tűzi ki zászlójára. A pánszláv mozgalom eddig még mitsem tudott elérni s DEFÍN szerint nincs is jövője. Mert a szláv törekvések első akadályja a *lengyel* kérdés, mely e nemzet erős önállósági törekvéseinél fogva útját állja a cooperatióknak. De különben sincsen meg az egyetértés a szláv testvérek között, szerbek és horvátok, csehek és sziléziai lengyelek a legádázabb gyűlölködéssel tekintenek egymásra.

A párisi »Revue Slave« egy javaslata oda irányult, hogy vámunióban egyesítse a különböző szláv népeket és nemzeteket, mely unióba a magyarokat, románokat, sőt még az osztrák németeket is bele akarta vonni. Erre a tervre az a megjegyzése DEHN-nek, hogjr vámunió csak a gazdaságilag különböző, természetesben egymást kiegészítő, tehát mintegy a nemzetközi munkamegosztást megvalósító nemzetek között létesülhet maradandó eredménnyel, az egyaránt földművelő szláv államok és államocskák között az ilyen unió csak papiros-terv lehet. Ugyanilyen jövője van a balkáni államszövetségnek, mely Törökország vezetése alatt létesülne, s melynek eszméjére – GEORGEWITCH Lipcsében 1908-ban megjelent művének: »Die türkische Revolution« egy idézete szerint – azt

jegyezte meg a szultán, hogy »jó gondolat, de alig hiszem, hogy valamennyi balkáni állam belemenjen egy ilyen szövetségbe.

A »Die Habsburgische Monarchie als slavische Macht« ** című fejezetben azt kutatja DEHN, vajjon Kuropatkinnak, az orosz-japán háború vezérének az a kedvenc eszméje, hogy Oroszországnak Ausztria-Magyarországgal kell kooperálnia, mert ez az ország első sorban *szláv hatalom*, mennyiben áll reális alapon. Ha Magyarországot és Ausztriát egy birodalomnak *nézzük* s ilyen módon keressük benne a nemzetiségek eloszlását, 45 millió lakos között 20.1 millió nem szláv és 22.5 millió a szláv. Már ez az alap sem túlságosan erős, mert hiszen itt nem egy szláv nemzetről, hanem különböző, egymás nyelvét alig értő nemzetiségekről van szó. De hát – miként erre DEHN igen helyesen mutat rá, (41. old.) – Magyarország és Ausztria két külön ország lévén, mindkettőben külön kell tekintetbe venni a nemzetiségek megoszlását s míg Ausztriában 26.2 millió lakosra körülbelül 16 millió szláv nemzetiségű esik, Magyarországon 19.5 millió lakos között a szláv fajok csak 5-5 millióval szerepelnek. Mivel pedig a külpolitikában a két állam egyenlő hatalommal lép fel s Magyarország – nemzeti állam lévén – létének megsemmisítését látná a szláv unióban, Kuropatkin eszmemenetének az alapja egészen helytelen és hibás.

A szerb compensatiós követeléseket tárgyalva, e területi kárpótlás jelentőségét világítja meg DEHN. Szerbia Boszniának délkeleti részében, a Drina és a török határ között egy körülbelül 20-30 km. széles és körülbelül 50 km. hosszú területrészt követelt, hogy ez úton a montenegrói testvérekkel és a tengerrel összekötő utat nyerjen. Ez az állítás – DEHN szerint – hamis, mert e területen sem az Adriához vezető országutat, sem vasutat nem lehetett volna megépíteni, mivel túlságosan északi fekvésű. (56. old.) E területrész elfoglalásának, miként ez Milovanovitsch, szerb miniszter a szerb országgyűlésen maga is beismerte, az lett volna a célja, hogy bennünket az Aegei tengertől elzárjon. Szerbiának azon törekvését méltányolva, hogy lehetőleg közel érje az adriai tengert, DEHN szükségesnek és a mi érdekünkben is fekvőnek tartja, hogy Szerbia kapcsolatot teremtsen bosnyák s dalmát vasutainkkal s áruforgalmát a dalmát kikötőkön – így Metkovicson át – bonyolítsa le.

Az »önálló Bulgária« című fejezetben az Oroszország s ezen Balkánállam között fennálló viszonyt bonczolja DEHN. Megfigyelései abban összegezhetők, hogy Bulgáriában sokkal erősebb a nemzeti érzés, semhogy Oroszországgal szemben túlerős rokonszenvet táplálna. Bulgária sohasem lenne hajlandó Oroszország hűbéresévé lenni s csak olyan hálátlan lenne

felszabadítójával szemben, mint amilyen Olaszország volt – III. Napoleon véleménye szerint – Franciaországgal szemben.

A szerb kérdés – így fejezi be megfigyeléseit DEHN - az 1909. évi egyezségeken nem lelt végleges megoldást s a Balkánon még mindig sok gyúlékony anyag van felhalmozva. Hogy milyen lesz a jövő képe, az főleg attól függ, vajjon az új Törökország consolidálódik-e vagy sem.

DEHN könyve általában tárgyilagossnak s a szerző írói múltjának megfelelően szakszerűnek mondható. Egyik-másik helyén természetesen nem ment a tévedésektől, ami egyoldalú információira vezethető vissza. Így a magyarokról (10. old.), ALEXANDER PEEZ könyvére (Die Aufgaben der Deutschen in Österreich, Wien, 1905) hivatkozik mint egyetlen forrásmunkára s így sem politikai életünket, sem külpolitikai törekvéseinket nem láthatja tisztán.

Schneider Sándor.

Közgazdaság.

A szabadkereskedelmi elv apológiája.

(Henry George. Vámvédelem vagy szabadkereskedelem. – Angolból fordította: Braun Róbert.)

A vámkérdés egyik legérdekesebbike a koronként megújuló problémáknak, HENRY GEORGE pedig ama Messiások közé tartozik, akiktől a legtöbben és legfanatikusabb bizalommal várták és várják a socialis megváltást. Nem volt tudós, aminthogy a társadalmi tudományokban és különösen a társadalmi gazdaságtanban GEORGE előtt sem mindig tudósok jelölték meg az új irányokat. Valahol a tudomány és publicistika határmesgyéjén mozgott H. GEORGE, az »új szabadkereskedelem« fényes tollú apostola is.

QUESNAY és TURGOT követőjének vallja magát s művét is e kiváló francziák emlékének ajánlja. De, bár úgy a védővámok eltörlésének, mint az egyetlen földadónak eszméje tényleg tőlük származik, mégis távol állottak tanítványuknak egészen új és egyetemes concepciójától.

HENRY George egészen új szempontból nézi a régi pro-

blémát s eredményeinek értékétől függetlenül érdeme éppen abban rejlik, hogy a vámkérdés kutatóinak egészen új területek megvizsgálását tette lehetővé. Mint már a bevezetésben kijelenti, munkájának célja: megállapítani, »vajjon a vámvédelem, vagy szabadkereskedelem egyezik-e meg legjobban azoknak érdekeivel, akik munkájukból élnek. Ezeknek érdeke ugyanis – szerinte – a társadalom érdeke, mert magas munkabérek egészséges viszonyokra engednek következtetni és a nemzeti vagyon gyarapodását jelentik.

Rámutat arra a körülményre, hogy a vámvédelem a legtöbb országban a munkásság támogatásával létesült és tartatik fenn, aminek oka az általán elterjedt nézet, hogy a a vámvédelem, az ipar támogatása egyet jelent, a munkásság gyámolításával. Csodálkozásának ad kifejezést azon, hogy a »protectio« szó lealázó utóíze már magában véve sem sérti a munkásság önértékét és felhívja figyelmünket ama körülményre, miszerint a munkásosztály védelme mindig annak elnyomását jelentette. E néhány megjegyzésből már joggal következtethetünk arra – amit a szerző különben nemsokára határozottan is kijelent –, hogy a célul kitűzött vizsgálat a védővámokat fogja a munkásságra károsnak találni.

Eddig a mű expositiója, melyből egy biztató és egy gyanús mozzanatot óhajtunk kiemelni. Bizalmunkat a szerző amaz Ígéréterére építjük, hogy a közgazdaságtanban oly gyakran tárgyalt »előnyei« és »hátrányai« helyett a vámkérdést egy olyan egyetemes rendszer kereteiben kívánja vizsgálni, melynek legalább a kiindulási pontja nagyjából helyes. Az eredmények iránt táplált kételyeinket viszont ama módszer teszi indokolttá, melyet a szerző – mint szerinte legjobbat – a megejtendő vizsgálatokban alkalmazni óhajt, sőt a bevezetésben már is alkalmaz. »Az egyszerű praemissákon és egyszerű elveken alapuló speculation módszerét ma a társadalmi gazdaságtanban meghaladottnak tartják, míg a szerző által annyira elítélt statisztika alkalmazását kirívó hibái mellett is alkalmasabbnak gondoljuk arra, hogy a felületesség veszélyétől és az elsietett általánosításoktól megóvjon.

Korai bírálat helyett azonban nézzük, hova vezetik a szerzőt vizsgálatai. HENRY GEORGE mindenekelőtt ad absurdum vezeti a védővamos elvet, midőn kimutatja, hogy ez elv következetes keresztülvitele minden kulturális haladás csődjét jelentené. Ha ugyanis igaz az, hogy minden nemzetnek őrizkednie kell a többi nemzetek termelvényeitől, akkor megfordítva a tételt, az az ország a legboldogabb, mely összes szükségleteit maga képes fedezni. »Tényleg azonban – úgymond – ott találjuk a vagyon első felgyülemelését és a polgárosodás kezdetét, ahol a kereskedelem legjobban volt űzhető.« (51. 1.) Különbösen is ugyanazon igazság, mely az idegen nemzetek

termelvényeinek távoltartását javasolja, ahhoz az eredményhez kell, hogy vezessen, miszerint egy országon belül a városok, sőt az egyes családok is csak úgy, szerezhetik meg a jólétet, ha összes szükségüket saját termelvényeikkel elégitik ki. »Az a társadalmi helyzet tehát, melybe a védővamos elmélet logikailag vezetne, a legalacsonyabb, melyben ember valaha volt, az a helyzet, amelyből felküzdötte magát.«

Ez az érvelés el nem fogadható. A társadalmi politikában ugyanis nem lévén absolut elvek, bármely bizonyos határig helyes elv ad absurdum vezethető. Ereznie kellett ezt H. GEORGE-nak is, mert nem elégedvén meg a védővamos elmélet ilyenén megczáfolásával; most már komolyabban vizsgálja a kérdést.

A további fejtegetések két helyes előzményből indulnak ki. Kétségtelen ugyanis, miszerint 1. ha bármely célra csupán egy eszköz létezik, úgy csak azt kell eldönteni, hogy az illető cél kívánatos-e? 2. ha azonban az illető cél megvalósítására több eszköz is képzelhető, úgy az is megvizsgálendő, hogy melyik a legjobb?

A védővám a honi termelés pártolásának egyik eszköze. Miután azonban erre a célra több eszköz is áll rendelkezésünkre, a második előzmény szerint az is megvizsgálendő, hogy vajjon tényleg a vámvédelem-e a legalkalmasabb? Feltéve, hogy a honi termelés pártolása kívánatos, a szerző erre a praemiumrendszert még mindig alkalmasabbnak tartja a vámvédelemnél. Szerinte a jutalom a védővámok felett mind azon előnyöket egyesíti magában, melyekkel a közhivatalnokok fix fizetése bír »a szabad rablás« rendszere felett.

Ha a védővámokat elítéli szerzőnk, »a honi termelés pártolása« még szigorúbb bírálatban részesül. E kifejezés alatt egyszer a zsenge iparágak, máskor általán a honi ipar támogatását szokták érteni. Az előbbi azonban, GEORGE tapasztalása szerint, meddőnek bizonyult, mert egyrészt a corruptió folytán érdemetlenek kapták a segílyt, másrészt az Egyesült-Államokban két nemzedék is kidőlt s a »zsenge iparágak« még mindig támogatásra szorultak. Ha vannak olyan iparágak, melyek a közre kívánatosak ugyan, de üzletileg nem-hasznosak, úgy ezek jutalommal segitendők. Hogy tényleg vannak-e ilyen iparágak, arra csak a későbbi fejtegetések során válaszol. Egyelőre ama kívánsággal foglalkozik behatóan, mely általában a honi ipar pártolását sürgeti.

»A nyers termelő ország szegény, az iparos ország gazdag. Ipart kell tehát teremteni, hogy gazdagok legyünk.« - Úgymond a védővamos érvelés. Amde az ilyen logika, GEORGE szerint, hasonló ahhoz, mely utalva a gazdag városokban található sok és szép színházra, egy fejletlen község lakóit színházépítésre szólítaná, hogy a község nagygyá és

gazdaggá fejlődjék. Tényleg azonban az ipar nem oka, hanem okozata a vagyon és népesség gyarapodásának. Csak ott fejlődhetik ipar, ahol a nyerstermelés már fölös tőkével és munkaerővel rendelkezik. A termelésnek megvan a maga fejlődése. A nyersanyag és félgyártmányok előállításából megszorodott vállalkozás csak fokként megy át a magasabb iparágak üzésére. A fejlődés oly bonyolult, hogy annak törvénye meg nem állapítható. Veszedelemes tehát minden olyan törekvés, amely a fejlődést sietteti, vagy más irányba óhajtja terelni.

Minden ország oly árú termelésével foglalkozik, amelyeknek termelési költsége viszonylag csekély. A csekély termelési költség azonban végeredményében annyit jelent, hogy az áru termelése kevés, illetve alacsony színvonalú munka felhasználását teszi szükségessé. Mennél több, illetve mennél tanultabb, vagy ritkább munkába kerül valamely cikk előállítása, annál nagyobb annak termelési költsége. Két ország között már most kereskedelem kétféle alapon állhat elő. Ha mindkét ország termel olyan cikkeket, melyek előállítása a másik országban vagy egészen lehetetlen, vagy pedig drágább, úgy ez országok akként elégítik ki egymás szükségseit, mint a vak és a béna s az ily országok között a nemzetközi kereskedelem feltétlenül jövedelmező lesz. De miként már RICARDO kimutatta, jövedelmező lesz a kereskedelem két ország között az esetben is, ha az egyik mindent olcsóbban termel, mint a másik. Ez esetben ugyanis a két ország kereskedelme a termelési költségek viszonylagos különbségén alapul. Az olcsón termelő ország termelését azon cikkekre fogja szorítani, melyeknek termelési költsége a többiétől is csekélyebb s szívesen átengedi a másik országnak ama cikkek termelését, amelyeket az ugyan drágábban termel, de viszont hajlandó oda adni az ő termelvényeiért. Az ilyen kereskedelmen is nyer mind a két ország. Az első, mert összes munka- és tőkeerejét a legjövedelmezőbb termelési ágakra fordítja, a másik pedig, mert termelvényeiért cserébe oly árúkat kaphat, melyeket maga csak igen nagy termelési költséggel tudna előállítani.

Ha azonban a védővámok növelte árakkal lehetővé tesszük, hogy az ily fejletlen ország a magas termelési költségeket igénylő árú előállítását is jövedelmezően folytassa, úgy az egyiptomi Fáraóhoz leszünk hasonlóak, aki úgy pártolta a zsidók iparát, hogy szalma nélkül kényszerítette őket téglát csinálni.

E mellett a vámvédelem csak bizonyos ideig mozdíthat elő valamely iparágat. A védővám előidézte magas árak csak azon termelőnek használnak állandóan, akit törvényes vagy egyéb monopóliuma a belföldi termelők ellen is megvédelmez.

A védővamos rendszer egyébként soha sem áll meg félúton. Minden termelési ág, melynek a parlamentben némi befolyása van, védővámot követel s miután a védelem megszerzése is sokba kerül, könnyen megeshetik, hogy a védett iparágak szaporodásával ezek ráfizetnek a védelemre.

A védővamos felfogást GEORGE nagyon helyesen a pénz használatából és amaz eljárásból eredő tévedésekre vezeti vissza, amely a magángazdálkodás törvényszerűségeit a nemzetgazdaságra is alkalmazza. Az egyén mérlege akkor kedvező, ha bevételei meghaladják kiadásait. E szabály mintájára a védővamos okoskodás szerint egy ország akkor virágzik, ha kivitele meghaladja behozatalát. A külkereskedelmet azonban nem pénzzel bonyolítják le, hanem árut adnak áruért. A külkereskedelem tehát GEORGE szerint azon országra nézve lesz jövedelmező, amely nagyobb értékű árut hozott be, mint amennyi értékűt kivitt, amelynek tehát behozatala nagyobb, mint kivitele.

Bebizonyítván így, hogy a védővamos felfogás nem egyéb, mint a már SMITH által oly szigorúan bírált mercantilismus feléledése, szerzünk az Egyesült-Államok történetéből mutatja ki a védővámok káros hatását. Szerinte az amerikai ipar nem a védővámok folytán, hanem azoknak ellenére fejlődik és sokkal fejlettebb volna védővámok nélkül.

Itt az érdekes fejtegetések fordulóponthoz érnek. Eddig csupán azt vizsgálta GEORGE, hogy minő hatással vannak a védővámok általában a termelésre, hogy vajjon a behozatal korlátozása segíti, vagy hátráltatja-e a nemzeti vagyon szaporodását? A szabad kereskedelmi írók ennél a pontnál rendszeresen megállnak. Miután jól, rosszul kimutatták a vámvédelemnek a nemzeti termelésre gyakorolt káros hatását, azt hiszik, eleget tettek kötelességüknek. Holott GEORGE szerint a legfontosabb kérdés még hátra van. Még mindig kérdéses ugyanis, hogy a vámvédelem, vagy szabadkereskedelem kedvezne jobban a munkások érdekeinek?

A védővámok szaporítják a munkát, – úgy mond a védő vamos érvelés. Igen, – feleli GEORGE – szaporítják, minthogy a kiömlött zsír szaporítja a háziasszony munkáját. Az ilyen munkaszaporodás a háztartásra nézve veszteség. Csakhogy – veti fel szerzünk újra a kérdést – veszteség-e vajjon arra a napszámosasszonyra nézve is, aki a zsíros padlót felsúrolja?

A munka önmagában sohasem jó. Nem is önmagáért teljesítik, hanem eredményeiért. Ámde modern gazdasági rendszerünkben a munka eredménye más a termelőre és más a munkásra nézve. Az előbbit maga a termelvény érdekli, mert ebből húzza bevételeit, ámde távol a munka valóságos eredményétől, a munkásra nézve csupán a munkabér kép-

viseli az eredményt. Legyen bár munkája egészen improkutív, csak a munkabér legyen magas!

Íme eljutottunk ahhoz a paradoxonhoz, ahol GEORGE szerint »a vámkérdés Ohioja beleömlik a nagy társadalmi kérdés Mississippijébe. (191.1) Ha ugyanis a munkamegtakarító találmányok és módszerek kérdését vizsgáljuk, úgy arra az eredményre jutunk, hogy ezek épp úgy a nemzeti vagyron gyarapodására vezetnek, mint a szabad kereskedelem. Viszont a vámvédelem a védővám és általan mindaz, ami a termelés haladását gátolja, szaporítja a munkaalkalmat és így a munkásságra nézve kívánatos.

Miután azonban képtelenség, hogy a legnagyobb társadalmi osztály boldogulása csupán a kulturális hanyatlás útján legyen elérhető, GEORGE a szabad kereskedelmi elv elégtelenségében látja a hibát. Amíg ugyanis a szabad kereskedelmi elv csupán a védővám eltörlésére szorítkozik, addig ez irányzat programja nem egyéb, mint közönséges pénzügyi reform, amely nem alkalmas nagy társadalmi bajok gyógyítására. A munka, mondja GEORGE, oly emberhez hasonlít, akire, midőn keresetét hazaviszi, egy csapat rabló leleselkedik. Miután mindegyik többé-kevésbbé megsarczolta, az utolsó majdnem mindazt elveszi, tőle, amit az előbbiek meghagytak s csupán annyit hagy neki, amennyi lehetővé teszi, hogy holnap is dolgozzék. »Ilyen helyzete van ma a munkának az egész művelt világon. Az a rabló pedig, aki mindazt elveszi, amit a többiek meghagytak, a magánföldtulajdon«. (222.) A védővám is e rablók egyike, ámde a mondottakból világos, miszerint ennek elpusztításával a munkásokon még korántsem segítettünk.

Ezen állításait GEORGE a következő fejtegetésekkel világítja meg. A föld tulajdonjoga, szerinte olyan hatalom, melynél fogva emberi munkát, vagy munkaeredményt, szolgálatot kapunk anélkül, hogy ilyet nyújtanánk. Miután a javak korlátlan mennyiségben állíthatók elő, ezeknek csereértéke a fejlődéssel csökken, míg a földé, mely csupán korlátolt mennyiségben áll rendelkezésre, folyton növekszik. Így a cultura minden áldása csak a föld értékét és járadékát növeli anélkül, hogy a munkások helyzetén javítana. Ha egy oly társadalmat képzelünk, melynek termelése a munkamegtakarítás eszményéig, vagyis a munka teljes nélkülözéséig emelkedett, az ilyen társadalomban az egész munkásosztálynak éhen kell halnia a legnagyobb bőség mellett.

Nem a tőke tehát a munkások elnyomója, mondja GEORGE. A tőke csak a kisebbik rabló. Csupán kisebb rabló a vámvédelem is s így ennek eltörlése még korántsem elég. Az igazi szabadkereskedelemnek a legnagyobb rablón, a magánföldtulajdonon kell győznie.

Eddig az elmélet, amelyből GEORGE a következő gyakorlati követeléseket vonja le: Mindenekelőtt eltörölendők nem csupán a vámok, hanem az összes közvetett és közvetlen adók. Meghagyandó csupán az egyetlen földadó, mely a földjáradék teljes értékéig emelendő fel. Ezen intézkedéssel a föld tulajdona visszazállt a nemzetre, melytől származott s emellett az államkincstár oly jövedelemre tesz szert, mely az összes eddigi adókat feleslegessé teszi. íme »az igazi szabadkereskedelem«, mely – GEORGE szerint – »felszabadítaná a munkát!« (241.)

Ugyancsak röviden foglaltuk össze a mű azon részét, melyben a szerző az ő főproblémáját megoldani véli. Ámde ennek oka a dolog lényegében rejlik. A tényállás ugyanis az, hogy maga GEORGE is, bár ezt a részt tartja legfontosabbnak, aránytalanul szűken tárgyalja művének első részéhez képest a vámprobléma és munkáskérdés összefüggését.

A külső szerkezeti aránytalanságnak alapját természetesen belső hiányok képezik. A szerző ugyanis nem bírja keresztülvinni munkájának ama legfőbb gondolatát, melyre alapfelfogása vezette. Belátja, hogy a nemzetgazdaság virágzásából nem következik a munkabérek emelkedése, sőt úgy találja, hogy az egyetemes társadalom, a cultura haladása a munkásság sülyedését idézi elő. GEORGE tehát ugyanarra az eredményre jutott, amelyre MARX. De míg az utóbbi levonta ezen tétel összes következéseit és a capitalisticus termelés szükségszerűen bekövetkező csődjében látja a kérdés megoldását, addig GEORGE megijed a saját eredményétől és szánalomra méltó erőfeszítéssel törekszik attól megszabadulni. Miután belátta, hogy a munkásosztály sülyedési irányzata igenis egyet jelent a nemzetgazdaság, a közműveltség fejlődésével, hirtelen megtagadja eddigi eredményeit és honnan-honnan nem bűnbakul előveszi a földjáradékot, azt tévéen felelőssé minden bajért.

Riesz Sándor.

A gazdasági szakoktatás kérdése.

(Károly Rezső: A gazdasági szakoktatás Magyarországon és a külföldön. Budapest, Franklin Társulat 1909.);

Az utóbbi időben mind többen és többen foglalkoznak a mezőgazdasági szakoktatás kérdésével, ami kétségtelen bizonyosság amellelt, hogy ez a kérdés egyike a legaktuáli-

sabbaknak és hogy mezőgazdasági szakoktatásunk valóban reformra szorul. KÁROLY REZSŐ a bírálóknak azt a tartalmasabb módszerét választotta, amely a külföldi intézményeknek a hazai szakoktatás intézeteivel való párhuzamos tárgyalása és szembeállítása révén kutatja az igazságot. Ez a módszer különösen hazai közönségünk meggyőzésére alkalmas, amely nem ismervén a mezőgazdasági szakoktatás általános fejlődését s azokat a rögs és gyakran zsák-utczában végződő utakat, amelyeket a külföldi szakoktatás milliós költségekkel és milliókban meg sem becsülhető kulturális kárral fizetett meggyakran oly kívánságokhoz ragaszkodik, amelyeknek megvalósítása a kitűzött és kívánatos cél elérését egy lépéssel sem mozdítaná elő s emellett tetemes kiadást vonna maga után.

KÁROLY mindenekelőtt a főbb mezőgazdasági államok gazdasági szakoktatásának statisztikai adatait állítja szembe Magyarország mezőgazdasági szakoktatásának statisztikai adataival és kimutatja ezek alapján, hogy a reánk nézve legfontosabb két külföldi államnak: Ausztriának és Poroszországnak szakoktatási intézményei úgy tanerő, mint a tanulók számának tekintetében jelentékenyen túlszárnyalják Magyarországot. Hazánkban az alsófokú mezőgazdasági szakoktatást a földmíves iskolák végzik, Németországban és Ausztriában e földmívesiskolák mellett fellelhetők a téli gazdasági iskolák, amelyeknek fentartási költségei jóval kisebbek s így nagyobb számban létesíthetők, jobban alkalmazkodhatnak az egyes vidékek szükségleteihez és emiatt sokkal látogatottabbak is. A téli gazdasági iskolák hallgatói többnyire a szülők gazdaságában értékesítik az elsajátított ismereteket. Ausztriában a végzett növendékek 98%-a a szülői birtokra kerül vissza s csak 4%-a lép idegen szolgálatba. Ezzel szemben a földmívesiskolák növendékei ép úgy, mint nálunk gazdatiszti pályákra törekednek: 37%-uk idegen gazdaságban keres foglalkozást. Pedig a földmívesiskoláknak az volna legszebb hivatása és tulajdonképeni rendeltetése, hogy a vagyonosabb kisbirtokosok fiait lássa el a belterjes gazdálkodáshoz és a jövedelmező értékesítéshez szükséges ismeretekkel. Ezenkívül a társadalmi osztály-emelkedésnek is egyik kiváló szerve az alsófokú mezőgazdasági szakoktatás. Poroszországban be is látják ezt s innen magyarázható az élet szükségleteihez legjobban simuló téli gazdasági iskolák feltűnő szaporodása. 1903-ban 128 ily iskola működött Poroszország területén, 916 tanerővel és 5011 tanulóval. 1906-ban már 152 iskola volt ugyanott 1046 tanerővel és 6006 tanulóval.

Középfokú szakoktatás ma nincsen hazánkban. KÁROLY REZSŐ a mezőgazdasági ismeretek megszerzésének szempont-

jából ezt a fokozatot nem tartja elengedhetetlennek. A közfelfogás azonban újabban társadalmi szempontokból javasolja a gazdasági tanintézetek megszüntetését. Nálunk ugyanis a középosztályhoz tartozás egyik legfontosabb ismérve az önkéntességi jog. A gazdasági tanintézetek a középiskola hatodik osztályából vették fel a növendékeket s így a jobbmódú kisbirtokos fia is megszerezhetette az önkéntességi jogot. Ma, amidőn ez az iskolatypus megszűnt és a gazdasági akadémia csak érettségivel vesz fel hallgatókat, a középiskolát végzett fiatal ember nem szívesen megy vissza a kisebb szülői gazdaságba, hanem vagy egyetemi pályára lép, vagy gazdatiszti állást keres. Éppen ezért legújabban sokan a hét osztályú polgári iskolának két legfelsőbb osztályát kívánnák gazdasági tanintézeti tanterv szerint átszerveztetni és diplomáját önkéntességi jogosítással felruházni. Tudunk eseteket, hogy egy tőzsgyökeres alföldi város tehető kisbirtokosai egyenesen azért létesítettek kereskedelmi iskolát, hogy fiaik számára az önkéntességi jogot biztosítsák. Mennyi kárba veszett idő és fáradság, amelyet a kispazda fia elveszteget, hogy ezt a jogot megszerezhesse és a tanulók közül hányat fog a gazdálkodástól a bankhivatalnoki pálya felé terelni a helytelenül megválasztott iskolatypus!

KÁROLY REZSŐ könyvének legértékesebb része a felsőfokú szakoktatásról, a mezőgazdasági tanárképzésről és a szakoktatási intézmények tanfelügyeletéről szól. Ő is a főiskolai rendszer híve, mint általában minden olyan agrárpolitikus Magyarországon, aki a szakoktatás kérdésével behatóbban foglalkozott. Nagyon becsesek KÁROLY könyvének különösen a német felsőbb fokú szakoktatásra vonatkozó adatai, minthogy Németország ezen a téren határozott előnyben van a többi külföldi államok felett. De Ausztriában, Franciaországban és Olaszországban stb. szintén túlnyomó a főiskolai typus, amely az ismeretek közvetítésén kívül a mezőgazdasági szaktudományok fejlesztését, a bűvárkodást, szóval az egyetem munkáját vallja magáénak.

KÁROLY REZSŐ munkája az adatoknak gazdag tárházát tartalmazza s mint szakoktatási intézményeink egyik legjobb tudományos feldolgozása becses forrás úgy az agrárpolitikával foglalkozó írók, mint a paedagogusok számára.

Czétényi.

Társadalmi bölcsészet.

Spencer Herbert alapelvei.

{Spencer H.: Alapvető elvek. Fordította Jónás János, Budapest, 1909.)

Az antik kultúra elmúlása után még sok századnak kellett az idő végtelen fonalán leperegni, mire egy új egyetemese európai közműveltség keletkezhetett. A *homo europaeus* csak a humanismus mozgalmában ébredt öntudatra. Az önálló független, öntudatos Én a XVI. században született meg: akkor lett az Ember a cselekvés célja. Ez egy csapással megváltoztatta a világ ábrázatját; a germán szellem soha el nem évülő dicsősége az. A latin népek renaissance-kedvtelése a germánok kezében vált cselekedetté és egy új korszak hirdetőjévé.

Az új emberiség fiatalos lelkesedéssel látott a munkához. Még a XVII. század legnagyobb részét is tanulással töltötte, természetesen a régi classicusok emlőin. Őket forgatta éjjel és nappal, őket igyekezett utánozni. A tanulás évei után megerősödött önbizalommal philosophait a XVIII században. E korszak érett gyümölcse az a kritika, melynek az emberi ismeretet KANT IMMÁNUEL alávetette. Hiába való erőfeszítések után ő szakított az »absolut« megismerhetőségének gondolatával és bámulatos éles elmével szedte szét a tapasztalatot subjectiv és objectiv alkotó részeire. így lett a XVIII. század gondolkodásának legbecsesebb hagyatéka az emberi ismeret viszonylagos igazságába vetett hit. Az absolut igazságról való lemondás nem ment könnyen. Ámde a XIX. század, mely a positiv tudományokban kereste az üdvösséget, fáradhatatlan munkásságával nem hogy lerontotta volna, sőt inkább minden téren megerősítette a viszonylagosság hitelét. KANT gondolata átment a köztudatba, s az absolut megismerés lehetetlenségénem fájdalmasabbé, mert belátta az ember, hogy arra cselekvéseikhez nincs is szüksége.

A XVIII század általános világnézetének főhibája, hogy nagyon mozdulatlan, merev, az örökkévalót kutatja, mint minden olyan világnézet, melynek alapját nem positiv tudományok alkotják, a mik a változó létet szokták vizsgálni. A következő időszak ezen a bajon akart segíteni. Elhanyagolta az elmélkedést, hogy annál nagyobb sikerrel figyelhesse meg a tüneményeket és megtalálja azt a formulát, melybe az egész világot, a mozgó, változó tüneményeket beszoríthassa és így megérthesse.

Nem véletlen eset, hogy a XIX. század szellemi munkásságának SPENCER HERBERT, egy angol gondolkodó, adott szintetikus rendszerével legjellemzőbb kifejezést. Az angol gondolkodásnak BACON óta legerősebb oldala a tapasztalati alap komoly számbavevése, mit a continens bölcselkedői oly sokszor és oly szívesen szerettek elhanyagolható mennyiségnek tekinteni. A gyakorlati angol elme inkább az ellenkező hibára volt hajlandó: csak a tényeket venni számba. Sohsem szerette a metaphysikai elvont elmélkedést és a tőle való idegenkedés szinte öntudatos rendszerré fejlődött benne. Egy kicsiny, de hasznos viszonylagos igazságért lemond az egész abszolutról. A mi nincs vele közvetlen összeköttetésben, az nem érdekli.

SPENCER HERBERT ennek az angol gondolkodásnak igen jellemző alakja. *A tiszta ész kritikáját* néhány lap elolvasása után letette, mint *Önéletrajzában* bizonyos elégtűt tetszélgés-sel beszéli, mert azt olvasta benne, hogy a tér és az idő a szemléletnek tiszta formái és nem reális valóságok. Nem volt kíváncsi tovább arra a könyvre, mely mindjárt az elején ilyen – szerinte – érthetetlen dolgokat beszél. Amit nem értett meg egyszerre, arról később is kimondta, hogy érthetetlen és ez a gondolat egészen megnyugtatta. Nem vonult vissza szobájába a rajta való elmélkedésre, sokkal jobban szerette a társaságot. Rengeteg tényt ismert, a tudományok óriási területén otthonos volt, s ha kevés volt az elemző ereje, annál nagyobb mértékben kifejlődött synthetikai (összetételező) képessége. Nem volt szakphilosophus, tehát ment volt a balítéletektől és a mások véleményének túlságos tekintélyszerű becsülésétől. Kiváló képességeinél fogva igazán arra volt hivatva, hogy a természettudományok századában kora tudásának összefoglalója, rendezője legyen.

Az ő rendszere azért tekinthető a XIX. század rendszerének.

SPENCER a világfolyamat elvét így foglalta szavakba: »A fejlődés az anyagnak egységesülése és a mozgásnak vele járó szétszóródása. A közben, hogy ez a kettős folyamat lejátszódik, az anyag viszonylag határozatlan, össze nem függő és egynemű állapotból viszonylag határozott, összefüggő és különmemű állapotba megy át; egyszersmind a visszatartott mozgás is evvel párhuzamos átalakuláson megy keresztül.«

Az evolutio gondolata először nem SPENCER HERBERT elméjében fogamzott meg. A gondolkodás története több hasonló eszmét tart számon. A miletusi ANAXIMANDER azt tanította, hogy az összes élő lények vízi állatokból fejlődtek; DEMOCRITUS iskolája, az atomisták, már hirdette az anyag állandóságát, egységesülését és szétbomlását; ehhez hasonló volt EMPÉDOCLES és ANAXAGORAS, EPICURUS és LUCRETIUS fel-

fogása. ARISTOTELES hangoztatta először a világ szerves egységét, mit a fejlődéssel és bomlással együtt GIORDANO BRUNO is vallott. Az Organismus gondolata vezette GOETHE világnézetét is; ő írta ezeket a szép szavakat: »Minden élő nem egység, hanem sokaság; ha nekünk egyénné tünik is föl, alapjában mégis önálló élőlényekből álló sokaság (Versammlung) marad.:-

A természettudományban a fejlődés eszméjének hívei voltak LAMARCK, BAER és DARWIN, noha nem foglalták oly világos szavakba, mint SPENCER és nem vizsgálták a szervezetlen világfejlődést, de LYELL geológiája és a KANT-LAPLACE-elmélet után itt sem volt töretlen az út.

Bár a világ organicus fejlődésének gondolata így többször fölmerült, SPENCER eszméjének eredetét nem szabad a filozófiában, hanem csak kora természettudósainál keresnünk. Ezeken kívül csupán a maga megfigyeléseiből tanult és a lelki jelenségek terén is a természettudomány analógiájára okoskodott.

SOCIALIS STATIKA című művében már nyomatékosan hirdette, hogy a társadalom élete és a szerves lényeké hasonlít egymáshoz s ez utóbbiak törvényei amarra is érvényesek. Később megismerkedett BAER KÁROLYNAK azzal az általánosítással, hogy az egyes szerves lény fejlődése fokozatos differentiation az egynemű állapotból különnevébe való átmenet. SPENCER, ki a világ szerves felfogásával már régebben megbarátkozott, e törvény egyetemes érvényű kiterjesztésével, s az anyag és erő alakulásának pontosabb megállapításával hamarosan megtalálta a világtörténet keresett magyarázó elvét. A tünemények egész tömegén keresztül megjelölte ezt, fáradságtól nem riadt vissza, igaza bebizonyításának szentelte ettől fogva életét és végre elkészült egyéb könyvei mellett az a tíz vaskos kötetből álló syntheticus rendszer, melynek bármelyik része egymaga is elég volna arra, hogy alkotója nevét fentartsa az utókor számára. Az eszméjéhez való meggyőződéses ragaszkodás és a munkában való állhatatosság SPENCER HERBERT jellemének legszebb, legvonzóbb, vonása. Akaratereje nem törött meg, bár küzdött kórral-bajjal, anyagi zavarokkal és sokáig fenyegette munkásságát az ismeretlenség homálya.

Az előttem fekvő kötet SPENCER syntheticus rendszerének első, alapvető része Fő eredménye a fejlődés fentebb idézett törvénye, melynek kifejtését, megokolását tartalmazza. A további kötetek tárgya az evolutio elvének alkalmazása a biológia, psychologia, sociologia és ethika tényeire. Igazán egekbe nyúló pyramis. Az alkotó jellemzésére mindenestre legczélszerűbb a *First Principles*, mi most *Alapvető Elvek* címen látott magyar fordításban napvilágot.

Nagyon természetes, hogy aki tudományos rendszer alkotására vállalkozik, az először megjelöli ismeretelméleti álláspontját s tudásának eredetével, határaival és értékével is kénytelen lesz foglalkozni. SPENCER ebben nem jár új nyomokon. A XVIII. század gondolkodásának öröksége: az abszolút igazság megismerésének lehetetlensége és a viszonylagos ismeret célszerűsége az Ő meggyőződésének is sarokköve, mihez KANTBÓL Skócián keresztül jutott. Evvel a felfogással szükség szerint vele jár, hogy a tünemény világ nem az igazi világ, hanem a jelenségek mögött még van valami. Ezt a valamit, az abszolút igazat, nevezte SPENCER *Megismerhetett ennek*, KANT pedig *Ding an sich*-nek. Azonban a két külön név mögött külön felfogás rejtőzik, nem pedig egy és ugyanaz, amint általában szeretik állítani. SPENCER az Abszolútot oszt-hatatlan egységnek gondolja, melynek csak nyilvánulása az ezeralakú tünemény világ, mely az elme *tabula rasa*-fan benyomásokat kelt képzetek és gondolatok alakjában. Így lesz nála a sokaság reális egység, a világ Organismus. A tárgyak módosítják az ismerő alanyt, de megfordítva nem.

KANT nem gondolta az abszolútot egynek, mert a világ egységét koránt sem hitte materiálisnak, csak formálisnak. Azaz: a tünemények nem valami egységes ok megnyilatkozásai, s a világ nem függ egymással össze máshol, csak ami ismeretünkben. Az egység az emberi ismeret egyik feltétele (formája), melybe a tényeket belekényszerítjük. A megismerés eszmék segítségével történik, s az alanynak és tárgynak egybefonódása. Az ismerő alany éppen olyan módosító tényezője a tapasztalatnak, mint a tárgy.

Ilyen nagy eltérés van a két gondolatvilágban.

KANT gondolatait az Egyesült Királyságban a skót SÍR WILLIAM HAMILTON népszerűsítette és egyúttal alacsonyabb színvonalra szállította le, mert ARISTOTELESSZEL és REIDDEL vegyítette. Ő nevezte az abszolútot unconditionnednek (föltétlennek, mert létezésében nincs szüksége az ismerő alanyra), a relatívot meg conditionnednek (föltételes, mert létezésében az alanyra szorul, általa feltételeztetik). HAMILTONNAK fontos része van SPENCER rendszerében. Skócia és Anglia régi idők óta, mint a vallás tiszteletben tartásának földje ismeretes, ezért gondolkodik erről sohasem feledkeznek meg. E téren szinte a közvélemény nyomása alatt állanak. »Istenök akadályozza őket; ő a legfőbb ok – mondja TAINE – s iránta való tiszteletből nem mernek okoskodni az okok fölött. Ő a legfontosabb személy Angliában. Része az alkotmánynak, őre az erkölcsnek, legfőbb Ítélszék minden kérdésben.« HAMILTON is érezte ezt, mint később SPENCER és a föltétlen kutatását a vallás, a föltételesét pedig a tudomány feladatának tekintette. Az ő tanítványa volt MANSEL püspök, aki *A vallásos gondol-*

kodás határaiban hasonló tanítást hirdetett, honnan SPENCER szintén több gondolatot merített.

SPENCER az elnevezéseket módosította, de HAMILTON és MANSEL nyomán indult el. Az abszolút nála a megismerhetetlen, melynek érzése a vallás alapja, a relatív pedig a megismerhető, mely a tudomány tárgya. Így akarja kibékíteni ezt a két régi ellenséget: különböző területre korlátozza őket, honnan kilépniök nem volna szabad. De a tények azt mutatják, hogy a vallás nem elégszik meg az ilyen színtelen istenséggel, mely semmiképpen se ismerhető meg s erkölcsi világgunkkal nincs közvetlen érintkezésben, viszont a tudomány folyton kijebb akarja tolni, a megismerés határait.

Én ezen a ponton egy cseppet sem érthetek egyet SPENCERREL. Inkább azt hiszem, hogy vallás és tudomány egy érem két oldala, a mindenség titkának két különböző oldalról való megfjtési kísérlete. Amaz teljes magyarázatot ad, emez töredékeset. A vallás az örökké való lét tudománya, a tudomány pedig az örökös változás vallása. De viszont meg vagyok róla győződve, hogy a lét és a változás (Sein, Werden) egy és ugyanaz.

Eszembe jutnak PASCAL szép szavai: »A tudományokban csak az érzékeknek és az észnek hiszünk. Azt a meghódolást, mely nem kíván sem érzéki sem észbeli bizonyítékot, a hit titkai számára tartjuk fenn, miket a szentlélek nyilatkoztatott ki.« A vallás keletkezésében nagy része van annak az érzelemnek, melyet az ismeretlentől való félelem kelt az emberben. Növelte még ezt a földi igazságtalanság látványa és a másvilági jutalom reménye. Alapja a kosmikus társadalom képzete, mi szerint mindenben akaratos élő lény rejtőzik, melynek jóindulatát az embernek keresni kell. Az érzelem logikája könnyen következtet tovább, még pedig más utakon, mint az értelemé. Hiszen a kezdetleges tudomány sem tudott ettől a feltevéstől megszabadulni: KEPLER a bolygókban mozgó szellemeket képzelt.

A vallás deductív világnézet, a tudomány pedig inductív. Amaz egy általánosan elfogadott hypothesisból a kijelentés természetfölötti erejével magyaráz mindent, emennek az útja lassú és fáradságos. A tudományos kutatást tanulni kell és ösvénye igen gyakran az önismeret pokoljárása, »de az embernek bizton hinnie kell – mondja GOETHE – hogy a megfoghatatlan egykor érthetővé válik, e nélkül minden kutatás megszűnnék«.

A hit kijelentett igazságai lassankint dogmákba tömörülnek és a vallás ez által a társadalom leghatalmasabb szervező ereje, tényezője. Az ezerféle egyéni, vélemény anarchiát szülne, de a dogmák aczélkapcsa összetartja egy szervezetben.

A magasabb rendű vallás szereti elfogadni egy végtelen energia létezését, a mai tudomány pedig inkább az energiák végtelenségében hisz. Azonkívül GUYAU szavai szerint: »A vallásnak szüksége van arra, hogy valamilyen kapcsolatot állítson föl ez energia és az emberi erkölcsösség közt, az energia iránya és ama hajlam közt, amely bennünket a jóra készítet«.

Az ember világosságra törekvő faj: nem szereti a félmagyarázatot. A tudomány töredékes megfjtései folyton nyugtalanítják a megnyugtatas helyett és szívesen keres a fennmaradt ismeretlen elöl vigasztalást a hit templomaiban. Itt mindent megért a hit által és meggyőződése lesz, hogy minden történész az isteni akarat folyománya, mert enélkül »egy hajszál sem eshet le fejünkről«. Minél jobban megvilágítja a tudomány a körülöttünk levő dolgokat, annál nagyobb homályba borul a mi sorsunk.*) A vég, a reánk hulló göröngyök mindig rettenetesebbek lesznek, mikre a tudománynak alig van enyhítő szava. Ezért menekül az új század e rideg tudomány terméiből a művészet vagy a mysticismus reményt keltő hajlékaiba.

Tévedett tehát SPENCER, mikor a vallást és a tudományt két külön területre utalta.

A Megismerhetetlenről szóló részt SPENCER sem tekintette rendszere megértésére nélkülözhetetlennek, ő maga jelenti ki, hogy akik ebben nincsenek is vele egy véleményen, a megismerhet Őről következő fejtegetéseket bátran magukévá tehetik. Úgy látszik, hogy az első részszel az angol közszellemnek esedékes adóját róttá le a vallás érdekében, de nem tulajdonított neki valami kiváló fontosságot. Különbén a megismerhetetlen, ahogyan SPENCER értelmezi, üres szó, melynek tartalma nincs. Az ismeret tárgya az ismerő alany nélkül el sem képzelhető, s ha az alany nem szabja meg a tárgy jelentkezésének formáját, mint KANTAL ellentétben SPENCER hajlandó hinni, akkor a tárgy máskép, mint a maga valóságában, nem jelenhet meg, tehát nem megismerhetetlen, vagy minden ismerés lehetetlen. De ő az ismeretelmélet problémájába nem tudott és nem is akart elmerülni, enemű kutatásai önállótlanak, vagy felszínesek maradtak. Minden igyekezetét a világorganismus folyamatának megmagyarázására fordította. Tudományos és. nem philosophiai törekvései voltak. Célját amaz egységes elv felfedezésében látta, mely az összes tudományokat egységbe foglalhatja.

A philosophia szerinte »teljesen egységesített ismeret«, szemben az egyes tudományokkal«, »a részben egységesített ismeretekkel«. Ilyen formán a philosophia a tudományok

*) Renan.

organisatora. A philosophus célja pedig az, hogy folyton nagyobb kiterjedésű általánosításokat keressen, míg végre egy ilyen hypothesis az összes tüneményekre ráillik. Igazi angol gondolat! Ott születhetett csak meg, ahol – TAINE szerint – vannak tudósok, de nincsenek gondolkodók, értve ezeken a német szabású metaphysikusokat. Angliában tiszta természet-tudományi cikkek »*Philosophiai Értekezések*« (*Philosophical Transactions*) címen jelennek meg és NEWTON-t, ki a testek mozgását egy törvénnyel, a tömegvonzás elvével magyarázta, philosophusnak tekintik. Ilyen körülmények közt nem csoda, ha SPENCER szintén valami a NEWTON-éhoz hasonló eljárást tartott philosophálásnak. Pedig ez az egységesítés nem philosophia, hanem tudomány, a legmagasabb fokú ugyan, de mégis az. Tudományos világnézet.

A philosophia, én azt hiszem, ha nem akar a vallást helyettesítő világnézet lenni, hanem önálló tudomány, csakis mint ismeretelmélet létezhetik. Célja az ismeret eredetét, megbízhatóságát, történést és értékét vizsgálni. Nem lesz ez lélektan, mely mint a közvetlen tapasztalat tudománya kísérleti tudomány, hanem a legnehezebb fajta elvont logikai elmélkedés az, amit KANT végzett: a belsőnek genialis meglátása és külsővé tétele. A philosophus látja, hogy az ismeret az Én és a Nem-Én találkozásánál jön létre és megjelöli alkotó részeit: mik tartoznak belőle az Énhez és mik a Nem-Énhez, így megmutatja minden ismeret látszatos lényegét és a tudomány mesterségességét. Egyúttal meghatározza a cselekvéshez viszonyított értékét. Ez a munka még koránt sincs mind elvégezve. De megtevésére, befejezésére nem SPENCER volt hivatva. Ő a tudomány századában, a tények nemzete közt csak az egységes tudományokra fordíthatta szemét; az ismeretet olyan meglevő változtathatatlan valaminek tekintette, amit haszontalan munka túlságosan elemezni. Általánosításai néhány végső fogalomra vezették, miket már tovább nem általánosíthatott, ilyenkor úgy érezte, hogy a megismerhetetlen sphynxszerű lényével áll szemben. Ezek voltak: a tér, idő, anyag, mozgás és erő. Hozzájuk számította még később az életet, mikor biológiájában (VI. A) elismerte, hogy róla való »magyarázataink végső eredményükben a megmagyarázhatatlannal állítanak bennünket szembe«, továbbá hogy »a lét ezen legbonyolultabb alakja bizonyos értelemben kétszeresen fölfoghatatlan.« Ezeket ő az abszolút valóság viszonylagos symbolumainak tartotta és relatív létezésükben nem kételkedett. Holott mélyebb ismeretelméleti vizsgálódás után kénytelen lett volna belátni, hogy a tér és idő subjectiv formák, az emberi tapasztalat alanyi föltételei, az anyag fogalma a tömeg szemléletéből és a tehetetlenség gondolatából, az erőé pedig a mozgás szemléletéből és a változás gondolatából keletkezik.

Hasonló módon származik az élet fogalma az alak szemléletéből és a célszerű cselekvés eszméjéből.

Anyag, – erő és élet az a három végső fogalom, melyeknek révén ismeretünk tudományos rendszerezése lehetséges és a világ formális egysége bennünk megvalósul. Igazában azonban ez az egység rajtunk kívül nincsen sehol, amint nincs anyag, erő és élet sem, hanem van kő, fa, vas, villamosság, mágnesség, élő lények: fű, ló, stb. Cselekvésünk ezekre a konkrét dolgokra és nem a fogalmakra vonatkozik. De az ismeret fogalmakból áll és így mesterséges vele együtt minden tudomány.

A természet valóságát a fogalmak nagyon halványan utánozzák. HEGEL, kinél magasabbra a fogalomalkotás művészetét aligha emelte valaki, azt mondja a *Phaenomenológiában*: »Ha szóval akarnám kifejezni, mi az a papír, amelyre írok, belesárgulhatna, el is porladhatna, még sem készülnék el vele és csakhamar be kellene ismernem, hogy az emberi beszéd lényege az általánosítás lévén, minden egyénben, akármilyen fajtához tartozzék is, van valami teljesen kifejezhetetlen.«

A XIX. század tudománya az anyag és erő segítségével magyarázta a tünetenyeket. A szellemi jelenségek világában is olyan törvényeket keresett, mint az anyagiban és ezt is az anyagi világhoz hasonló módon, analógia útján kísérelte megfejtetni. Ki abból a feltevésből indult, hogy a szellemi téren is olyan szigorúan determinált törvények vannak, mint az anyag és erő világában, aminek egyik következménye lett, hogy ennek az elveit arra szintén alkalmazta.

Jellemző, hogy a biológiát a physika és a chemia törvényeire építették, s az életjelenségeket az anyag és erő valami ismeretlen összetételének tekintették. SPENCER, mint látuk, rájött később, hogy ez a magyarázat alapos hibában szenved, mert az élet tünetenyei egészen más természetűek, mint az anyag és az erőéi, de akkor már rendszere készen volt. Az új biológiának még ma sincsenek feltétlenül megbízható alapjai,*) tehát fölfogásán alig is lett volna képes valamit módosítani. Százada az anyag állandóságának elve' után az erő állandóságának törvényével az exact tudományokat a tökéletesség magas fokára emelte, míg az élet tünetenyeinek megértését az utódokra hagyta. Ezért vette ő amazokat synthesisének alapjául és a fejlődés törvényének szavakba foglalásakor is reájuk szorítkozott, mint végső megértetőkre.

Alapelvei első kiadását BAER törvénye szerint írta meg,

*) E tekintetben bizonyára nem fog mindenki a cikk szerzőjével teljesen egyetérteni.

mikor mindinkább megerősödött benne az a meggyőződés, hogy a fejlődés folyamatában az egyneműnek különnevűvé válása csak mellékes kísérője az anyag egységesülésének és az erő veié egyenes arányban való szétszóródásának. Műve második kiadását már e szerint dolgozta át.

Evvel a fogalmazással SPENCER evolúciós hypothesis az anyag és az erő jelenségeit kifejező legáltalánosabb elv lett. Reájuk alig lehetne genialisabb magyarázatot találni. Bámulatos ez a feltevés, mely az astronomia és geológia tényeit megérteti. Bár sokszor érezzük túlságos általánosságát, s az örökös összetett fejlődés és bomlás nyomán lábunk alatt ingani érezzük a földet, még sem vonhatjuk meg csodálatunkat SPENCER HERBERT hatalmas encyclopaedikus elméjétől. Az anyag és erő korszakának classzikus emlék jele ez a rendszer.

De nem fojthatok el egy megjegyzést. A természetben levő élet jelenségeit analógiákkal magyarázni nem elégséges. Szeretem hinni, hogy a benne működő szellem fölötté áll az anyagnak és az erőnek, hiszen az élet igájába hajtja azokat. *Mens agit at molem*. S ha az anyag és az erő halhatatlan, annak kell lenni az életnek is. Itt van a jövő kutatási területe. Talán a czélszerű cselekvésben kell az élet lényegét keresnünk, amint az anyagét a tehetetlenségben, az erőt a mozgásban látjuk. Akkor hirdetnünk kell a cselekvés állandóságát, halhatatlanságát és meg kell jelölnünk majd ennek a történésnek folyamatát; SPENCER megjelölte az anyagét és az erőt. Ha ez a munka a spenceri törvény némi változtatás útján való megerősítésével, vagy kicserélésével kapcsolatban be lesz fejezve, készen van az egységes tudomány.

Utolsó művében (Facts and Comments) szomorúan panaszkolta el az agg gondolkodó, hogy sociologiai következtései nem váltak be és az erkölcsi cselekvést sem sikerült utilitaristikus elveivel megmagyarázni. Nem tudta megértetni azt az erkölcsi odaadást, mely a hasznossági szempontok mellőzésével egy eszményi cél szolgálatába szegődik. A hiba ott keresendő, hogy ő, aki szívesen vallotta a megismerhetetlen *szellemi* természetét, itt számba se vette az élet mysteriumát, a szellemi létezését. Ha ennek hatalmát számba veszi, talán nem lesz annyira determinista, a »laissez faire« -t is elhagyja, de helyesebb erkölcsi következtetésekre jut.

SPENCER HERBERT-től nem lehet megtagadni a képzelő erőt. Az evolúció hypothesis nem mindenütt bizonyítható tényekkel. Ilyenkor az űrt feltevésekkel pótolja, vagy – különösen a sociológiában – egy jó csomó igen különböző tényleges társadalom állapotaiból állítja össze az eszményi társadalmi fejlődés képét. Igazi magyarázó és érteni vágyó természete ezt a logikai hibát megengedte.

Már a szülői háznál atyjától tanulta a synthetikus magyarázat keresését, mikor ez örökösen az eltérő tünetek közös okára hívta fel figyelmét. Talán ezért lett ő kitűnő tudományos elme, kit óriási kiterjedésű ismeretei is segítettek a synthesisben. Rendszere szintén tudomány: a tudományok százada munkásságának összefoglalása.

Tudós ő, de nem philosophus a szó continensi értelmében. Az igazi philosophus nem psychologizál, mint az angolok hajlandók hinni, hanem intuitióval látja az emberi tudás részeit és egymáshoz kapcsolódásukat. PIATON és KANT, a legnagyobbak, a nagy költők szellemi rokonai, SPENCER pedig a synthetikus tudományos elme eddigé legmagasabb rangú képviselője.

Végül kénytelen vagyok pár szóval a fordítás éktelen magyarságát megemlíteni. Pongyola mondatai, a harmadik személyű birtokos névmás fölösleges használata (pl. SPENCER az ő művében) és egyéb magyartalanságai éppen ellenkező erény az eredeti egyszerű, világos és jó angolsága val. Kár, hogy a két fordító közül egyik sem philosophus, különben a .transcendens helyett nem volna transcendentális írva, mert a kettő között ég és föld a különbség. Az előszónak meg a legelső sora is kész bosszankodás, t. i. ott SPENCER HENRIK-ről van szó.

Nagy József.

A várnák társadalmi értéke.

(Bouglé: Essais sur le régime des castes. Paris, Alcan 1909.)

A »L'année sociologique« az analysisek tíz köte után BOUGLÉ könyvével kezdi meg a synthesis munkáját. Benne tehát a DURKHEIM-féle positiv sociológiának egyik újabb eredményét üdvözölhetjük. Szerzőnk szerint a kasztok uralmát három vonás jellemzi: öröklődő specialisatio, hierarchia s egymás között való kölcsönös idegenkedés. Ha e tulajdonságok mindegyike kisebb-nagyobb mértékben minden társadalomban föltalálható: a maga teljességében csak Indiában jelentkezhetik. Itt, ha van is némi mozgékonyosság, az ősök foglalkozásához való ragaszkodás szent kötelesség; új mesterségek új kasztokat képeznek. A hierarchia nagyon szigorú; első a brahmanok kasztja, a többiek rangja attól függ, hogy mily viszonyban állnak a brahmanokhoz. Végre a kasztok közötti

idegenkedés jele, hogy egy kasztbeli sosem étkezik egy másik kasztbeli jelenlétében s hogy a kaszton felül szigorú endogámia kötelező. Egyébként ezer számra vannak kasztok s egybeolvadás sohasem fordul elő. Ennek a társadalmi rendszernek tanulmányozása tehát nagy érdekléssel bír, mert mintegy synthesise azoknak az elemeknek, a melyek másutt szétszórva találhatók.

Honnan ered a kaszt-rendszer? Az a vélemény, hogy a brahmanok mesterséges alkotása, ma már alig tartható fenn. DAHLMANN megkísérté a czéhekből levezetni: az ipari munka megosztásából származó czéh megkövesedése a kaszt. De a materialista magyarázattal szemben áll a tény, hogy ugyanazon kasztbeliek sokszor különböző foglalkozást űznek. Másrészt már a középkori czéhek sem magyarázhatók tisztán gazdasági okokból: bennök föltalálhatók a »család« vallásos hagyományai. Még kevésbé érthető tehát, hogy tisztán gazdasági okok, a mesterségek szerint való specialisatio a kasztok merevségét képes lett volna létrehozni. A hierarchia meg éppen magyarázat nélkül marad; a brahman tekintélyét alig lehet anyagi okokra visszavezetni. Itt nyilván vallásos okok játszák a főszerepet. Valószínűbb SENART elmélete, hogy a kaszt az Árja-családból származik. De megjegyezzük, hogy azok a tulajdonságok, amelyeket SENART csak az Árjáknál vél föltalálni, úgy a táplálkozás rítusai, mint az endogámia (tribusra értve) általános társadalmi jelenségek. A kasztot tehát *a családból* származtatjuk, mely alatt rokonok tágabb értelemben vett csoportját értjük. Nem egy Gens-ből ered (amely exogamikus), hanem több Gens összetétele. A brahman tekintélye egyfelől az Árja-vér prestige, de főként funkciójukból ered: a primitív ember. előtt nyilván igen nagy az áldozat fontossága s mindazok, a kik azt végzik, szentek, »tabu«-k lesznek.

A kasztok egymásba olvadását tehát a primitív család zárt vallásos cultusa akadályozza meg, a brahmanok uralmát pedig az áldozat mysticus hatásainak tisztelete biztosítja.

A legbonyolultabb szerkezetű társadalmak keresztül mentek ezen a fejlődési fokon: eredetileg mind egymás mellé helyezett kis csoportokból állottak, amelyeknek belső cohaesioját a vallás biztosította, egyszersmind megakadályozva a csoportok egymás között való cohaesioját. De a többi társadalomra nézve a helyzet csak átmeneti volt: a hindu civilisatiót éppen a sociális fejlődésben való eme megakadás jellemzi. A jogban, gazdasági életben, irodalomban e megakadás mindeütt fölismerhető.

Régibb történetírók India történetét egyhangúnak tüntették fel. Valósággal azonban e föld sem volt híján a politikai és vallásos élelenségnek. A vallásos mozgalmak éppen

gyakorik voltak: a hindu nem türelmetlen, vallását nem is annyira a dogmáknak, mint inkább a kaszt szabályainak való engedelmesség állapítja meg. Új felekezetek keletkeznek, föllépnek a kiváltságok ellen, de végül kénytelenek meghódolni a kaszturalom ősi nyomásának s maguk is újabb kasztá jegezesednek. India hagyományait a budhista forradalom sem volt képes megváltoztatni. Budha az egyenlőséget hirdette, de e mozgalom a nyugati demokratikus forradalmakhoz nem hasonlítható. Kezdetben mint az előkelők sectája jelentkezik, akiket új, a kasztokon kívül álló közösségbe gyűjt össze. De az által, hogy híveit kivonta a társadalmi életből, hogy pessimismusával érzéketlenné tette őket a földi események iránt: a világi élet szabályait érintetlenül hagyta s ezek továbbra is érvényben maradtak a világi életet élők fölött. Sőt a kasztok uralma a budhismusra is rányomta bélyegét: elfogadtatta ezzel a KARMAN tanát, amely szerint mindenki olyan helyzetet foglal el az életben, amilyen őt régebbi létezéseiben elkövetett hibáiért és erényeiért megilleti. Ez a bölcelet pedig szentesíti az egyenlőtlenséget. Így hangzott egybe a budhismus a kaszturalommal.

Az angolok sem sokat változtattak a dolgon. Különbösen is elvők, hogy a meghódított népek civilisatióját érintetlenül hagyják. Mégis az ipar versenye kikezdté az öröklődő specialisation másrészt a kölcsönös idegenkedés tán némileg enyhül a nemzeti egység érzelmének kialakulásával. Viszont a kasztok alosztálya tovább tart: a lakóhely, a szerszám, egy szokás megváltoztatása elég ahhoz, hogy új kasztok létesüljenek. Más ilyen csoportok a mesalliance-okból erednek. A hierarchia virágzik, a brahman első rangja mindenütt el van ismervé. Ám gyakrabban fordul elő, hogy előkelő kasztok férflai alacsonyabb rangú nőt vesznek el (hypergamia), másfelől azonban ez a szokás régi hagyományokat: az özvegyek férjhezmenésének tilalmát s a korai házasságok szokását erősíti meg, mert a családok sietnek elhelyezni leányaikat, a kikre a szigorú endogámia továbbra is fennáll, vagyis alacsonyabb sorsú férfihoz nem mehetnek.

A kasztok uralma, úgy látszik, biztosította, hogy a fajok megőrizték eredeti rangjukat; az anthroposociologia tétele, hogy a társadalmi funkcióknak és a természetes faj szerint való rangnak össze kell esnie, itt jó érvtet találhat. Tényleg RISLEY mérései e tételnek kedvezni látszottak. De későbbi kutatások semmiféle összefüggést nem tudtak találni a physikum és a socialis helyzet között. A specialisatiohoz való hajlamot is sokkal inkább magyarázza a környezet, mint az átöröklés. A »fajok thesise« továbbá is valószínűtlen marad.

A hindu jogon a kaszturalom bélyege könnyen fölismerhető. A repressiv törvények nagy többségben vannak a restitu-

tivek fölött, sőt a tisztára restutiv sanctio fogalma nem is bontakozott ki. A jogot mindenütt át meg át szövi a vallás. Természetes, hogy törvény előtti egyenlőségről szó sem lehet ebben a világban. A jog fentartása a papi osztály feladata. Ezek alatt a jog bizonyos evolution ment keresztül. A büntetés legelső formája a családonként való bosszúállás. Később a sértett csoport helyébe a brahman lép, az ő kezébe jut a wergeld. Viszont a vétkes egyén és a csoport solidaritása megszűnik. így szorul háttérbe a vallásos családjoga vallásos közjoggal szemben, a collectiv felelőség helyet ad az egyéni- nek. Érdekes, hogy a brahmanok e változást végrehajtották anélkül, hogy a régi családi kereteket összetörték vagy egymásba olvasztották volna. A kaszturalom a jogot a barbárság fölé emelte, de ezen a fokon megakadt. A »polis«-t India nem ismeri. A brahmanok nagy hatalmát a jog terén ismét türelmességük magyarázza; nagy helyet engedtek a helyi jogszokásoknak. Hogy a büntetés oly föltétlenül szigorú, azt a kasztok alacsony társadalmi typusa magyarázza. Ez elemi csoportok közötti viszonyt egy nagy, erős collectiv érzélem fejezi ki: magának a kaszturalomnak tisztelete. Mondhatnánk, hogy a hinduk hazafisága a kaszturalom tisztelete: »valóságga teszik a paradoxont, hogy csak annak a cultusában tudnak egygyé lenni, ami őket megosztja«.

A gazdasági életben is meglátszik a kasztok hatása. A fogyasztásban táplálkozási tabuk akadályozzák a szabad fejlődést. A házassággal járó, kötelező nagy kiadások sok családot teljes romlásba döntenek. A mi a termelést illeti: a munkamegosztásnak csak legegyszerűbb formáját, a mester- ségek szerint való elkülönítést ismerik. Az egyén képességei a hivatás megválasztásánál nem jönnek tekintetbe. Olyan munkabeosztás ez, melyet DURKHEIM »kényszerített«-nek nevez. A vallás és fejlődés útjában áll: sok szerszám, tabu, az újítás tilos. Nincs szabadverseny. A kaszturalom útjában áll annak is, hogy a »mechanicus solidaritást« a munkamegosztással járó »organikus solidaritás« váltsa föl. Az egységes gazdasági élet lehetetlen. Városok nincsenek. A »zárt gazdaság« stádiuma alig van túlhaladva. A kereskedelmi jog sem képes magát a vallástól függetleníteni. Itt is, mint mindenütt, Indiát a fejlődésben való megakadás jellemzi.

Ugyanezt mondhatjuk az irodalomról. Az irodalmi termékek nagy része szertartáskönyv, meditáció, kommentár. Még az epos is inkább a brahman eszményt, mint a feudalismust szolgálja. A drámának távolról sincs az a szerepe, mint Görög- országban, cselekvénye alig van, a nézőkben nem kelt emotiót. Azok a műfajok viszont, a melyek élénk, buzgó társadalmi életet kívannak, történetírás, az ékesszólás, a lyrismus nem fejlődhetek ki soha a kasztok országában.

Nagy Dénes.

Társadalmi politika.

Az olasz-magyar munkásbalesetbiztosítási egyezményről.

A nemzetközi munkásbalesetbiztosítási egyezmények sorozatában kiváló figyelmet érdemel az olasz-magyar egyezmény, amelynek a két kormány által egyetértőleg elfogadott szövege törvényhozási tárgyalásra vár. Olaszországban az egyezményt a napi lapok közlése szerint már a törvényhozás elé terjesztették.

Általános munkásjóléti szempontból értékes ez az egyezmény, mert a nemzetközi munkásbiztosítás területét jelentékenyen kiszélesbíti; nekünk magyaroknak annyiban különösen érdekes is, mert ez az első ilyenmű nemzetközi szerződés, amelyet a magyar állam kötött. Ama statisztikailag bizonyított tény következtében, amely szerint hazánk területén jelentékenyen több olasz honos munkás dolgozik, mint magyar honos Olaszországban, el kell ismernünk, hogy az egyezmény megkötése inkább utóbbinak állott érdekében, mint nekünk. Ez a körülmény azonban csak növeli kereskedelmi kormányunk érdemét, mert azt bizonyítja, hogy a kicsinyes szemponton túl, meglátva a munkásbiztosítási egyezményekhez fűződő egyetemes munkásjóléti érdeket, az egyezmény létrejöttét saját hatáskörében maga is lehetővé tette.

Másrészt azonban nem lehet azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy Olaszországnak az egyezményhez fűződő érdeke megszűnik oly túlnyomónak látszani, ha szem előtt tartjuk, hogy a magyar területen foglalkozó olasz munkások nagyrészt bányamunkások; a mi bányatársládáink alapszabályai ugyanis általában eddig sem tettek különbséget magyar és külföldi honosok között.

Az egyezmény Magyarország és Olaszország között teljes viszonyosságot állapít meg. Ehhez képest nem csak azt az előnyt nyújtja, hogy a két állam egyikének olyan honosai, akiket a másik államnak területén biztosításra kötelezett üzemben baleset ér, éppen olyan elbánásban részesülnek, mint az illető államnak saját honosai, hanem az egyenlő elbánást kiterjeszti az egyezmény az üzemi baleset következtében elhalt biztosítottak összes hozzátartozóira is, akik az illető állam törvényei szerint, az elhalttal való rokonságuknál fogva utána baleseti kártalanításra igényjogosultak; kiterjeszti pedig az egyenlő elbánást a hozzátartozókra, tekintet nélkül arra, hogy az üzemi baleset idején, vagy bármikor is annak az államnak területén tartózkodtak-e, amelynek területén a baleset történt. A viszonyosság teljességéhez tartozik az is, hogy a biztosított

sérült kártalanítási igényének minden hátránya nélkül visszatérhet hazájába.

Mindenesetre olyan mértéke ez a viszonosságnak, amely bizonyos tekintetben előnyösebb helyzetbe hozza a mi jogunk szempontjából az olasz honost, mint a magyart. Munkás-balesetbiztosítási törvényünk szerint ugyanis a magyar honos sérült külföldre távozása esetén a nálunk szenvedett balesete után járadékot nem élvezhet és a visszatartott járadékrészleteket csak abban az esetben kapja meg, ha három hónapon belül állandó tartózkodásra visszatér. Az olasz honos sérültnek járadékigényét ellenben az ő külföldre távozása csak akkor függeszti fel, ha nem saját hazájába, hanem más külföldi területre távozik.

Gyakorlati példával megvilágítva, akként áll a dolog, hogy a magyar területen üzemi balesetet szenvedett olasz honos addig, a míg Magyarország területén tartózkodik, éppen úgy élvezi a járadékot, mint vele együtt balesetet szenvedett magyar honos munkatársa. Ha mindketten Olaszországba távoznak, az olasz honos tovább is kapja a járadékot, ellenben a magyar honosnak járadéka szünetel és ha három hónapon belül hazájába vissza nem tér, a vissza tartott részleteket végleg elveszti. Végül mind az olasz, mind a magyar honos sérült járadéka egyképpen szünetel, ha a magyar állam területéről valamely harmadik külföldi állam területére távoznak.

Van az egyezménynek olyan pontja is, amely az eddig létrejött munkásbiztosítási nemzetközi egyezményekben elfogadott kereten túl kiterjeszti a viszonosság jogkedvezményét. Az egyezmény ugyanis bizonyos esetekben balesetbiztosítást nyújt olyan baleset esetére is, amely a szerződő állam területén kívül érte a két államnak valamely honosát.

Ez az eset az, amidőn a két szerződő állam valamelyikének területén székhelylyel vagy állandó képviselőséggel bíró vállalat biztosításra kötelezett üzemében szolgálatot tevő olyan munkást, aki a két állam egyikének honosa, a két állam területén kívül ér üzemi baleset; erre a viszonosság alapján nyújtandó baleseti kártalanítás szintén kiterjed, kivéve azt az esetet, amidőn az ilyen munkásra annak az államnak balesetbiztosítási törvénye nyer alkalmazást, amelynek területén őt a baleset érte.

Ez az egyezményi pont kiterjesztését foglalja magában a magyar törvény ama rendelkezésének, amely a balesetbiztosítást megállapította a magyar honosra abban az esetben is, ha a belföldi üzem szolgálatában külföldön érte őt baleset. Az egyezmény alapján most már ugyanez az elv az olasz honosokra is kiterjed és viszont kiterjed az olaszországi üzemek által külföldön foglalkoztatott magyar honosokra is.

Gyakorlati példán megvilágítva a szabályt, az eredmény következőképpen jelentkezik:

Valamely magyar villamosági gyár egyik oroszországi város villanyvilágítási berendezését elkészítette és felszereli. A munkát kiküldött mérnökök és szerelők vezetik; utóbbiak között olasz honos is van. Üzemi baleset következtében az egyik magyar és az olasz szerelő állandó jellegű munka-képességcsökkenést okozó sérülést szenvednek. A Magyar biztosítási szervezet ilyen esetben a magyar szerelőt a törvény szerint, az olaszt pedig az egyezmény szerint járadékban részesíteni köteles.

Mind ezekből kitűnik, hogy a magyar-olasz egyezmény a munkásbiztosításnak nemzetközi irányban való kiterjesztését a biztosítottak körére nézve oly széles mederben teljesíti, hogy ebben a tekintetben a hasonló tárgyú nemzetközi előző egyezményekhez képest magasabb, mert egyetemesebb színvonalra emelkedett.

Az egyezmény rendelkezéseinek végrehajtását több eljárási szabálylyal igyekszik biztosítani.

Így a két állam egyikének az a hatósága, amely a másik állam honosát ért üzemi balesetre nézve a baleseti vizsgálatot foganatosítja, köteles az erről felvett jegyzőkönyv másolatát a vizsgálat befejezésétől számított nyolcz napon belül a másik állam ama konzuli hatóságának megküldeni, amely a baleset színhelye szerint illetékes. Kötelesek továbbá a két állam illetékes hatóságai a másik állam konzulátusainak megkeresésére közreműködni annak megállapításánál, hogy a területükön lakó olyan egyéneknél, akik a másik állam biztosítási szervezete részéről járadékot élveznek, fennállanak-e még azok a feltételek, a melyektől a járadék élvezete függ és hogy nem állottak-e be olyan újabb körülmények, a melyek a járadék nagyságát befolyásolják. E szerint az Olaszországba hazatért olasz járadékos állapotát az osztrák-magyar konzulátus megkeresése alapján köteles lesz az olasz hatóság megvizsgáltatni, különösen annak megállapítása céljából, hogy munkaképessége időközben nem állott-e teljesen helyre, vagy nem javult-e annyira, hogy járadékát leszállítani lehessen, vagy nem rosszabodott-e oly mérvben, hogy járadékát fel kell emelni.

A hatósági jogsegély mellett az illető járadékosok saját magatartásukkal is alkalmazkodni tartoznak annak az intézetnek szabályaihoz, a melytől a járadékot kapják. Ezeket a szabályokat tehát a magyar állam területén kívül tartózkodó és a magyar biztosítási szervezettől járadékot élvező olasz honosokra vonatkozólag a budapesti és a zágrábi országos munkásbetegsegélyző és balesetbiztosító pénztárak fogják megállapítani; viszont az olasz állam területén kívül tartózkodó és az olasz biztosítási szervezettől járadékot húzó-

honosokra vonatkozólag a »Munkásokat rokkantság és aggkór esetére biztosító olasz nemzeti pénztár« állapítja meg mihez-tartásuk szabályait.

E biztosítási szervezeteknek az egyezményben biztosított iogok megvalósításánál nevezetes szerepe jut.

A hasonló tárgyban Franciaország és Olaszország között 1906. évi június 9. napján létrejött egyezmény mintájára ugyanis a magyar-olasz egyezmény is akként rendelkezik, hogy a nevezett olasz pénztár abban az esetben, ha az olasz törvény értelmében valamely Magyarországon lakó magyar honosnak járadékot köteles fizetni, megválthatja ebbeli kötelezettségét azzal, hogy az illetékes magyarországi pénztárnak megfizeti azt a tőkét, a mely a befizetés napján és az utóbbi pénztár díjszabása szerint az Illető járadéknak megfelel. Viszont az illetékes magyarországi pénztár, amely a magyar törvény értelmében járadékot köteles fizetni valamely Olaszországban lakó olasz honosnak szintén megválthatja ezt a kötelezettségét azzal, hogy az olasz pénztárnak megfizeti azt a tőkét, amely a befizetés napján és az olasz pénztár díjszabása szerint megfelel az illető járadéknak.

Ezekben az esetekben a két pénztár által egyetértőleg megállapítandó feltételek és szabályok szerint az a pénztár teljesíti a további járadékfizetést, amelyre a másik pénztár e kötelezettséget a járadék tőkeértékének megfizetésével át-hárította.

A járadékfizetési kötelezettség ily módon való megváltásának esetén kívül is megbízhatják egymást az olasz, illetve az illetékes magyarországi pénztárak kölcsönösen, hogy az olasz törvény alapján Magyarországon lakó magyar honosok részére, illetőleg a magyar törvény alapján Olaszországban lakó honosok részére lejáró járadékrészleteket egymás helyett kölcsönösen kifizessék, a pénztárak által egyetértőleg megállapítandó feltételek és szabályok szerint.

Az egyezmény teljes viszonyosságot nyújt a illeték- és bélyegmentesség, valamint minden egyéb kincstári kedvezmény tekintetében is.

Az egyezmény a megerősítő okiratok kicserélésének napját követő harminczadik napon lép hatályba; azonban a kölcsönösen biztosítottak körére, valamint a kincstári illetéki kedvezményekre vonatkozó megállapodás az 1908. évi július 1. napjától kezdve visszaható erővel lett felruházva.

Az egyezmény legalább hét évig hatályban marad. Ezen az időn túl az egyezmény hatálya előzetes felmondással megszüntethető. Felmondás esetén az egyezmény hatálya a felmondást követő év december havának 31. napján szűnik meg, azonban ezen túl is korlátlanul alkalmazást nyer az egyezmény azokra az igényekre nézve, amelyek megilletik

az üzemi baleset által sújtott biztosítottakat és igényjogosult hozzátartozóikat a nevezett pénztárakkal szemben azokból az üzemi balesetektől kifolyólag, amelyek a felmondást követő év december havának 31. napjáig előfordultak.

Végül gondoskodik az egyezmény arról is, hogy a magyarázata és alkalmazási körül a két állam között felmerülő viták, a két állam bármelyikének kívánságára, választott bíróság útján eldöntessenek; egyszersmind intézkedik az erre rendelt választott bíróság szervezetéről, ügyrendjéről, személyi és dologi szükségleteiről és a két állam hatóságai által e bíróságnak nyújtandó jogsegélyről is.

Ha e nemzetközi egyezményt a maga egészében méltatjuk, örömmel megállapíthatjuk, hogy az a nagy óvatosság, amely a magyar törvényhozást vezérelte, amidőn a balesetbiztosítás tekintetében a külföldieknek a magyar honosokkal való egyenlő elbánásban részesítését elvben mellőzte és csak viszonyosság fennállása esetére biztosította, a magyar állam területén most már jórészt elméleti jelentőségűvé vált. Ez az egyezmény ugyanis az olasz honosoknak nyújtja a balesetbiztosítás kedvezményét; az osztrák honosokra nézve a viszonyosság fennállását a bírósági gyakorlat (M. kir. állami munkásbiztosítási hivatal bírói tanácsainak 11. sz. elvi határozata) elismerte; a román, szerb és bolgár honosokra a viszonyosságot a kereskedelemügyi minster törvényes jogkörében rendeleti úton kiterjesztette.

Ha még a német birodalommal szemben a remélhető megegyezés létesülne a munkásbiztosítási viszonyosság tárgyában, úgy csaknem teljes volna a magyar állam területén veszélyes üzemekben alkalmazott munkásoknak és illetőleg az ebben érdekelt külföldi honosoknak baleset esetére való biztosítása. Magyarország ilyenképen, bár részletekben és nem egységes szerződéssel, de csaknem teljesen meg fogja valósítani a nemzetközi munkásvédelmi egyesület 1906. évben Baselen megtartott negyedik közgyűlésének azt az óhaját, amely szerint minden kormány, amely még nem fogadta el azt az elvet, hogy a belföldi honosok és a külföldiek munkásbiztosítási szempontból egyenlő elbánásban részesítendőek, kezdeményezzen ennek az elvnek megfelelő törvényhozási intézkedéseket. Ez a legjobb út az általános nemzetközi szabályozás létesítésének előkészítésére.

Pap Géza.

Társadalmi mozgalmak.

A cselédkérdés.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület a múlt év tavaszán április hó 23. és 24-én, a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségével egyetemben beható tanácskozás tárgyává tette a cselédkérdést.*) Az emez értekezéslet, valamint általában a cselédkérdés iránt mutatkozott jelentékeny érdeklődésre való tekintettel, másrészt azért is, mert e kérdés, mint egyik fontos társadalmi kérdésünk megérdemli, hogy állandóan figyelemmel kísérjük, az alábbiakban beszámolunk annak alakulásában beállt két újabb lépésről.

A Katholikus Háziasszonyok Szövetségében KÁROLYI LÁSZLÓNÉ GRÓFNÉ foglalkozott az 1909. évi november hó 17-én tartott gyűlésen a cselédkérdéssel az alábbi megnyitóbeszéde keretében:

»*Hölgyeim és Uraim!* A cselédkérdésről óhajtván szólni, engedjék meg, hogy röviden jelezzem annak szövetségünkkel való kapcsolatát.

Már évek sora óta széleskörű és áldásos tevékenységet fejt ki a katolikus nővédő egyesület, melyet elnöke egyenesen abból a célból alapított, hogy ez a nővédő egyesület feladatainak különösen egyikét, a háziasszonyok és cselédosztály helyzetének, valamint egymáshoz való viszonyának javítását fokozottabb és behatóbb gonddal ápolhassa. A katolikus háziasszonyok szövetsége ekként egy külön alapszabályokkal bíró külön intézmény, mely kapcsolatban maradt a nővédő egyesülettel mint testvéregyesülettel, elfogadván annak egyházi felügyelőségét. Emez összefüggés fentartása, valamint céljaik közel rokonsága folytán válik lehetővé, hogy eme két szervezet egymást támogassa ama törekvésben, hogy a keresztény alapon való sociális haladás útjának kiépítésében minél többen teljesíthessék kötelességüket a társadalommal szemben.

Mert, mint LE PLAY-nek, a kiváló sociologusnak egyik tanítványa, oly helyesen és szépen mondja, mindenkinek vannak sociális kötelességei, és mindenkinek szegénynek, gazdagnak egyaránt van alkalmá is, hogy ezeket a kötelességeket teljesítse. Kétségtelen, hogy ezek legin-

*) V. ö. Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1909-ki évf. 511., 522. old.

kább kötelezők azokra, akiket a sors akár szellemi, akár anyagi, akár társadalmi előnyökben részesített. Privilegiumok ezek, melyeket szociális munkával kell megváltani és rosszabb sorsban lévő társainkkal szemben az által megbocsáttatni, hogy ezekből az előnyökből nekik is juttatunk. A szegények gyűlölete néha csak felelet, a nyomor felelete, a felsőbb osztályok közömbösségére. A szenvedő egoizmus sokszor csak visszhangja az élvező egoizmusnak. Az előbbi talán megbocsáthatóbb.

Sok ember pénzzel gondolja leróhatni szociális kötelességeit, pedig pénzzel csak kiélesítjük az osztályok közötti különbséget és sokszor csak sértünk, megalázunk. Nemcsak az erszényünket kell kitárni, de szívünket is; könyöradományokkal együtt szeretetet is kell osztogatnunk.

Egy egész program van ebben a néhány sorban, melyből a szeretet, türelem és megértés isteni mesterének tanítása visszhangzik felénk most két évezred múlva. Kövessük ennek a tanításnak szellemét, kivéven részünket a munkából azon a terén, amelyen a helyzet javítása leginkább függ tőlünk háziasszonyoktól. Ez pedig a cselédkérdés.

Társadalmi viszonyaink minden megfigyelője kénytelen szinte véleménykülönbség nélkül megállapítani azt a tényt, hogy a háziasszonyok és a cselédek közötti viszony különösen a városi háztartásoknál az utóbbi évtizedekben rohamosan és egyre romlik és az úgynevezett cselédkérdés társadalmi kérdéseink egyik legégetőbbjévé vált. Olyan háziasszonyt, aki hosszabb időn át elmondhatja, hogy meg van elégedve cselédjével, szinte csodaképen emlegetnek egymás között ismerősei és megegyeznek abban, hogy vagy neki, vagy cselédjének rendkívüli tulajdonságai vannak, vagy igen szerencsés körülmények, meg esetleg a háziasszony nagyfokú elnézése teszik ezt az irigyelt állapotot lehetővé. De hát ez elenyészően kicsiny kivétel. A háziasszonyok túlnyomó többségénél állandó a panasz, hogy nincs már rendes cseléd és az úgynevezett cseléd-miseria veszélyezteteti immár a háztartás békéjét és rendjét. Hogy a cselédek viszont mindenért a háziasszonyokat okolják, azt talán nem is kell külön említeni.

Nézzük már meg most a kérdést közelebbről. Általános a háziasszonyok részéről a panasz, hogy a cseléd bére egyre magasabb lesz, munkája egyre kevesebb. Egyre több lesz az igénye és egyre kevesebb az, amit nyújt. Amit ezelőtt a cseléd magától is elvégzett, azt ma követelésre sem teszi meg. Dolgozni pedig részint nem tud, részint nem akar. És végül legszomorúbb az a nem is anyagiakra, hanem erkölcsiakra irányuló panasz, hogy a legtöbb cseléd a legjobb bánásmód mellett is teljesen idegen marad a házban, ritkán érez a családdal. Szolgálatát csak üzleti szempontból veszi és

úrnőjének ritkán igazi segítőtársa, hanem többnyire egy teljesen idegen, sokszor ellenséges – indulatú személy.

Viszont a cseléd panaszkodik munkájának túlságos kiszákmányolásáról, hogy kénytelen egész napját sokszor nehéz munkában eltölteni és maga számára az egy vasárnapi kimenőn kívül nincs semmi szabad ideje. Hogy fizetése a mai kor igényeihez és más, órához kötött munkások fizetéséhez képest még mindig elég csekély, hogy teljesen ki van szolgáltatva gazdái tetszés szerinti bánásmódjának és hog}/emellett sem betegség, sem munkaképtelenség esetére nincsen biztosítva.

Tény az, hogy a gyári munkások, ipari és kereskedelmi alkalmazottak a cselédekkel szemben előnyben vannak, mert Ők a végzett munkáért gyors, kézzelfogható hasznot látnak. Továbbá meghatározott munkakörük van és a munkaszünet idejét tetszés szerint élvezhetik. Ezeken kívül részükre több állami, valamint magán jóléti intézmény szerveztetett már, míg a cseléd-osztály érdekében még eddig alig történt valami. Ők reá vannak utalva gazdáik esetleges jószívűségére, amely természetesen ha megvan is csak egyes esetre teszi kedvezőbbé a helyzetet, de nem hat ki az egész osztályra.

Szóval, mint látjuk, panasz mind a két részről van és egyiket sem mondhatjuk indokolatlannak. Keressük már most ennek az áldatlan helyzetnek az okait.

A mai szomorú cselédviszonyoknak szerintem sem nem a háziasszonyok zsarnoksága, sem nem a cselédek megbízhatatlansága és rosszasága az oka, hanem a múlt század folyamán nagy mértékben megváltozott politikai és kulturális viszonyok. Valaha a cseléd sorsa hozzá volt kötve uráéhoz. Parancsolója volt az, sőt bírója is, de egyúttal legfőbb támaszba, gyámolítója bajaiában, eltartója öregségében. A múlt század hatalmas liberális fellendülése, amely a legnemesebb indulattól eltelve, egyenlő jogúvá tette az ország minden lakosát, nagyot változtatott e helyzeten. Lassanként rászoktatta a cselédet, hogy ő a gazdájával egyenjogú szerződő fél, akiknek immár kölcsönösen vannak egymással szemben jogaik és kötelességeik és ezzel azután a társadalmi helyzeténél fogva legkevésbé művelt, legkevésbé önálló osztályt átadták saját sorsának. Így vesztette el a cselédség még gyermekkorában a vezető kezét anélkül, hogy újat kapott volna helyette. Azóta tétovázók lépései. Nem tudja, barátot vagy ellenséget lásson-e gazdájában. Nem egyszer követi azt a kezét, mely romlásba vezet és küzd az ellen, amely gyámolítani szeretné. Innen a bizalmatlanság gazdáival és a közösség-érzésének hiánya a családdal szemben, mely azután természet-szerűleg a család részéről is bizalmatlanságra vezet.

A másik főokát a viszony megromlásának a cultura roha-

mos emelkedésében, különösen a technika vívmányaiban látom, amelyek úgyszólván csak úgy rendelkezésre állanak a cselédnek, mint a gazdájának. A posta és a sürgönydrót meghozza a távol országokból, sőt tengeren túlról a híreket, a mindig megcsodált külföldi jólétről, sőt meghozza a kivándorlóit hozzátartozók csalogató pénzét is. A nagy gőzösök pedig elviszik máshová a szegény népet, ha itt nincs megelégedve sorsával. Már pedig itt nincs megelégedve. Ezelőtt közmondás volt, hogy mindenütt jó, de legjobb otthon. Ma pedig mást sem hallani, mint, hogy mindenütt jobb, mint odahaza, az azelőtt többé-kevésbé helyhez kötött szegény néposztály szinte elkábulva az új szabadságtól, kereste az alkalmat, hogy annak előnyeiben részesüljön. A távolságok megszűnése megszüntette a türelmet és alkalmazkodást a cselédség részéről. Ha itt nem jó, menjünk odább.

És végül egyik legfőbb okát az igények általános túlhajtásában, az anyagi képességeken túlmenő életmódban, valamint a látszat hajhászásában látom. Ez pedig megvan úgyszólván különbség nélkül minden társadalmi osztálynál. Azelőtt az életmód mindig bizonyos arányban állott a vagyoni viszonyokkal. Volt akkor is gazdagság és szegénység. Volt pazarlás is, de nem volt meg az a részint hajlamból, részint társadalmi kényszerből űzött csaknem általános csalás a látszattal, amely ma az embert lépten-nyomon megteveszti. Nem volt meg az, hogy egész életén át a jómódút játssza, vagy legyen kénytelen játszani az, akit erre vagyoni viszonyai nem képesítenek. Ezelőtt a módja felett élő embert megvetették. Ma az szinte elengedhetetlen feltétele az érvényesülésnek. Többnek látszani tudni, mint amik vagyunk, ez ama jelige, amelyre megnyílnak a siker kapui. Az irrealitás épp úgy meglátszik az urak életmódjában, mint az alsóbb néposztályében. Ezelőtt egyszerű ruházat mellett az otthonban, a gazdaságban a jólét ezer jele. Ma pedig a fényűzés a viseletben igyekszik kendőzni az otthoni szükség szomorú képét. Így lesznek a követelmények a háztartáson belül is egyre nagyobbak, a mód kielégítésükre pedig egyre kisebb. A cseléd nem bírja kielégíteni gazdáji igényeit, ezek meg a cselédét. Az okot pedig mindegyik a másikban keresi.

Íme, láttuk, hogy tényleg bajok vannak a cselédkérdés körül. Láttuk azokat a nem mindig felszínen fekvő okokat, amelyek a gazda és cseléd viszonyának megromlására vezetnek. Keressük tehát mi háziasszonyok, akiket a kérdés közelebbről érint, azokat az eszközöket, amelyekkel az ismertett bajok orvosolhatók.

Erre vonatkozólag különböző háziasszonyok különbözőképp vélekednek. Némely háziasszony azt tartja, hogy neki nem kell foglalkozni a kérdéssel általánosságban, mert hisz ő jól bánik cse-

lédjeivel. Sehol sincsen cselédnek oly jó dolga, mint nála. Evvel azután eleget tesz lelkiismeretének. Nem vonom kétségbe, hogy sok olyan jószívű hölgy van, sőt tényleg ismerek is ilyeneket nagy számmal, de avval, hogy egyes háziasszony egyes cseléddel jól bánik, ezt bajában segíti, azzal még nincs megoldva a cselédkérdés, mert ha egyes háziasszony cselédjét betegségében ápolja, esetleg öreg szüleit támogatja, gyermekeit neveli, az csak caritative cselekszik, ami nincs mindenkinek módjában. Ennek erkölcsi értékét nem akarom kétségbe vonni, de nem szabad azt egyjelentőségűnek venni a socialis működéssel, amelytől sokban különbözik. Mert húzzunk csak párhuzamot a caritativ és socialis tevékenység között.

Először is azt látjuk, hogy a caritativ működés egyes esetekben segít és bölcsessége abban áll, hogy individualisai, mint az ügyes orvos. A socialis működés azonban mint neve is mutatja, egy egész osztály érdekeit szolgálja. Szóval a két irány már működési területére nézve is különbözik. Míg a Caritas egyéneket, vagy legfeljebb családokat ment meg, addig a socialis munka egy egész osztály segítségére törekszik. A Caritas továbbá akkor nyújt segítőkezet, mikor a betegség fellépett, a nyomor már beköszöntött; bekötözi a sebeket, segít elviselni a következményeket. A socialis munka ellenben már előre védekezőleg igyekszik eljárni, megakarja akadályozni, hogy a szükség és nyomor terjedjen és segít elhárítani már azon körülményeket, melyek egy osztály specialis bajait okozzák.

Mind a két működési iránynak azonos az indító oka, sőt a célja is. Az indító oka az altruismus, célja pedig mindkettőnek az, hogy az emberiség bajain segítsen. Sőt még tovább menve, azt sem lehet elvitatni, hogy eszközeikben is közeljárnak egymáshoz, mivel célj át mindegyik jó cselekedetek végrehajtásával igyekszik elérni. Ámde már eltávolodnak egymástól emez eszköz alkalmazási módjában.

A Caritas ugyanis ennél abból indul ki, hogy jótékony-ságot gyakorolni öncél, mert embertársainkat szeretve és gyámolítva, Isten iránt való szeretetünket tanúsítjuk és teremtőnk iránt való hálánkat rójuk le. A Caritas épen ennél fogva nem okoskodik, nem mérlegel, hanem cselekszik, lévén előtte a jó szándék a fő. Ama másik tevékenység azonban, melyet socialis működésnek szoktunk nevezni, abból indul ki, hogy az emberiségnek kötelessége oly intézményeket létesíteni, melyekkel az emberi nyomornak elejét lehet venni, illetve, hogy az emberiség szenvedő, önhibáján kívül nélkülöző részének joga van tehetős és erre képes embertársaitól ilyen intézmények létesítését követelni.

Ha valaki jót cselekszik, attól az erkölcsi érzéstől vezeteti magát, hogy felebarátaim tehetségéhez képest segíteni mindenkinek egyik legelső keresztényi, sőt általános emberi

kötelessége. De lia benne él ez a kötelességérzés a világ naposabb oldalán élő emberekben, a viszonylag tehetősebbekben, úgy meg kell lennie viszont a nélkülözők, a szenvedők szívében is annak a talán szavakba sem öntött, sőt gondolattá sem érlelt érzésnek, hogy a segítséget, a gyámolítást várni boldogabb, erősebb embertársaiktól az ő joguk.

Végeredményben tehát azt látjuk, hogy úgy a Caritas, mint a socialis tevékenység az isteni és felebaráti szeretetből indulva ki, embertársai érdekében jó cselekedetet művel, de míg az előbbi emberi gyarlóságból gyakran hajlik arra, hogy úgy tüntesse azt fel, mint áldozatot, addig az utóbbi sokkal őszintébben és szerényebben, de egyúttal igazabban állítja oda saját cselekedetét és nem vindikál magának több érdemet, mint a kötelesség teljesítését.

Nem óhajtom a Caritas és socialis működés közötti párhuzamban azoknak ethikai értékét mérlegre helyezni. De azt igenis állítom, hogy intézményekkel többet lehet elérni az emberiség javára, mint szórványos, rendszertelen és gyakran csak benyomásokból kiinduló jótékonysággal.

Az itt kifejtettek alapján, azt hiszem, elég tisztán áll előttünk az a tény, hogy mivel a cselédkérdés is a társadalom egy egész osztályára vonatkozik, sőt kihatásában talán annak valamennyi osztályát érinti, mivel továbbá, ha valahol, úgy ennél bír különös fontossággal a praeventio és intézményes gondoskodás, ennek a nagyfotosságú kérdésnek megoldásához nem elég egyesek caritativ ténykedése, hanem ahhoz erős, céltudatos, socialis működés kell.

Ennek az útját egyengeti és ennek a megvalósítását óhajtja szövetségünk, midőn a kérdés megoldása céljából a háziasszonyokat országszerte, a fővárosban és a vidéken, egyaránt egyesületekbe igyekszik tömöríteni. Ezeknek részletesebb feladata azután a helyi viszonyokat tanulmányozni és azokhoz képest cseléd-otthon okát létesíteni, a cselédképzést és elhelyezést szervezni. Ez egyúttal alkalmat ad több más, a háztartás érdekeit érintő hézagpótló intézkedésre, milyen pl. a háztartási ismereteknek úgy elméleti, mint gyakorlati terjesztése, a helynélküli cselédek foglalkoztatása. Az állandó érintkezést a szövetség és az egyesület tagjai között annak lapja tartja fenn.

Szövetségünk eme munkájában részt vehetünk egyaránt Ne keveselje senki a saját erejét, mert épen az egyesek készségében rejlik az egész mozgalom ereje. Ebben a szellemenben vezetve háztartását és nevelve gyermekeit bármely háziasszony már saját kis otthonában hozzájárulhat törekvéseink megvalósításához.

Nem kell talán hosszasan fejtegetnem, hogy szövetségünk

támogatásával mily nagy mértékben járulunk hozzá épen a család védelemhez, mivel erkölcsileg erős, vallásos, kötelesség-érző, házias cselédség nevelése épen ennek képezi első sorban érdekét.

Az összes társulások közt kétségkívül a család a legrégibb, a legerősebb és a legszebb. A többieket az érdek hatja át. Ez az, amely a társadalom elmúló alkatrészeit ujjakkal pótolja, amely valósággal örökéletnek örvend és véges láncszemekből a nemzedékek végtelen lánczát fűzi századokon át. A társadalom igazi moleculája nem az egyén, hanem a család. Egy ország felvirágzása, vagy hanyatlása szorosan hozzá van fűzve ama családok integritásához, vagy bomló erkölcséhez, amelyek alkotják. Erőseknek kell lenni emezeknek, hogy amaz erős lehessen.

A család szempontja az, amelyből az eseményeket és intézményeket tekintenie kell annak, aki azok értékét helyesen akarja mérlegelni. Jó mindaz, ami ezt erősíti és rossz az, ami ennek gyöngítésére vezet.

Hölgyeim és Uraim! Az utóbbi korszakok társadalmi forrongásai és új alakulatai sok helyütt meggyöngítették a családi otthon épületét; a cselédkérdés egyike azoknak a kérdéseknek, amelyeknek helyes megoldásán dolgozva mindegyikünk vihet egy-egy követ, hogy megerősítse vele a keresztény családi élet védőbástyájának, az otthonnak a falát.«

A második lépés, melyről be akarunk számolni, a Magyar Társadalomtudományi Egyesület részéről 1909. április havában tartott értekezlettel függ össze. Az ottan folyt beható tanácskozások eredménykép ugyanis ZSILINSZKY MIHÁLYNÉ és dr. GIESSWEIN SÁNDOR kérvényt dolgoztak ki egy új cseléd-törvény alkotása iránt. Ezt a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nevében dr. GIESSWEIN SÁNDOR az országgyűlés képviselőházához fogja benyújtani.

A kérvény következőkép hangzik;

»Tisztelt Képviselőház! Mély tisztelettel alulírott Magyar Társadalomtudományi Egyesület és a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége egyetértőleg f. évi április hó 23. és 24. napján Budapesten az érdekelt hatóságok és társadalmi egyesületek bevonásával a cselédkérdés rendezése tárgyában enquetét tartott.

A szaktanácskozmány határozatából kifolyólag az enquetén kialakult véleményeket az alábbiakban van szerencsénk a Tisztelt Képviselőház nagybecsű tudomására hozni, oly kérés-sel, méltóztassék ezen kérvényünket sürgősen tárgyalás alá venni s az ebben foglaltakhoz képest az 1876. évi XHI.t.-cz. hatályán kívül helyezése mellett a kor viszonyainak megfelelő cseléd-törvény alkotásával az e téren fenforgó sociális bajokat gyökeresen orvosolni.

Mert, hogy a cselédkérdés tekintetében társadalmunk súlyos betegségben szenved, ez már annyira köztudattá vált, hogy ennek bővebb fejtegetésével a Tisztelt Képviselőház magas türelmét igénybe venni nem is kívánjuk.

Mi sem bizonyítja jobban az elmérgesedett helyzet tartáhatatlanságát, mint az, hogy egész sereg társadalmi szervezet vonta működési körébe a cselédügynek egyik vagy másik részletét. De bármily buzgósággal és igyekezettel dolgoztak és működnek ezek az egyesületek, komoly sikereket, jelentős eredményeket, melyekkel e nagy kérdést megoldásához tényleg közelebb juttathatták volna, alig vagy éppen nem mutathatunk fel, mert minden jelentősebb újításnak, minden valódi szociális haladásnak merev gátat emelnek a több mint egy emberöltő előtt megalkotott törvénynek elévült rendelkezései.

Tisztelt Képviselőház! Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a magyar társadalom sehol sem alakult át oly rohamosan és oly mélyremenőleg a közelmúlt időben, mint éppen a városokban. A társadalmi viszonyok gyökeres átalakulásával a városi cselédtartók és cselédek viszonya is kellett, hogy gyökeresen átalakuljon. És ez így is történt. Mégis a törvényes intézkedéseknek a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazására mi sem történt. Az ország mezőgazdasággal foglalkozó népességének életviszonyai megközelítőleg sem mentek át oly gyökeres átváltozáson, mint a városi népesség életviszonyai, mégis a törvényhozás szükségesnek látta, hogy a mezőgazdasági cselédekre nézve ugyancsak az 1876. XIII. t.-cikkben meghatározott jogviszonyokat bár csak lépésről-lépésre, mégis ismételt revízióknak vesse alá. Ha el is tekintünk az 1900. évi XVI. és az 1902. évi XIV. t.-cikkben foglalt reformoktól, reá kell mutatnunk az 1898. évi II. t.-cikkre és az 1907. évi XLV. t.-cikkben foglalt haladásra, mely a mezőgazdasági munkások helyzetét hacsak egy lépéssel is, mégis előbbre vitte. A városi cselédek megváltozott helyzetét azonban eddig a törvényhozás nem méltatta figyelemre. < Pedig itt nemcsak azért lett volna szükség jelentősebb reformokra, mert mint már volt szerencsénk említeni, a városi cselédség helyzete jelentősebb átalakuláson ment keresztül, de azért is, mert már a cselédkérdést szabályozó 1876. évi XIII. t.-cikk is, – mely a mezőgazdasági és városi cselédekről együttesen rendelkezett – elsősorban a mezőgazdasági cselédek helyzetéből tekintette a kérdést és ezek helyzetének megfelelőleg alkotta meg szabályait, úgy hogy azok a városi cselédekre tulajdonképpen már megalkotásuk időpontjában sem voltak megfelelők. Amily örvendetes tehát egyrészt, hogy ma a tisztán mezőgazdasági cselédek jogviszonyainak szabályozására vonatkozó intézkedések elkülönültek, épp oly sajnálatos, hogy a városi cselédség jogviszonyainak újabb szabá-

lyozása iránt a haladó kor követelményeinek megfelelőleg mi sem történt, s a házi cselédekre vonatkozó jogszabályok nem hozattak összhangba a mezőgazdasági cselédekre nézve megalkotott újabb törvényes intézkedésekkel.

Ily körülmények közt természetesnek tűnik fel, hogy a szaktanácskozmányon elhangzott nézetek meglehetősen erősen domborodtak ki oly irányban, hogy ma már nem elégedhetünk meg a cseléd-törvény revisiójával, részleges reformokkal, egy esetleges novellával, hanem az 1876. évi XIII. t.-cz. teljes elejtésével új, modern eszméktől áthatott humánusabb cseléd-törvényre van sürgősen szükségünk.

Valóban a modern jogállam nem tűrhet meg oly intézkedéseket törvénytárában, mint aminők az 1876. évi XIII. t.-czikkben még ma is törvényerővel bírnak. Hogy csak a legkirívóbbakra utaljunk, felemlítjük a törvény 7. §-át, mely a cseléd feletti szülői hatalmat nagy mértékben és pedig a birtokon kívüli fellebbezés kizárásával korlátozza és a korlátozás kimondását a gyámhatóságok mellőzésével közigazgatásági közegek kezébe teszi le, a törvény 21. és 22. §§-ait, melyek nem egyenlő mértékkel mérnek a szerződéstől visszalépő gazdának és cselédnek, a törvény 24. és 36. §-ait, melyek a szolgálat teljesítésére hatósági kényszert engednek és a 25. §-át, mely a magánjogi szerződés meg nem tartását elzárással bünteti. Szűkkeblű a cselédekre nézve a 32. §. is, mely gyógyv-ellátásukról csak feltételesen gondoskodik. Súlyosan ütköznek a jogegyenlőség elvébe a törvény 40. és 41. §§-ai, melyek a gazdának önbíráskodási jogot biztosítanak, míg a 42-46. §§. úgy a jogegyenlőségnek, mint a személyes szabadságnak megengedhetetlen megsemmisítését tartalmazzák; ilyenek a törvény 57. és 58. §§. is, továbbá a 108., 109. §§. eltekintve attól, amit már szintén említettünk, hogy a törvény a maga egészében már meghozatalakor sem felelt meg a városi cselédek tényleges viszonyainak.

Olyan új törvényt kívánunk tehát, mely a humanizmus követelményeit és a socialis egyenlőség eszméjét sokkal erőteljesebben juttassa kifejezésre. Komoly meggyőződésünk, hogy a cseléd sorsát javítani és emberi jogait törvényileg biztosítani kell, mert csak így lehet elvárni, hogy a pálya megbecsültebbé lesz és így olyanok is fel fogják karolni, kik ma ezt nem becsülik. Nem vélünk ugyanis tévedni, mikor azt állítjuk, hogy a mai úgynevezett cselédmiseriák legnagyobb része onnan ered, hogy a cseléd sorsának kellő biztosítása nélkül erre az életpályára túlnyomólag csak a legelejtesebb elemek szánják el magukat.

A cselédek jogi helyzetének biztosításával és emelésével emelni kell egyúttal képzettségük színvonalát is. A külföldön már nagy számmal vannak oly cselédiskolák, melyekben a

serdülő leányok, és pedig nemcsak azok, kiknek ez kenyérkeresetük lesz, hanem azok is, kik bár nem kenyérkeresetből, de saját szerényebb háztartásuk keretében maguk fogják a munkákat ellátni, megfelelő oktatásban és gyakorlati útmutatás-részesülnek az összes háztartási munkálatokban. Ezen háztartási iskolák gazdaságos fentartását az biztosítja, hogy nagyjából részben egyedülálló nőknek mérsékelt árú ellátást nyújtanak.

Igaz, hogy a külföldön ezek az intézmények nagyjából részben társadalmi erővel tartatnak fenn, mégis ismervé hazai társadalmi erőink gyengeségét, kérnünk kell, hogy, ha a törvényhozás, illetve az állam nem is teheti saját feladatává ilyenek létesítését, úgy mégis a megalkotandó új cseléd-törvény legalább ilyenek létesítésének lehetőségét biztosítsa bizonyos kedvezmények nyújtásával: esetleg a községeknek vagy törvényhatóságoknak ilyen irányban való kötelezésével.

Szükséges, hogy az ilyen háztartási iskolák kapcsolatosak legyenek cselédotthonokkal is, mert csak ilyenek keretében lehet e háztartási munkálatokat a maguk teljes egészében el-sajátítani, de azért is, mert a háztartási szolgálatokra vállalkozó túlnyomólag fiatal leányok erkölcsi épségének megóvása is parancsoló kötelességévé teszi az egész társadalomnak, hogy oly esetekre, mikor állás nélkül maradnak, támaszt nyújtson a védteleneknek s ne hagyja őket a városokban cselédeknek iparszerűleg szállást adók által vagyoniilag kiuzsoráztatni és erkölcsileg elpusztíttatni. A gyakorlati élet megfigyelése e tekintetben borzasztó tapasztalatokra juttatták a kérdéssel foglalkozókat. Vagyoni és erkölcsi bukás, testi és lelki mételey fészkei a szállások, honnét a cselédközvetítők lelkiismeretlen üzleti érdekei révén a testi és lelki betegség és mételey a családi szentélyekbe bevitetik! Ezek a szállások fészkei a leánykereskedelemnek, innen indulnak szomorú és az egész nemzet szégyenérzetét felköltő útjukra a Hungarák. Nagyon megszemenő következményei vannak tehát e kérdésnek, úgy hogy e tekintetben is múlhatatlanul intézkedéseket kell kérnünk a megalkotandó új törvénytől, legalább is támogatás nyújtásával, hogy megfelelő cselédotthonok minél előbb megvalósulhassanak.

Utaltunk fentebb már, Tisztelt Képviselőház arra a romboló munkára is, mit a cselédközvetítésnek mai rendszere okoz. És nem vélünk tévedni, mikor azt állítjuk, hogy a cselédség mai kedvezőtlen helyzetének, a törvény egyéb elavult rendelkezésein kívül a cselédközvetítés mai alakja a legfőbb oka, ami különben szintén csak egyik következménye a jelenlegi törvénynek.

A cseléd-tartó és cseléd sok ellentétes érdek mellett egy közös érdekből mégis találkozhat s ez az, hogy lehetőleg állandósuljanak a szolgálati viszonyok, s így ez volna az a

fogantú melylyel a két osztály ellentétes érdekeit kielégítő megoldásra lehetne juttatni. Es éppen ezen érintkezési pontra állítja a törvény a cselédközvetítőt, kinek üzleti érdeke parancsolólag követeli, hogy ezen érintkezési pont ápolása helyett mindkét felet lehetőleg egymástól eltaszítsa, mert a cselédközvetítő abból él, hogy gazda és cseléd egymást meg ne értsék, egymással az összhangzást meg ne találják, hogy a szolgálati viszonyok ne állandósuljanak, mert csak így lehet sokszor a közvetítői díját megkeresni. Hiszen a helyszerzők, mikor valakit már helyhez juttattak, az illetőt jobb állásba való juttatás reményével olyan helyekről is újból elcsábítják, mely mindkét félre nézve megfelelő volna. Es mindezt nem azért, mert a cseléd sorsát valóban szívéükön viselnék, hanem hogy a cseléd, mint valami áru, minél gyakrabban cseréljen gazdát és minél többször legyen felszámítható a kereskedői nyereség: a közvetítési díj. A helyszerző-irodák épp oly melegágyai minden testi, szellemi és erkölcsi fertőzésnek, leánykereskedelemnek, mint a szállásadónak telepei, vagy talán még ezeknél is rosszabbak.

Nem ecseteljük tovább a közismert tényeket, mert hiszen e visszaélések annyira a köztudatba mentek át, hogy indokolttá teszik azt az állásfoglalást, hogy az új törvényben a cselédközvetítés mai rendszere egészen eltöröltessék, s ha a szerzett jogok figyelembe vétele bizonyos átmeneti intézkedések tevését megkövetelni látszik is, addig is, míg a megadott iparjogositványok meg fognak szűnni, ezt az ipart gyakorlóknak sokkal szigorúbb ellenőrzését és megrendszabályozását okvetetlenül meg kell követelni.

A tekintetben, hogy a cselédközvetítés új rendszere hatósági vagy társadalmi alapokra legyen fektetve, a vélemények megoszlottak; úgy látszik, az a közép úton járó nézet a helyes, hogy e két tényező együttes munkájával biztosíttassék a megoldás. E részletkérdésre nézve a törvénytervezet leendő tárgyalása alkotja meg majd a kielégítő végleges választ.

Végül még egy rendkívüli fontosságú körülményre kell rámutatnunk: a cselédbiztosítás halaszthatatlan szükségére. A socialis fejlődés rohanó árában hovatovább egy biztos tengely alakul ki: a kedvezőtlen eshetőségek kiküszöbölése, illetve az ezek ellen való védekezés és ennek legbiztosabb módja: a biztosítás.

Nem kívánunk többet mondani, mint azt, hogy Németország hatalmas socialis fejlődésének legegységesebb megnyilatkozása a socialis biztosítás. Nem említünk egyebet, mint hogy Európa összes culturállamai sietnek követni Németország példáját, mely annak a socialis sűrlődások nagyfokú csökkenése mellett a világversenyben való csodálatos érvényesülését tette lehetővé. Nem zárkózik el az utánzás elől még a büszke Albion sem melv annvira ellenez minden külföldi nél-

dát, mert a világversenynek esélyei kényszerítik reá. Nem említünk mást meg végül, mint azt, hogy bár Németország legteljesebben fejlesztette ki a socialis biztosításra irányuló állami tevékenységet, legújában ismét reformálni és fejleszteni kívánja ebbeli munkáját.

Ebből a nagy horderejű és az általános fejlődési irányzatnak megfelelő munkából kívánnánk egy kis részt megvalósulva látni az új cseléd törvényben.

Ma a cselédek biztosításáról semmiféle törvényes intézkedés nincs, mert az 1876. évi XIII. t.-cz. 32. §-át, mely a beteg cselédnek 30 napig való gyógyításáról rendelkezik, ennek nevezni valóban nem lehet. Véleményünk az, hogy a házi cselédek oly mértékben kell a betegség esetére biztosítani, mint az ipari munkásokat, mert habár foglalkozásuknál fogva talán kevésbé vannak is kitéve a megbetegedés veszélyeinek, mégis a nagyvárosi életviszonyok azonosságánál fogva (hisz az ipari munkásság is túlnyomólag a nagyvárosokban tömörül) hasonló elbánás alá volnának veendőek, mint az utóbbiak. És azt hisszük, hogy ez nagyobb nehézség nélkül megvalósítható is volna, ha az ipari munkások ellátására hivatott Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító pénztárba való belépésük nem az 1907. évi XIX. t.-czikkben megállapított önkéntes elhatározás útján történnék, hanem a belépés kötelezettsége törvényileg kimondatnék. Társadalmi életünk fejletlensége melleit súlyt kell helyeznünk a törvény kötelező rendelkezésére, mert anélkül jelentős eseményeket elérni sohasem fogunk. De egyébként is a socialis biztosításnak lényegéhez tartozik a biztosításnak kötelező volta. Ugyanez áll a cselédnek baleset esetére való biztosításáról is, mely kérdés ugyan foglalkozásuk csekélyebb veszélyességénél fogva nem a legfontosabb, de az említett országos szervezetben a betegség esetére való biztosítással együttesen nehézség nélkül való megoldást nyerhetne. A házi cselédség szempontjából kétségtelenül legnagyobb fontossággal bír a munkanélküliség esetére való és a rokkantsági, illetve aggkorra való biztosítás kérdése. A munkanélküliség esetére való biztosítás kérdése az érdekeltek anyagi hozzájárulásával megoldást találhatna esetleg a létesítendő cselédotthonok keretében és ezért is kérnünk kell ilyenek létesítésének biztosítását. Mindenesetre kérnünk kell a rokkantság és aggkorra való biztosítás törvényes szabályozását, bárha ezen biztosítási ág eddig szélesebb alapon nálunk törvényesen kiépítve nincsen. Ez vagy az Országos Gazdasági Munkás- és Cselédsegély-Pénztár okszerű kifejlesztésével, vagy a jelenleg magánegyesületi alapon működő Magyarországi Munkások Rokkantság- és Nyugdíj-Egyletének törvényszerű átalakításával nyerhetne megoldást, a szükséghez képest pedig esetleg új törvényszerű szervezet volna e célra létesítendő.

A részletekre nem terjeszkedhetünk ki. Sem a biztosítás megoldásának részleteivel, sem a törvényben szabályozandó egyéb részletkérdések felemlítésével nem kívánjuk a tisztelt Képviselőháznak eddig is próbára tett türelmét továbbra igénybe venni. Ezekben álláspontunkat akkorra tartjuk fenn, ha a kormány részéről beterjesztendő tervezet a törvényhozási tárgyalást megelőző nyilvános vita alá bocsáttatik, mit annak idején az illetékes szakminiszter úrtól fogunk kérni azzal együtt, hogy ezen tárgyaláson tisztelettel alulírottak is meghívást nyerjenek.

A tisztelt Képviselőház előtt csak ezen legfontosabb irányelveket kívántuk jelezni, melyek az enquêten leszűrődött vélemények szerint alkalmasak és szükségesek a cselédkérdés immár halaszthatatlan reformjának megvalósításánál. Azon meggyőződésben, hogy a tisztelt Képviselőház is méltányolja a felhozottak sürgős szükségét és helyesnek elfogadja tiszteletteljes véleményünket; azon kéréssel fordulunk a tisztelt Képviselőházhoz: hogy kérvényünket azzal az utasítással méltóztassék a belügyi m. kir. minister úrnak kiadni, hogy az érdekelt egyesületek meghallgatása után a kifejtett elveknek megfelelő új cselédtörvényjavaslatot a tisztelt Képviselőháznál záros határidőn belül mutassa be.

Kik egyébként maradunk a tisztelt Képviselőháznak

alázatos szolgái

*Zsilinszky Mihályné,
Dr. Giesswein Sándor,*
a cselédügyi szakosztály elnöke.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Jelentés a Magyar Társadalomtudományi Egyesület Szabad Iskolájának első tanfolyamáról.

Az 1909. november 8-tól-december 18-ig tartó hat heti időszakban folyt le az a 60 órás tanfolyam, amelyet Egyesületünk *Szabad Iskolája* a m. kir. Tudomány Egvetem középonti épületének I. számú jogi tantermében naponként két órában este ½6-½8-ig tartott meg. Első kísérlet volt egyesületünk részéről abból a célból, hogy a művelt magyar

közönséggel, főleg pedig a különböző főiskolák ifjúságával megismertesse a társadalomtudomány főbb disciplinait és azokkal párhuzamosan azokat a vonatkozásokat is, melyekben e tudomány a többi tudományokkal áll. Az első czélt az összesen 36 órára terjedő főcollégiumok igyekeztek szolgálni, a másodikat pedig 8 három órás mellécollégium.

Visszatekintve e tanfolyamra, nyugodt lelkiismerettel elmondhatjuk, hogy egyesületünknek ez első kísérlete a sociológiai tanulmányokat felölelő tudományos szabadoktatás terén nemcsak bevált, hanem biztató jele is annak a munkásságnak, amelyet ebben az irányban egyesületünk kifejteni szándékozik. Most már hihetjük meglehetősen biztossággal, mit a tanfolyam megnyitásakor még csak reményleni is alig mertünk, hogy egyesületünknek e *Szabad Iskolája* évek múlva a társadalomtudományoknak igazi szabad főiskolájává fog lenni. Olyan tudományos középpont, amelyben a társadalomtudományok tárgyias, minden pártpolitikai célzattól mentes irányban lesznek tárgyai egyrészt a tudományos kutatásnak, másrészt pedig a beható és komoly tanulmányozásnak.

Különösebben biztató jelenség ebben az irányban az az érdeklődés, amely a Szabad Iskola munkássága iránt a vidék nagyobb közművelődési középpontjaiban mutatkozott. Több helyről kaptunk felszólítást, hogy felolvasóinkat küldjük el hozzájuk is, hogy a társadalomtudományok középponti Szabad Iskolájának alapítsuk meg náluk is legalább fiókját. Miután Szabad Iskolánkat egyelőre csak a fővárosban szándékoztunk szervezni és tartósan megalapozni, nem tehattünk eleget mindenütt e kívánságnak, csak ott, ahol a szabadoktatásnak már volt olyan szervezete, amelynek keretében ennek a kívánságnak minden nagyobb nehézség nélkül megfelelhettünk. Első volt e városok közül Kassa, ahol a *Kazinczy-kör* szabad lyceumában kassai fiókunk számára három társadalomtudományi tárgyú felolvasást biztosított. E felolvasó cyklust december 6-án *Jancsó Benedek* igazgató, mint középponti kiküldött nyitotta meg *A sociologia tárgya, módszere és feladata* című felolvasásával. Temesváron *Marczali Henrik*, Eperjesen pedig *Farkas Pál* tagtársak tartottak, mint *Szabad Iskolánk* középponti kiküldöttjei felolvasásokat.

Nemcsak szabad Iskolánk hallgatói, hanem a nagy közönség olyan tagjai részéről is, kik előadásainkat egy vagy más okból nem látogathatták, élénk óhajtás nyilvánult arra vonatkozóan is, hogy iskolánk előadásait, legalább az általánosabb érdekűek közül egynehányat, a sajtó útján is tegyünk közzé. Engedve ez egyre nagyobb mértékben nyilvánuló óhajtásnak, elhatároztuk, hogy megteesszük az előmunkálatokat arra vonatkozóan, hogy még a jelen 1910. évben megindíthassuk Szabad Iskolánk könyvtárát is. Olyan irodalmi vállalatot,

amelyben évenként mintegy 30 nyomtatott ívnyi terjedelemben közre adnók fontosabb felolvasásainknak egy részét.

Szabad Iskolánk ez első tanfolyamáról a következőkben számolhatunk be:

Beiratkozott a főcollégiumokra 1387 egyén. Ebből 80 nő volt. A mellécollégiumokra 332, kik közül 56 nő volt. Az összes beiratkozott hallgatók száma 719 volt, kik közül a nők száma 145 volt. E rendszeren beiratkozott hallgatószágon kívül nagy számmal voltak olyan hallgatók is, akik esetről-esetre csak egyes előadásokat hallgattak meg.

Az egyes fő- és mellécollégiumok hallgatóinak számát a következő kimutatás tünteti fel:

Sor- szám	Az előadás megnevezése	Hallgatók száma

Főcollégiumok:

1.	Apáthy: A fejlődés törvényei és a társadalom.....	570
2.	Farkas: A socialismus fejlődése.....	450
3.	Heller: Társadalmi gazdaságtan.....	216
4.	Hornyánszky: A történelem elmélete	300
5.	Imre: Socialis pedagógia.....	336
6.	Jancsó: Bevezetés a sociológiába	450

Mellécollégiumok;

1.	Gorka: A származástan rövid foglalata.....	210
2.	Palágyi: A nemzeti eszme bölcselete	186
3.	Angyal: Az állam és társadalom harcza a bü- nösséggel	180
4.	Gárdonyi: A magyar jobbágyság története	120
5.	Szemenyei: Socialis biztosítás	75
6.	Négyessy: A demokrata eszmék fejlesztése a IX. sz. első felének irodalmában.....	75
7.	Sebestyén: Néprajz és sociologia.....	75
8.	Vári: Az óclassikai tanulmányok socialis jelentősége	75

Összesen 3318

E kimutatás szerint az egyes collégiumok szerint az egyes előadásokat látogató hallgatók átlagos száma óránként a következő volt:

Főcollégiumok:

Apáthy Istvánnal 95; Farkas Pálnál 75; Heller Farkasnál db; Hornyánszky Gyulánál 50; Imre Sándornál 56; Jancsó Benedeknél 75

Mellécollégiumok:

Gorka Sándornál 70; Palágyi Menyhértnél 62; Angyal Pálnál 60; Gárdonyi Albertnél 40; Szemenyei Kornélnál 25; Negyessy Lászlónál 25; Sebestyén Gyulánál 25; Vári Rezsőnél 25.

E kimutatás szerint a főcollégiumok általában látogatottabbak voltak, mint a mellécollégiumok és a mellécollégiumok közül is az első négy, mint az utolsó négy. Ebből körülbelül a következő két dolgot lehet némi valószínűséggel megállapítani:

a) a nagy közönség jobban érdeklődik az általánosabb természetű sociológiai disciplinák, mint a részletesebb kérések iránt.

b) A hat hétre összeszorított 60 órás tanfolyam naponkénti két órás előadással kifárasztja a közönséget, azért jövőre 3 tanfolyam ilyen zsúfoltsága kerülendő.